

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

І. А. Єремєєва

**ТЕОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ
ТА МІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ**

Підручник

Дніпро
2021

УДК 327
Є 70

*Ухвалено до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, протокол № 9 від 27.05.2021*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Кривошеїн В. В., завідувач кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор політичних наук, професор;

Василенко В. О., професор кафедри історії та політичної теорії НТУ «Дніпровська політехніка», доктор історичних наук, професор;

Ключник Р. М., доцент кафедри глобальної економіки Університету імені Альфреда Нобеля, кандидат політичних наук, доцент.

Єремєєва І. А.

Є 70 Теорії цивілізацій та міжнародні конфлікти : підруч. /
І. А. Єремєєва. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ,
2021. 144 с.

ISBN 978-617-8032-27-2

Підручник розроблено відповідно до вимог рівня знань теорії та практики міжнародних відносин та фахових компетентностей спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Навчальне видання призначено для здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня й магістрів, що вивчають міжнародні відносини, та всіх, хто цікавиться проблемами світової політики, цивілізаціології та конфліктології.

ISBN 978-617-8032-27-2

© Єремєєва І. А., 2021

© ДДУВС, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ПОНЯТТЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	7
1.1. Еволюція поняття цивілізація	7
1.2. Типологія цивілізацій	13
Розділ 2. КЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ	20
2.1. Концепція культурно-історичних типів М. Я. Данилевського ...	20
2.2. Концепція світу сучасних цивілізацій О. Шпенглера	23
2.3. Концепція «круговороту локальних цивілізацій» А. Тойнбі	26
Розділ 3. СОЦІОГЕНЕТИЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ТЕОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ХХ–ХХІ ст.	34
3.1. Циклічна теорія криз М. Кондратьєва	34
3.2. Цивілізація як об'єкт соціально-філософського аналізу концепції П. Сорокіна	37
3.3. Концепція зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона	40
Розділ 4. ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ	46
4.1. Визначення міжнародного конфлікту	46
4.2. Причини міжнародних конфліктів: теоретично-практичні характеристики	48
4.3. Класифікаційні критерії міжнародних конфліктів	51
4.4. Збройні міжнародні конфлікти	54
Розділ 5. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ ...	61
5.1. Структурні елементи міжнародного конфлікту	61
5.2. Держава як основний актор міжнародних конфліктів	64
5.3. Функції конфліктів у міжнародних відносинах	71
5.4. Фази міжнародного конфлікту та особливості їх перебігу	72

Розділ 6. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ	81
6.1. Конфліктогенні чинники сучасного світу	81
6.2. Трансформація суб'єктного складу міжнародних конфліктів	87
6.3. Асиметрія в міжнародних конфліктах	90
6.4. Інтернаціоналізація міжнародних конфліктів	96
Розділ 7. МІЖНАРОДНА МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ	103
7.1. Стратегічні напрями та методи врегулювання міжнародних конфліктів	103
7.2. Превентивна дипломатія	108
7.3. Теорія та практика гуманітарної інтервенції	111
7.4. Роль ООН у вирішенні міжнародних конфліктів. Використання миротворчих сил ООН	117
СЛОВНИК ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ТЕРМІНІВ	126
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК	132
ДОДАТКИ.....	135

ПЕРЕДМОВА

Формування цивілізаційної парадигми як методологічного інструментарію дослідження міжнародних відносин в їх історичній та політичній прогресії, що являє собою систему поглядів на цивілізацію як ключових акторів світової політики, є одним із знакових явищ науки про міжнародні відносини. Найгострішою проблемою сучасних міжнародних відносин є високий рівень конфліктності. Міжнародні конфлікти постбіполярного світу ускладнюються та набувають нових рис, що вимагає формування нових концептуальних та практичних підходів щодо їх управління, трансформації та врегулювання. Багатомірність та динаміка міжцивілізаційних відносин та конфліктів у міжнародному середовищі потребують окремої уваги з боку академічної спільноти та практиків, що забезпечить широку методологічну базу для формування прогнозів та моделювання розвитку міжнародних процесів.

Навчання здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» передбачає формування у них фахових компетентостей щодо набуття навичок аналізу сучасних міжнародних процесів, здатності вирішувати спеціалізовані проблеми у сфері міжнародних відносин та зовнішньої політики держав, розуміння їх природи, динаміки та принципів організації. Напрацювання наведених компетенцій фахівців-міжнародників складно уявити без розуміння ними місця та ролі цивілізаційної проблематики в сучасному глобальному просторі та знань щодо специфіки розвитку міжнародних конфліктів та їх впливу на еволюцію окремих цивілізацій, регіонів та світової спільноти загалом.

Аналіз накопиченого наукового потенціалу у вивченні цивілізаційної та конфліктної проблематики у сфері світової політики демонструє високий рівень концептуалізації, широкі можливості його застосування в практиці міжнародних відносин та багатоманітність наукових напрямів та підходів, які не завжди є компліментарними між собою, що ускладнює сприйняття та аналіз сучасних світових процесів здобувачами вищої освіти. З огляду на наведене підручник

побудований за принципом єдиного методологічного простору вивчення теорій цивілізації та міжнародних конфліктів.

У цьому підручнику цивілізації та конфлікти аналізуються як історичні та соціально-політичні явища через розкриття їх теорій, типології, структури та функцій. Також у ньому розглянуто теоретичні і практичні аспекти трансформації конфліктів у сучасних міжнародних відносинах, подано теоретико-методологічні підходи до інтерпретації поняття міжнародний конфлікт. Автором наведений стислий аналіз тенденцій розвитку політичних конфліктів у постбіполярній системі міжнародних відносин, що дозволяє охарактеризувати зміни параметрів міжнародних політичних конфліктів у сучасному світі, визначити проблеми урегулювання міжнародних конфліктів та особливості міжнародної миротворчості. Кожний розділ підручника поділено на параграфи, містить узагальнюючі схеми та таблиці, активні посилання на додаткові матеріали з теми розділу за QR-кодами, питання до самоконтролю та практичні завдання і тести. До основного тексту підручника додано словник загальноживаних термінів, бібліографічний список та додатки, які сприяють кращому засвоєнню теоретичного матеріалу. Зміст підручника відповідає Освітній програмі спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Розділ 1

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1.1. Еволюція поняття цивілізація

Світова гуманітаристика не має єдиного визначення поняття цивілізація, але вихідним положенням усіх цивілізаційних теорій є *трактування цивілізацій* як стійких соціально-культурних спільнот, що займають на конкретному проміжку часу частину ареалу та є носіями характерних соціальних, матеріальних та духовних цінностей. Розуміння цивілізаційних спільнот виходить за межі понять нація, етнос.

Як окреме поняття термін цивілізація вживається вже в *античні часи*. Походить термін від латинського *civilis* – громадянський, суспільний, державний. Римські автори використовували його як протиставлення античної спільноти варварському світу. В цей же період цивілізація ототожнюється з поняттям культури, що і залишалося визначальним у трактуванні терміна цивілізація до початку ХХ ст.

У 1767 р. шотландський філософ та історик *Адам Фергюсон* в трактаті «Досвід історії громадянського суспільства» визначив цивілізацію як конкретну стадію розвитку людства, що містить такі елементи, як класи, міську інфраструктуру, писемність та інші культурні елементи (рис. 1.1).

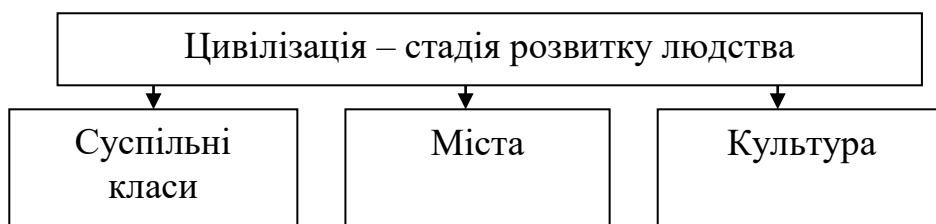

Рис. 1.1. Підсистеми цивілізації за А. Фергюсоном

Отже, цивілізація постає складною системою, що утворюється різноманітними чинниками, які характеризуються унікальним набором рис. Адам Фергюсон пропонує стадіальний підхід до суспільного розвитку, виділяючи такі *етапи*: дикість – варварство – ци-

вілізація. Тобто людство зазнає зростання від примітивного стану до цивілізованого. Подібний підхід переважав у наукових дослідженнях кінця XVIII – початку XIX ст.

Остаточне формування поняття цивілізація як наукової та суспільно-історичної категорії відбулося в період *Просвітництва* у Франції XVIII ст., коли історичний поступ став розглядатися як процес поступового прогресивного розвитку, до якого включені всі соціально-етнічні спільноти. Так було введено в науковий обіг ідею історичного динамізму, прогресу та цивілізації. Поняття цивілізації позначало розвинене культурне суспільство, що засноване на державно-правових справедливих засадах. Таке суспільство протиставлялося патріархальним родоплемінним відносинам первісного суспільства. Цивілізація в творах просвітників була подана як єдиний спосіб існування людства, що ототожнювався із *західноєвропейськими* світськими та релігійними цінностями, соціально-політичною організацією, до яких мають долучитися народи інших регіонів. Саме це трактування закріплює нормативний характер терміна цивілізація, ідеалізуючи його як зразок для наслідування.

Під впливом численних історико-географічних відкриттів нових територій та народів з початку XIX ст. поняття цивілізація розглядається у множині, що враховує етнічну різноманітність світу.

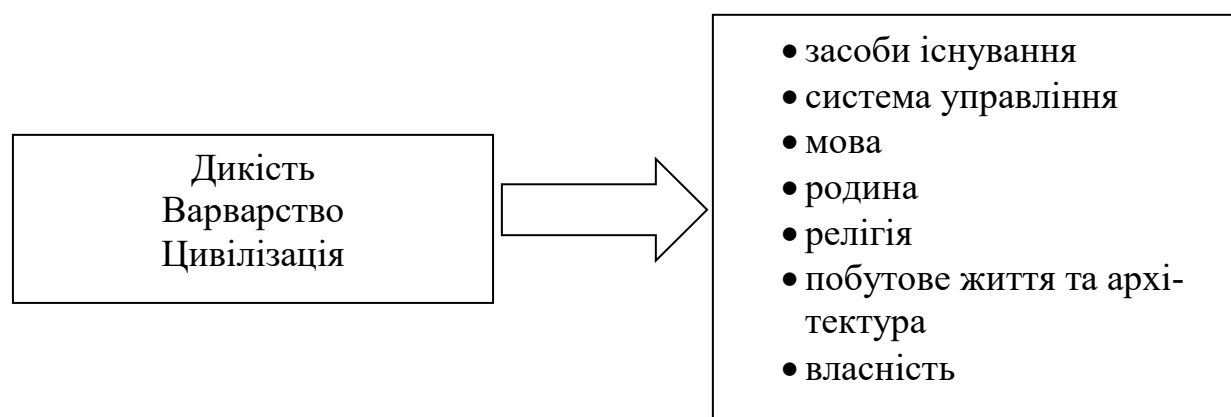

Рис. 1.2. Критерії визначення періодів історії людства за Л. Морганом

Американський етнограф та соціальний філософ *Льюїс Морган* під впливом просвітницьких ідей у своїх дослідженнях первісного суспільства продовжив розробку концепції цивілізації в середині XIX ст. Льюїс Морган підтвердив періодизацію Адама Фергю-

сона, поділивши історію людства на дикість – варварство – цивілізацію. Розвиваючи цей підхід, Льюїс Морган поділяє періоди на *підперіоди*, подаючи таким способом еволюцію в диференційованому вигляді. Визначальними цивілізаційними чинниками в періодизації Моргана є такі сфери людського життя: засоби існування, управління, мова, родинні стосунки, релігійні вірування, побутове життя та архітектура, відносини власності (рис. 1.2).

Погляди Льюїса Моргана на цивілізацію були продовжені **Фрідріхом Енгельсом** та **Елвіном Тоффлером**, які розглядали цивілізацію, як *стадію історичного розвитку*, що починається після дикості та варварства та для якого є характерним поява міст, писемності, національно-державних утворень, розвиток різноманітних форм духовного виробництва.

Американський соціолог-футуролог **Елвін Тоффлер**¹ зазначав, що основою будь-якої цивілізації є особливі *виробничі технології* та унікальний ключовий ресурс, що визначає її характер. Елвін Тоффлер зауважував, що цивілізація являє собою *комплекс* взаємопов'язаних технологічних, економічних, організаційних, соціальних та політичних принципів та інститутів, що поєднуються між собою в єдину систему. Для кожної цивілізації характерним є особливий світогляд, мораль та життєвий уклад. Виділяючи хвилі в зміні цивілізацій, Елвін Тоффлер вважав, що принципи та інститути цивілізації нової хвилі не є результатом розвитку елементів попередньої хвилі, вони формуються на основі власного унікального геному нової цивілізації. Саме тому колізії хвиль мають не еволюційний, а *революційний характер* – нова хвиля супроводжується війнами, революціями та іншими суспільними потрясіннями.

Майже до ХХ ст. поняття «*культура*» і «*цивілізація*» переважно вживалися як синоніми. Однак вже з другої половини ХІХ ст. термін цивілізація став набувати іншого значення та бути інструментарієм для різноманітних досліджень. Англійський філософ **Самуел Кольрідж** вважав, що поняття цивілізація та культура є проти-

Alvin Toffler Predicts the Future (video)

лежними за своєю суттю. Цивілізація без культури дезінтегрує суспільство, тоді як культура забезпечує гармонійний розвиток.

Німецький соціолог **Освальд Шпенглер**² у своїй фундаментальній праці «Присмерки Європи» аналізує розбіжності між поняттями цивілізація та культура (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняння трактувань понять культура та цивілізація в О. Шпенглера

Культура	Цивілізація
<ul style="list-style-type: none"> • Сукупність духовних можливостей суспільства • Реалізація сенсів особистісного та суспільного буття • Символізм • Індивідуальне неповторне явище • Душа 	<ul style="list-style-type: none"> • Сукупність умов, необхідних для розвитку культури • Забезпечення форм соціальної організації та технічних засобів • Реалізм • Загальне явище • Методи та засоби

Культура за Шпенглером – це історично-культурна цілісність, внутрішня єдність мислення, що закріплена у формах економічного, політичного, духовного, релігійного та побутового життя. Саме аналіз цієї стилістичної єдності форм є засобом вивчення Освальдом Шпенглером історичної еволюції людства. Культура надає можливості для розвитку індивідуальності та унікальної особистості.

Цивілізацію Освальд Шпенглер вважає стандартизованим явищем, яке перетворює людей у масу. **Цивілізація** є певною **стадією в розвитку локальних культур**, а саме стадією їх деградації та занепаду. **Причинами** смерті культури на стадії цивілізації є:

- стереотипізація;
- масовість;
- втрата творчої індивідуальності.

Інша позиція щодо співвідношення понять культура та цивілізація в американського політолога **Самюеля Гантінгтона**³. Дослідник переконаний, що цивілізація являє собою вищу культурну спільноту людей та найвищий рівень культурної ідентифікації людини. Цивілізація визначається як загальними об'єктивними елементами – мова, історія, релігія, звичаї, соціальні інститути, так і суб'єктивними – самоідентифікація людей (рис. 1.3).

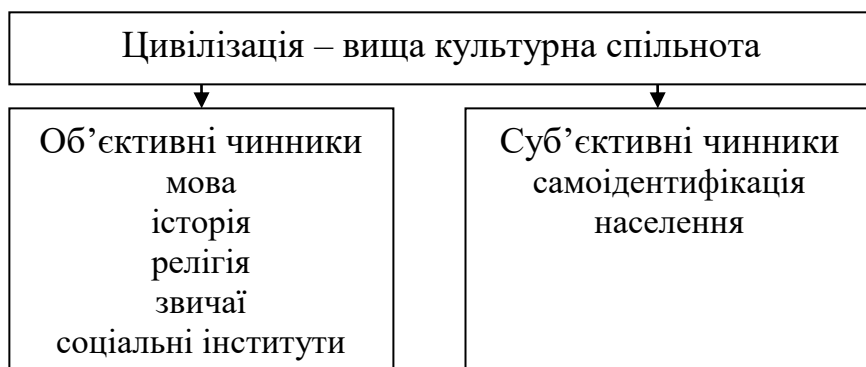

Рис. 1.3. Чинники визначення цивілізації за С. Гантінгтоном

Британський історик та культуролог **Арнольд Тойнбі**⁴ розглядає цивілізацію як базову одиницю історії – суспільство, що складається з однієї або декількох держав та являє собою відносно незалежну самобутню спільноту.

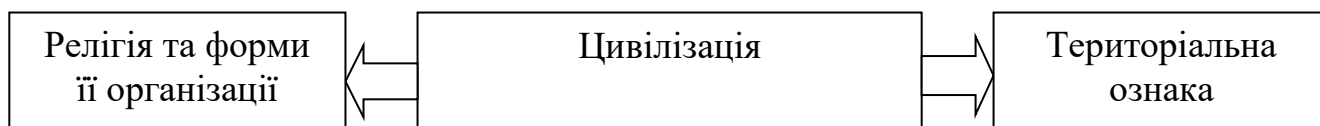

Рис. 1.4. Цивілізаційні критерії за А. Тойнбі

3 Данилова Т. В. Зіткнення цивілізацій, або декілька слів про цивілізаційну парадигму С. Гантінгтона

4 Тойнбі Арнольд-Джозеф

Критеріями визначення цивілізації Арнольд Тойнбі вважав релігію з її організаційними формами та територіальну ознаку як ступінь віддаленості від місця виникнення спільноти (рис. 1.4). Тобто ареал існування цивілізації не збігається з територіальними межами держави або етнічної групи, а характеризується єдиною системою цінностей, що зумовлені релігійними чинниками.

Таблиця 1.2

**Класичні наукові підходи
до визначення поняття цивілізація**

<i>Визначення цивілізації</i>	<i>Представники</i>
Рівень розвитку людського суспільства	Л. Морган, Ф. Енгельс
Культурно-історичний цикл розвитку народів (синонім культури)	А. Тойнбі
Вищий ступінь розвитку культури (протиставлення цивілізації та культури)	О. Шпенглер

Класичні підходи до поняття цивілізації (табл. 1.2) засвідчують, що в процесі еволюції держав, змін соціальних, економічних, демографічних, національних чинників термін цивілізація наповнювався новим змістом. На *сучасному етапі* інтерпретація цивілізації виходить за державні, національно-етнічні, конфесійні межі та розглядається як певна цілісність, сукупність загальних феноменів та цінностей: матеріальних, духовних, політичних, моральних, естетичних та ін. **Ознаками цивілізації** є її:

- тривалість у часі;
- територія;
- стійкий стан порівняно з іншими соціально-історичними утвореннями.

1.2. Типологія цивілізацій

Відмінність наукових підходів до поняття цивілізації зумовлює альтернативний характер її типологізації за різноманітними критеріями (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація цивілізацій

<i>Критерії</i>	<i>Типи цивілізацій</i>	
Масштаб	Локальні цивілізації	
	Регіональні цивілізації	Східна цивілізація
		Західна цивілізація
		Традиційні суспільства
Глобальні цивілізації		
Виробничі сили та тип господарства	Аграрна	
	Індустріальна	
	Постіндустріальна (інформаційна)	

Найпоширенішою є класифікація цивілізацій за критерієм їх *масштабу*, що враховує позицію про існування трьох рівнів розвитку цивілізаційного процесу: локальний, регіональний та глобальний. Зважаючи на цю класифікацію, виділяють три основних *типи цивілізацій*:

- локальні цивілізації;
- регіональні цивілізації;
- глобальні цивілізації.

Локальні цивілізації є первинними формами цивілізаційного процесу та являють собою тип організації суспільства, що заснований на етнічній та духовній спільності, поєднаний соціально-політичними, економічними, культурно-психологічними характеристиками. Отже, локальна цивілізація є національно-державною спільнотою, що наявна в межах певного географічного простору та в якій здійснюється самоствердження її членів.

Регіональні цивілізації є суперцивілізаціями, що об'єднали у своїх межах більшість близьких за цінностями локальних цивілізацій. Виділяють такі *типи регіональних цивілізацій*:

- східна цивілізація – географічно пов'язана з Азією;

- західна цивілізація – Європа, Північна та Південна Америка;
- традиційні суспільства – Африка.

Глобальна цивілізація являє собою суперцивілізацію планетарного характеру та охоплює все сучасне людство. Формування глобальної цивілізації є соціокультурним процесом цивілізаційного розвитку, що характеризується зростаючою цілісністю світового співтовариства та становленням єдиної планетарної цивілізації.

У наведеній класифікації особливий інтерес мають регіональні цивілізації, взаємодія між якими часто посилює рівень міжнародної конфліктності (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Порівняльна характеристика Східної та Західної цивілізацій

<i>Східна цивілізація</i>	<i>Західна цивілізація</i>
Замкненість, традиціоналізм	Інноваційний характер
Колективізм	Антропоцентризм
Образність, асоціативність	Раціоналізм
Ієрархічність	Поліцентризм влади

Східна цивілізація є першим типом цивілізації як історичного явища, що сформувався в регіоні Давнього Сходу (Єгипет, Індія, Китай, Вавилон) приблизно 4 000 р. до н.е. східна цивілізація характеризується такими **ознаками**:

- традиціоналізм, як особливий тип світогляду та складова суспільного та державного розвитку;
- зосередження на внутрішній, духовній сфері;
- колективізм та суспільна орієнтація в усіх сферах життя – людина більше ідентифікує себе як частина суспільства, а не індивідуум;
- тенденція до деспотії та переважання держави в політичній організації суспільства;
- жорстка вертикальна ієрархічність;
- переважання корпоративної та державної форм власності в економіці.

Західний тип цивілізації на сучасному етапі переважно охоплює регіони Європи, Америки та Австралії і бере початок свого ро-

звитку в період античності з VIII ст. до н. е. західна цивілізація має відмінний від Східної набір *характеристик*:

- інноваційний характер, що виражається в орієнтації на зміни звичного способу життя, економічні та політичні новації, готовність до ризику для досягнення цілей;
- антропоцентризм, за якого інтереси особистості мають більшу цінність, ніж суспільні;
- поліцентризм влади – її суспільне розосередження та відносна самостійність окремих гілок влади, автономія місцевої влади, що обмежує повноваження центральної;
- утилітаризм – раціональне ставлення до навколишніх процесів та явищ;
- повага до приватної власності.

Сучасна глобалізація дещо нівелює наведені ознаки, але загалом східна та західна цивілізації залишаються утвореннями з унікальними рисами.

За *виробничими силами та типом господарства* виділяють: аграрні, індустріальні, постіндустріальні (інформаційні) типи цивілізації. Подібної класифікації дотримуються прихильники погляду про перевагу соціально-економічних чинників в еволюції людства та вторинності ментальних і культурних особливостей розвитку народів світу.

Аграрна цивілізація має такі риси:

- пріоритетна частка в структурі економіки сільськогосподарського виробництва та повільний розвиток промисловості;
- залежність від природних чинників;
- традиціоналізм, повільний темп перетворень;
- авторитарний тип влади, станова ієрархія;
- переважання некваліфікованої робочої сили.

Через стадію аграрної цивілізації проходили усі народи світу, а частина держав перебувають на аграрному етапі розвитку сьогодні. Переважно це народи країн Африки та Азії, що розвиваються.

Поштовхом до перетворення аграрного суспільства на індустріальне стала промислова революція, що розпочалася в Англії в середині XVIII ст. Зміни, що відбувалися в суспільстві, сформували такі *рисид індустріальної цивілізації*:

- швидкий розвиток промислового сектора та його перева-

жання в економіці;

- активні модернізаційні процеси, використання досягнень науки та техніки;
- пріоритет приватної власності та ринкової економіки;
- урбанізація;
- використання кваліфікованої робочої сили;
- пріоритет особистих прав і свобод, ідеал суспільної рівності, підприємливість та індивідуалізм.

Наступним ступенем суспільної еволюції стала постіндустріальна цивілізація, що під впливом поступової зміни технологічного укладу життя заступила собою індустріальну. Ключові *характеристики постіндустріальної цивілізації* сформовані у другій половині ХХ ст. в розвинених державах світу:

- прискорені темпи соціально-економічного розвитку;
- переважання інноваційного сектора економіки, розвиток наукомістких галузей;
- джерело суспільного багатства – інформація;
- пріоритет представників інтелектуальної праці;
- розвиток «демократії участі», процеси політичної та економічної децентралізації;
- позаекономічна мотивація.

Наведені класифікації цивілізацій являють собою сегментацію культурно-історичного розвитку людства та дозволяють конкретизувати уявлення про цивілізації та їх унікальність.

Питання до самоперевірки

1. Як трактували поняття цивілізації в період античності?
2. Проаналізуйте стадіальний підхід до розкриття сутності цивілізації.
3. Охарактеризуйте цивілізаційні критерії в концепції Адама Фергюсона.
4. Як трактували представники Просвітництва вплив західноєвропейської цивілізації?
5. Який ресурс Елвін Тоффлер вважав ключовим під час визначення цивілізації?
6. Яким шляхом відбувається зміна цивілізацій за концепцією Елвіна Тоффлера?
7. Наведіть аргументи на користь тези, що поняття цивілізація відрізняється від культури.
8. Проаналізуйте відмінності ознак культури та цивілізації в теорії Освальда Шпенглера.
9. Дайте характеристику об'єктивним та суб'єктивним елементам поняття цивілізація за Самюелем Гантінгтоном.
10. Якими ознаками визначав ареал поширення цивілізації Арнольд Тойнбі?
11. Перелічіть типи цивілізацій на основі критерію їх масштабу.
12. Наведіть характерні риси глобальної цивілізації.
13. Проаналізуйте ознаки Східної цивілізації.
14. Проаналізуйте ознаки Західної цивілізації.
15. Порівняйте характерні риси аграрної та індустріальної цивілізацій. Виділіть причини динамізму індустріальної цивілізації.
16. Коли відбувається формування постіндустріальної цивілізації? Наведіть її характерні риси.

Практичні завдання

1. Складіть характеристику будь-якого типу цивілізації відповідно до критеріїв Адама Фергюсона.
2. Знайдіть реальні приклади, що розкривають ментальні характеристики Східної та Західної цивілізацій (табл. 1.4).

Тестові завдання

1. За Л. Морганом та Ф. Енгельсом цивілізація – це:

- а) історичний етап, що прийшов на зміну первісному суспільству;
- б) суспільство, засноване на засадах раціональності і справедливості;
- в) вершина культури та фаза занепаду та розпаду культурно-історичного типу;
- г) культурно-історичний цикл у розвитку народів.

2. У поглядах французьких просвітників цивілізація являла собою:

- а) історичний етап, що прийшов на зміну первісному суспільству;
- б) суспільство, засноване на засадах раціональності і справедливості;
- в) вершина культури та фаза занепаду та розпаду культурно-історичного типу;
- г) культурно-історичний цикл у розвитку народів.

3. О. Шпенглер вважав цивілізацію:

- а) історичним етапом, що прийшов на зміну первісному 18е обхід1818ву;
- б) суспільством, заснованим на засадах раціональності і справедливості;
- в) вершиною культури та фазою занепаду та розпаду культурно-історичного типу;
- г) культурно-історичним циклом у розвитку народів.

4. А. Тойнбі та М. Данилевський визначали цивілізацію як:

- а) історичний етап, що прийшов на зміну первісному суспільству;
- б) суспільство, засноване на засадах раціональності і справедливості;
- в) вершина культури та фаза занепаду та розпаду культурно-історичного типу;
- г) культурно-історичний цикл у розвитку народів.

5. Формаційний підхід заснований на твердженні, що:

- а) поняття цивілізації не корелюється з поняттям культурно-історична епоха;
- б) культурно-історична епоха поширюється на декілька цивіліза-

цій;

в) кожному етапу цивілізації притаманна власна культурно-історична епоха;

г) виключно економічний порядок визначає характер розвитку цивілізації.

6. Семіотичний підхід заснований на визначенні культурно-історичної епохи через:

а) мову;

б) церкву;

в) мораль;

г) право.

7. Північноафриканська цивілізація належить до:

а) глобального типу;

б) національного типу;

в) мовного типу;

г) регіонального типу.

8. Яким типом цивілізації визначається сучасний світ:

а) постіндустріальна;

б) аграрна;

в) індустріальна;

г) капіталістична.

9. Критерієм виділення приморських та континентальних цивілізацій є:

а) тип природно-географічного середовища;

б) тип господарської діяльності;

в) технологічний розвиток;

г) мовні особливості.

10. Критерієм виділення закритих та відкритих цивілізацій є:

а) тип природно-географічного середовища;

б) тип господарської діяльності;

в) технологічний розвиток;

г) мовні особливості.

Розділ 2 КЛАСИЧНІ ТЕОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

2.1. Концепція культурно-історичних типів М. Я. Данилевського

Микола Якович *Данилевський* – російський учений XIX ст., автор концепції культурно-історичних типів суспільства, прихильник *плюралістичного* розуміння еволюції людства, що полягає в множинності та самоцінності світових цивілізацій. У праці «Росія та Європа. Погляд на культурні та політичні відносини слов'янського світу до германо-романського» М. Я. Данилевський розробив *мультилінійну* модель цивілізаційного розвитку. Відповідно до цієї моделі метою прогресу є не рух в одному напрямі, а в паралельному розвитку всіх сфер, тобто жодна цивілізація не може бути найвищою точкою розвитку порівняно з попередніми (табл. 2.1). Отже, *базовими тезами концепції* культурно-історичних типів Данилевського є такі:

- історичний процес є сукупністю окремих культурно-історичних типів;
- множинність культур, які відрізняються та є унікальними за набором характеристик.

Таблиця 2.1

Порівняння концептуальних положень стадіальної теорії та теорії культурно-історичних типів М. Я. Данилевського

<i>Стадіальні теорії</i>	<i>Теорія культурно-історичних типів</i>
Історичний процес відбувається поетапно, за ступенями розвитку, ідея прогресу	Історичний процес – сукупність розвитку окремих культурно-історичних типів
Людство формується як єдина спільнота	Світові культури множинні та різноякісні

М. Я. Данилевський виділяє такі *культурно-історичні типи* цивілізацій (табл. 2.2):

- єгипетський;
- китайський;
- асирійсько-вавілоно-фінікійський;
- халдейський, або давньоосемітський;
- індійський;
- іранський;
- єврейський;
- грецький;
- римський;
- арабський;
- германо-романський або європейський.

Окремо вчений позначає американські цивілізації: мексиканську і перуанську, що зникли та не встигли здійснити своєї місії. Данилевський, як представник панславізму, наголошував на формуванні наймолодшого – слов'янського – культурно-історичного типу, якому, на його думку, належить майбутнє.

Критеріями наведеної класифікації є такі *розряди культурної діяльності*:

- релігійна – основа моральної діяльності людини;
- культурна – поєднання наукової, художньої та естетичної сфери, ставлення людини до зовнішнього світу;
- політична – відносини людей, як членів однієї спільноти та міжнародні відносини;
- суспільно-економічна – відносини людей щодо умов використання матеріальних предметів.

Кожна цивілізація побудована на своєму базовому типі діяльності. Відповідно до цих критеріїв культурно-історичні типи цивілізацій М. Я. Данилевський поділяє на первинні, одноосновні та двоосновні. *Первинні* цивілізації – єгипетська, китайська, вавилонська, індійська – побудовані на первісній примітивній діяльності людини, були культурами підготовчими, оскільки не показали жодного боку людської діяльності. *Одноосновні* цивілізації розвинули тільки одну сторону культурної діяльності, наприклад, єврейська – релігійну діяльність, грецька – культурну, римська – політичну. Виникнення *двоосновних* цивілізацій відбувається після

розпаду Римської імперії та супроводжується прогресом у розвитку суспільно-економічної сторони культурної діяльності. Такий ступінь розвитку представлений германо-романським культурно-історичним типом. Слов'янська цивілізація формується як перший чотирьохосновний культурно-історичний тип.

Таблиця 2.2

Типологія цивілізацій у концепції М. Я. Данилевського

<i>Культурно-історичний тип цивілізації</i>	<i>Класифікація культурно-історичних типів за розрядами культурної діяльності</i>
Єгипетський	Первинні цивілізації
Китайський	
Асирійсько-вавілоно-фінікійський	
Халдейський	
Індійський	
Іранський	
Єврейський	Одноосновні
Грецький	
Римський	
Аравійський	
Германо-романський (європейський)	Двохосновний
Слов'янський	Чотирьохосновний

Культурно-історичні типи цивілізацій не мають можливості об'єднатися в одну суперцивілізацію – вони або конфліктують, або співпрацюють між собою. Відповідно, за будь-якої взаємодії та розвитку цивілізації будуть залишатися оригінальними утвореннями з характерними ознаками.

Загалом концепція культурно-історичних типів М. Я. Данилевського піддавала сумніву обов'язковість проходження людством однакових стадій розвитку. Вчений подав еволюцію людства, як розвиток автономних відокремлених цивілізацій, у такий спосіб актуалізував питання про унікальність культур та розривний характер прогресу.

2.2. Концепція світу сучасних цивілізацій О. Шпенглера

Освальд *Шпенглер (1880–1936)*⁵ – німецький історик та культуролог, представник напряму філософії життя та автор теорії локальних цивілізацій, що викладена в його фундаментальній праці *«Присмерки Європи»*. *Концептуальні положення* О. Шпенглера подібні до поглядів М. Я. Данилевського. Коротко можуть бути викладені в таких *ідеях*:

- заперечення лінійного розвитку людської історії;
- ідея поліциклічності історичного процесу;
- заперечення існування спільних етапів світової історії та взаємовпливу культур.

Центральним поняттям теорії локальних цивілізацій є культура (рис. 2.1) як система, що виражається через певні символи. *Культуру* Освальд Шпенглер трактує як живий організм, що:

- характеризується єдністю та замкненістю;
- відокремлений від інших організмів;
- розвивається незалежно від інших культур.

Отже, за теорією Освальда Шпенглера, розвиток будь-якого народу є розвитком його культури. Водночас типи культур є абсолютно відмінними і часто чужими між собою, що засвідчує відсутність існування загальнолюдської культури та єдність історичного процесу.

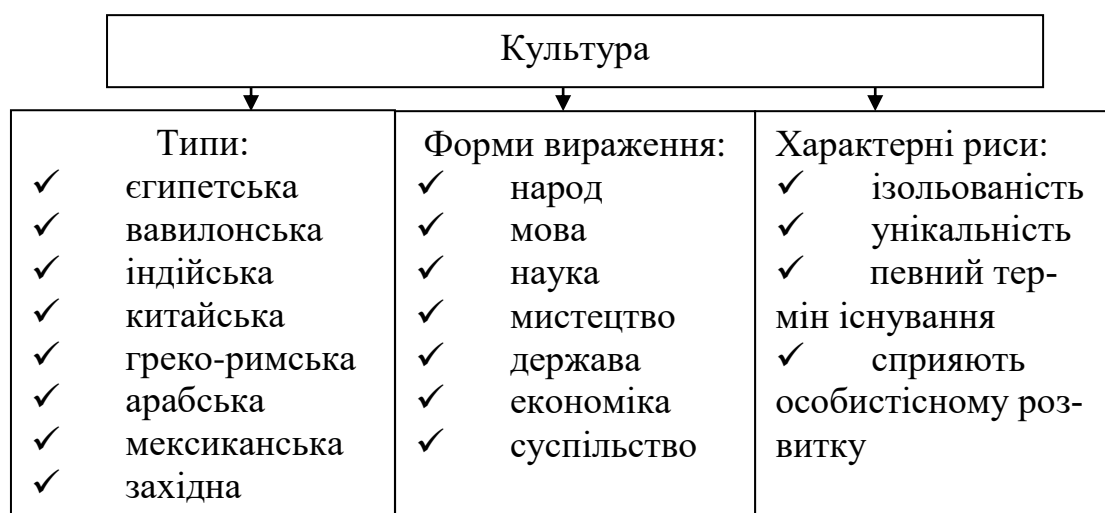

Рис. 2.1. Концептуальна характеристика культури за Освальдом Шпенглером

Під час еволюції людства Освальд Шпенглер виділяє існування **восьми культур**, що, як живий організм, наділені неповторною унікальною душею:

- єгипетська;
- вавилонська;
- індійська;
- китайська;
- аполонівська (греко-римська);
- арабська (магічна);
- мексиканська;
- західна (фаустовська).

Кожній культурі відповідає певний термін існування, вони ізольовані та самостійні, не сприяють прогресу людства та не є його ступенем. Культура реалізує свої можливості у таких **формах**: народи, мови, наукові вчення, мистецтво, держави, економіка, суспільство. Освальд Шпенглер виділяє **етапи еволюції** культур, які є аналогічними до стадій розвитку будь-якого живого організму: дитинство, юність, зрілість, старість. Досягнувши піку свого розвитку, культура входить у старість та поступово помирає і повертається до свого початкового стану. Саме на цьому етапі культура переходить у стадію цивілізації.

Рис. 2.2. Цикл розвитку культури в концепції локальних цивілізацій Освальда Шпенглера

Цикл розвитку будь-якої культури становить приблизно 1 500 років. Предтечею стадії культури є глибока давнина (для західної цивілізації Освальд Шпенглер визначає її до падіння Римської імперії та початку епохи Меровингів). Далі настає безпосередньо стадія культури, що триває приблизно 1 000 років. Стадія цивілізації триває 200–300 років (рис. 2.2).

Для культури властивим є висока духовність, самопожертва людей заради високих цілей та ідей. Причиною кризи культур Освальд Шпенглер розглядав **цивілізацію** як еволюційне явище, що характеризується занепадом культури, її консервуванням, втратою творчого потенціалу, що спричиняє перехід до механістичної роботи та деградацію духовності періоду культури. Отже, теорія локальних цивілізацій Освальда Шпенглера протиставляє два поняття культура та цивілізація (детальніше див. розділ 1).

Ознаками цивілізації за Освальдом Шпенглером є:

- індустріальний та технічний розвиток;
- космополітизм;
- урбанізація, що супроводжується розвитком мегаполісів (світових міст), в яких ухвалюються всі ключові рішення;
- науковий атеїзм;
- маса замість народу;
- превалювання матеріальних цінностей;
- деградація мистецтва та літератури;
- зростання масштабів класової боротьби та протистояння за

владу;

- демографічні проблеми;
- імперіалістські тенденції та мілітаризм.

Цикли розвитку культур в теорії Освальда Шпенглера поділяють еволюцію на дві лінії:

- висхідна (культура) – прогрес, розвиток органічних основ;
- спадна (цивілізація) – застій, техніцизм.

Спадна лінія є абсолютно природною та закономірною, настання стадії цивілізації не є загибеллю культури, а тільки засвідчує циклічність еволюції людства. На основі своєї концепції Освальд Шпенглер здійснив прогностичний аналіз розвитку європейської культури та виділив її основні риси на стадії цивілізації.

1. Концепція «круговороту локальних цивілізацій» А. Тойнбі

Арнольд-Джозеф *Тойнбі (1889–1975)*⁶ – англійський історик, культуролог та соціолог, автор фундаментальної 12-томної праці «*Дослідження історії*», в якій викладені його погляди на еволюцію людства, що містять:

- роздуми про поняття цивілізації;
- механізми існування цивілізації;
- динаміку цивілізаційного розвитку.

Концепція локальних цивілізацій Арнольда Тойнбі формувалася в умовах поширення ідей європоцентризму, за якими європейські цінності розглядалися як пріоритетні у процесі еволюції людства та загальносвітової інтеграції. Арнольд Тойнбі зазначав на неможливості такого розвитку світового співтовариства, оскільки не враховані унікальні риси конкретних цивілізацій та різноспрямованість суспільного розвитку.

Для середини ХХ ст. Арнольд Тойнбі подає поняття цивіліза-

⁶ Данілова Т., Юдіна В. А. Тойнбі та його універсалістське дослідження історії.

ції в новому ракурсі, приділяючи увагу її змістовним аспектам. Термін *цивілізація* в «Дослідженні історії» являє собою базову суспільну та історичну одиницю як спільноту, що представлена однією або багатьма державами, є відносно незалежним замкненим світом та характеризується власною системою цінностей. Всесвітня історія в концепції локальних цивілізацій являє собою їх сукупність. Поняття локальних цивілізацій виходить за межі національних держав за часом та простором.

Арнольд Тойнбі подає класифікацію цивілізацій, яка враховує спільноти людей, що зникли з історичної арени та існують до наших часів. *Критеріями* виділення цивілізацій є їх *релігійна належність та територія*. Відповідно в теорії локальних цивілізацій виділено тридцять сім цивілізацій (на початку дослідження Арнольд Тойнбі характеризує двадцять одну цивілізацію, але поступово їх кількість збільшилася). На середину ХХ ст. таких цивілізацій було п'ять (разом з двома реліктовими сім):

- західна християнська;
- східна християнська (православна) – Південно-Східна Європа та Росія;
- ісламська – від Північної Африки та Середнього Сходу до Великого Китайського муру;
- далекосхідна (китайська) – субтропічні та регіони помірного клімату Південно-Східної Азії;
- індуїстська – тропічна субконтинентальна Індія.

Вивчаючи проблеми генези цивілізацій, Арнольд Тойнбі акцентує на її негативному та позитивному аспекті. Негативним чинником він називає силу інерції, через яку людство знаходилося на примітивному рівні досить довгий період своєї історії. До позитивних чинників належать раса та середовище.

Залежно від *місця виникнення* Арнольд Тойнбі поділяє цивілізації на:

- річкові – Єгипет, Шумери, частково індуїстська цивілізація;
- нагорні – Анди, Мексика, цивілізація хетів;
- архіпелазькі – мінойська, еллінська, далекосхідна в Японії;
- континентальні – Китай, Росія, індуїстська цивілізація.

Генеза цивілізацій не пов'язана з одним чинником, а є резуль-

татом комбінації декількох, а будь-яке суспільство є складним утворенням, що має свій особливий шлях розвитку. Саме тому, за Арнольдом Тойнбі, дослідження історії є дослідженням внутрішніх та зовнішніх сторін суспільства. До **внутрішніх** він відносить історичну послідовність усіх сфер суспільного розвитку, до **зовнішніх** – відносини між окремими суспільствами у часі та просторі.

Цивілізації еволюціонують і проходять у своєму розвитку такі **етапи**:

- виникнення (genesis);
- зростання (growth);
- надлам (breakdown);
- розпад (disintegration);
- загибель (dissolution).

Етап **виникнення** цивілізацій Арнольд Тойнбі пояснює через **концепцію «виклику-відповіді»**, сутність якої полягає в тому, що походження та розвиток цивілізації можливий тільки за умови впливу на суспільство різних чинників (викликів), які вимагають від суспільства відповіді на ці виклики. Тільки виклик зовнішнього середовища у формі економічних, політичних та інших проблем здатний звільнити творчі сили, за допомогою яких суспільство вирішує наявну проблему.

Створення сприятливих умов для переходу суспільства на вищий рівень залежить від того, наскільки відповідь відповідає виклику (рис. 2.3). Якщо суспільство не може подолати виклик, то воно зупиняється у своєму розвитку і поступово наближується до занепаду та загибелі. Арнольд Тойнбі зазначає, що виклик має бути помірним за своєю силою, що дасть змогу його успішно витримати. У разі м'якого або, навпаки, жорсткого виклику суспільство або залишиться у початковому стані розвитку, або витратить забагато сил та ресурсів і не буде здатне надати адекватну відповідь на наступні виклики.

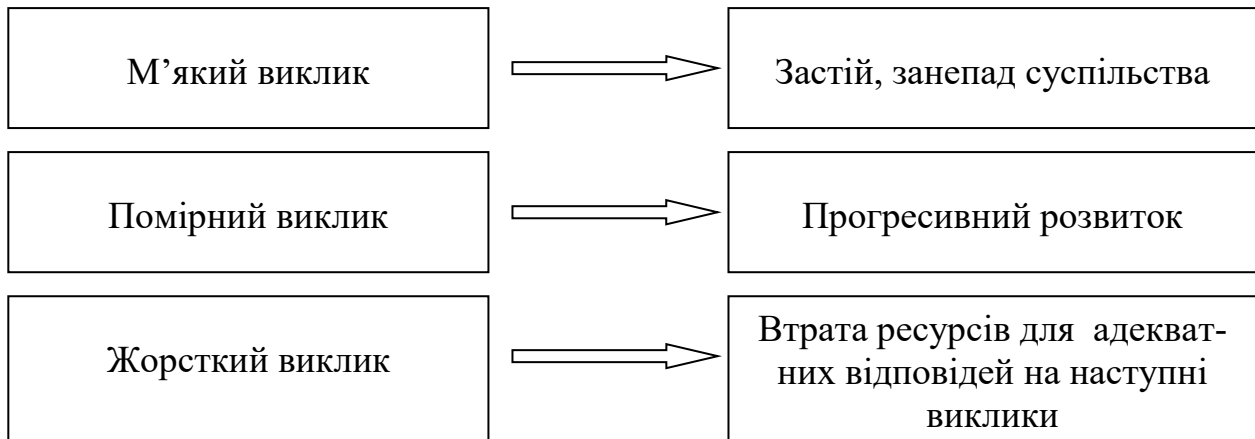

Рис. 2.3. Залежність цивілізаційного розвитку від сили виклику за концепцією А. Тойнбі

Виклики Арнольд Тойнбі поділяє на такі *групи*:

1. Виклики природи:

- стимул «сурової землі». Наприклад, різке погіршення природних умов. Внаслідок відповідей на такі виклики виникли єгипетська цивілізація (відповідь на посуху) та китайська цивілізація (відповідь на заболочування);

- стимул «нової землі» – необхідність згуртування навколо необхідності засвоєння нових територій.

2. Виклики соціального середовища:

- стимул удару. Наприклад, раптовий напад ворогів – вторгнення персів в Елладу в V ст. до н.е. сприяло об'єднанню грецьких полісів та їх подальшому розквіту;

- стимул зовнішнього тиску, що полягає у тривалому зовнішньому ворожому впливі;

- стимул внутрішнього утиску – специфічні виклики соціального середовища, такі як рабство, класова нерівність, релігійна, національна, расова дискримінація, бідність.

Відповідь на виклик є комплексною та містить такі *компоненти*:

- наявність креативної ідеї, носієм якої є творча меншість;
- загальна готовність більшості суспільства до відповіді.

Концепція Арнольда Тойнбі досить антропоцентрична у своєму поясненні залежності існування цивілізації від здатності членів суспільства вчасно та правильно реагувати на стимули до змін. А

це означає, що головну роль у цивілізаційному розвитку відіграє **творча меншість**, яка має бути наділена такими якостями, як духовність, самодостатність, свідомість, мати сили та знання для дій з метою перетворення дійсності на краще. Творча меншість формується внаслідок великої внутрішньої роботи та, як правило, знаходиться у стані конфлікту з інертною більшістю, що тримається за звичну організацію життя. Коли творча енергія меншості вичерпується, вона втрачає легітимність та вдається до силових методів збереження влади. Саме тоді замість творчої меншості формується правляча меншість, що є однією з ознак початку загибелі цивілізації.

Арнольд Тойнбі вважав, що цивілізації не прагнуть до закриття у своїх кордонах, вони є готовими до вільного **діалогу з іншими цивілізаціями**, а міжкультурне спілкування є одним із чинників успішного суспільного розвитку за принципом «виклик-відповідь».

Закономірним наслідком декількох цивілізацій є **міжцивілізаційні конфлікти**, причинами яких є:

- культурні, політичні, релігійні, етичні, економічні відмінності;
- експансіоністські прагнення цивілізацій.

Міжцивілізаційні конфлікти – виклики, що є стимулом до пошуків їх учасниками найоптимальніших відповідей, які допоможуть їм продовжити своє існування. Конфлікт є засобом зародження нових цивілізацій. Одним із наслідків зіткнення цивілізацій є зародження нової ідеології (наприклад, релігії) яка є інтегруючим чинником для формування нової цивілізації. Західноєвропейська та ісламська цивілізації, що об'єдналися навколо християнства та ісламу, є продуктом саме таких процесів.

Концепція «виклику-відповіді» Арнольда Тойнбі не тільки розкриває механізми розвитку цивілізацій, але й наголошує на багатоманітності всесвітньо-історичного процесу, шляхів соціального розвитку та здатна виконувати прогностичні функції.

Питання до самоперевірки

1. Охарактеризуйте сутність мультилінійної моделі цивілізаційного розвитку.
2. Проаналізуйте відмінності стадіальної цивілізаційної концепції та теорії культурно-історичних типів.
3. За якими критеріями побудована класифікація цивілізацій в концепції М. Я. Данилевського?
4. Які положення цивілізаційної концепції М. Я. Данилевського засвідчують його належність до панславистського напрямку?
5. Проаналізуйте основні характеристики поняття культура в теорії локальних цивілізацій Освальда Шпенглера.
6. Дайте характеристику ознак цивілізації в теорії Освальда Шпенглера.
7. Чому Шпенглер вважав цивілізацію останньою стадією розвитку культури?
8. У якому творі викладені основні положення цивілізаційної теорії Арнольда Тойнбі? Які проблеми цивілізаційного розвитку розкриває ця праця?
9. Наведіть цивілізаційні критерії теорії Арнольда Тойнбі.
10. Розкрийте сутність концепції «виклику-відповіді» Арнольда Тойнбі.
11. Якими є закономірності залежності умов розвитку цивілізації від сили виклику?
12. Перелічіть типи цивілізаційних викликів за Арнольдом Тойнбі.
13. Наведіть аргументи на користь антропоцентричного характеру концепції локальних цивілізацій Арнольда Тойнбі.
14. Проаналізуйте риси творчої меншості, необхідні для успішного розвитку цивілізації.
15. Якими є причини перетворення творчої меншості на правлячу меншість та наведіть можливі наслідки цього процесу.
16. Яку роль відіграють міжцивілізаційні конфлікти?
17. Наведіть причини конфліктів між цивілізаціями.

Практичні завдання

1. Порівняйте дві культури (види культур оберіть на власний розсуд) за розрядами культурної діяльності відповідно до концепції культурно-історичних типів М. Я. Данилевського.

2. Складіть таблицю прикладів ознак конкретної цивілізації (тип цивілізації оберіть на власний розсуд) за Освальдом Шпенглером:

Цивілізаційна ознака	Приклад

3. Проаналізуйте стимули розвитку цивілізацій за А. Тойнбі та наведіть їх приклади для сучасних суспільств.

Тестові завдання

1. Мова в теорії Данилевського є засобом:

- а) згуртування народу;
- б) набуття політичної незалежності;
- в) асиміляції;
- г) встановлення влади.

2. До симптому старіння культурно-історичного типу Данилевський відносить:

- а) асиміляцію;
- б) апатію самовдоволення;
- в) втрату політичної незалежності;
- г) втрату мови.

3. Локальна цивілізація за Данилевським містить такі види діяльності:

- а) релігійна, культурна, політична, суспільно-економічна;
- б) законодавча, культурна, політична, суспільно-економічна;
- в) судова, культурна, політична, суспільно-економічна;
- г) виконавча, культурна, політична, суспільно-економічна.

4. Цивілізаційна теорія А. Тойнбі викладена в праці:

- а) «Присмерки Європи»;
- б) «Велика шахівниця»;
- в) «Дипломатія»;
- г) «Дослідження історії».

5. *Наявність маси замість народу в концепції Шпенглера є ознакою:*

- а) культури;
- б) цивілізації;
- в) держави;
- г) суспільства.

6. *Цивілізації-супутники за А. Тойнбі:*

- а) отримали імпульс розвитку від розвиненішого сусіднього суспільства;
- б) отримали безпосередній розвиток із первісності;
- в) розвиваються на основі духовної культури;
- г) розвиваються на політичній основі.

7. *Стимулом розвитку цивілізацій за А. Тойнбі є:*

- а) інтеграція;
- б) мотивація;
- в) економіка;
- г) суперечності.

8. *Цивілізаційна теорія О. Шпенглера викладена в праці:*

- а) «Присмерки Європи»;
- б) «Велика шахівниця»;
- в) «Дипломатія»;
- г) «Дослідження історії».

9. *Стимул удару в теорії А. Тойнбі є:*

- а) раптовим нападом зовнішніх ворогів;
- б) тривалим зовнішнім ворожим впливом;
- в) обмеженням суспільного статусу;
- г) природним викликом.

10. *Стимул зовнішнього тиску в теорії А. Тойнбі є:*

- а) раптовим нападом зовнішніх ворогів;
- б) тривалим зовнішнім ворожим впливом;
- в) обмеженням суспільного статусу;
- г) природним викликом.

11. *Стимул внутрішнього утиску в теорії А. Тойнбі є:*

- а) раптовим нападом зовнішніх ворогів;
- б) тривалим зовнішнім ворожим впливом;
- в) обмеженням суспільного статусу;
- г) природним викликом.

Розділ 3

СОЦІОГЕНЕТИЧНІ ТА ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ТЕОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ХХ–ХХІ ст.

3.1. Циклічна теорія криз М. Кондратьєва

Микола *Кондратьєв*⁷ (1892–1938) – російський та радянський учений-економіст, автор *теорії економічних циклів*. Теорія Миколи Кондратьєва не належить безпосередньо до групи цивілізаційних концепцій, але її ключові положення доповнюють розуміння циклічності цивілізаційного розвитку та є основою методології прогнозування розвитку цивілізацій.

Проблема циклічності розвитку традиційно цікавила представників філософських та історичних напрямів, економісти долучилися до цієї проблематики з першої половини ХІХ ст. Зокрема, Карл Маркс виділив чотири цикли економічного розвитку: криза, депресія, пожвавлення, підйом.

Цикли Миколи *Кондратьєва* є періодичними циклами сучасної світової економіки тривалістю 40–60 років, саме такий час проходить від фундаментального наукового відкриття до реальних виробничих новацій на його основі. Дослідження та висновки вченого засновані на емпіричному аналізі безлічі *економічних показників* держав світу різних регіонів протягом тривалих проміжків часу (100–150 років):

- індекси цін;
- державні фінансові папери;
- номінальна заробітна платня;
- показники зовнішньоторговельного обігу;

- видобуток корисних копалин;
- виробництво чавуну, сталі та ін.

Таблиця 3.1

Структура економічних циклів Миколи Кондратьєва

<i>Хвилі</i>	<i>Фази</i>	<i>Особливості</i>
Підвищувальна	Зростання	Впровадження наукових відкриттів Зростання інфляції та процентних ставок
	Підйом	Стрімке зростання економіки Використання ліберальних методів Перегрів економіки
Понижувальна	Зниження	Зростання конкуренції Стагфляція Зростання безробіття
	Депресія	Високий рівень безробіття Соціальні протести Наукові відкриття

Цикли у теорії Микола Кондратьєва мають такі *фази*:

- економічне зростання – впровадження наукових відкриттів, зроблених на попередньому етапі. Підвищувальна фаза характеризується високою інфляцією та процентними ставками;

- підйом – максимальне економічне зростання в умовах застосування ліберальних методів. Історично друга фаза супроводжувалася війнами, що традиційно пов’язано із збільшенням державних замовлень та скороченням споживання у невиробничий сфері. Фундаментальні наукові відкриття поступаються місцем удосконаленням вже наявних;

- зниження – перегріта економіка та перенасичений ринок загострюють конкуренцію, що спричиняє виникнення численних адміністративних бар’єрів. Відбувається пониження відсоткових ставок та цін;

- депресія – суттєве уповільнення або, навіть, зупинка зростання ВВП. Відсоткові ставки є низькими, а попит на кредит мінімальний. Інфляція знаходиться на найнижчому рівні, водночас зменшується попит на товари та послуги. Депресія є найгіршою фазою економічного циклу, але саме під час цього періоду відбуваються найважливіші наукові відкриття, технічні винаходи, що мають сти-

мулювати початок нового циклу (табл. 3.1).

Фази циклів теорії Миколи Кондратьєва об'єднуються у дві *хвилі*:

- підвищувальну – економічне зростання, підйом;
- понижувальну – зниження, депресія.

До *закономірностей* розвитку економічних циклів Миколи Кондратьєва належать такі:

- перед початком підвищувальної хвилі кожного великого циклу відбуваються зміни в соціально-економічних процесах, що супроводжуються великими науковими відкриттями, технічними винаходами та змінами у сфері виробництва та обміну;
- період підйому супроводжується соціальними змінами, як-от війна, революція;
- понижувальні хвилі циклу пов'язані з тривалою депресією сільського господарства.

Послідовники теорії Миколи Кондратьєва застосовують її для поділу еволюції *західної цивілізації* на такі цикли:

- підйом першого великого циклу пов'язують з промисловим переворотом в Англії;
- підйом другого циклу збігся з появою та поширенням залізничного транспорту;
- третій – застосуванням електроенергії, винайденням телефону та радіо;
- розвиток четвертого циклу пояснюється зростанням масштабів автомобілебудування;
- п'ятий цикл закінчився у 2014 р. і дослідники пов'язують його з розвитком електроніки, генної інженерії, мікропроцесорів.

Саме ці явища кардинально змінили умови життя та спричинили розвиток інформаційно-електронної хвилі, під яку перебудовується світова та національні економіки.

3.2. Цивілізація як об'єкт соціально-філософського аналізу концепції П. Сорокіна

Питирим *Сорокін*⁸ (1889–1951) – американський педагог, філософ та соціолог запропонував відмінний від традиційного підхід до класифікації цивілізацій. Учений критикував теорії Арнольда Тойнбі та Освальда Шпенглера, вважаючи їх погляди на цивілізацію обмеженими виключно просторовими критеріями. Учений заперечував інтегровану сутність цивілізації та надавав цього статусу суперсистемам або великим формам, в яких формується культура. Еволюцію людства Питирим Сорокін розглядав як єдність різних культурних систем.

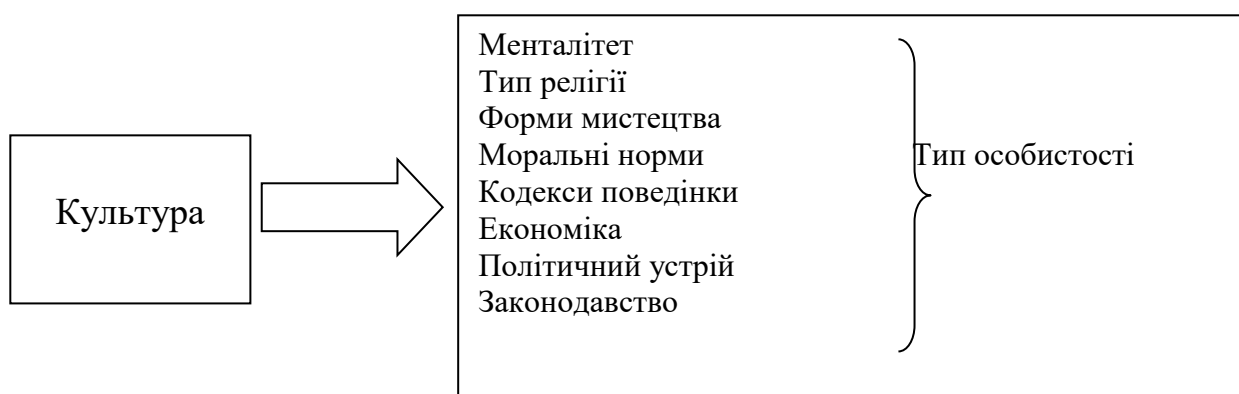

Рис. 3.1. Структура культури за Питиримом Сорокіним

Основою цивілізаційного аналізу Питирима Сорокіна є культура соціальної спільноти, що сформована системою цінностей, які логічно та функціонально взаємопов'язані та поділяються більшістю суспільства (рис. 3.1). У кожній культурі виділяються домінуючі цінності. На основі вивчення еволюції Середземномор'я та Заходу Питирим Сорокін виділяє *суперсистеми*, що існували протягом трьох тисячоліть (табл. 3.2):

- **ідеаційний** тип культури являє собою власну трансформацію з мінімізованими потребами. Природа реальності у цьому типі культури є духовною, нематеріальною та чуттєвою, наприклад релігійні уявлення. Тобто цілі людей переважно є духовними – спасіння душі, священний та моральні обов'язки та ін. Досягнення цих цілей досягається зусиллями щодо звільнення особистості від матеріальних та чуттєвих спокус. В ідеаційній культурі істина досягається через внутрішній досвід, а благом є нематеріальні цінності. Отже, ідеаційна система, за Пителимом Сорокіним, налаштована на досягнення сенсів та реалізацію цінностей власної місії. За такої системи суспільні інтереси превалюють над особистими, а ідеалом існування є аскетизм. Політична система має теократичний характер. Риси ідеаційної культури отримали прояв в культурі Брахманської Індії, Давнього Китаю (VIII–VI ст. до н.е.), Давньої Греції (IX–VI до н.е.) та західноєвропейського Середньовіччя (V–XII ст.);

- **сенситивний (чуттєвий)** тип культури налаштований на сприйняття матеріального та фізичного характеру споживання та пристосування до зовнішнього середовища. Матеріальні цінності переважають і саме на їх задоволення спрямований суспільний розвиток. Базовими цінностями сенситивної культури є насолода, утилітарність, влада та збагачення. За таких умов особливе значення мають новітні технології та прикладні науки. Сенситивна культура існувала за доби палеоліту, в Давній Ассирії, Античній Греції та Римі. Починаючи з XV ст. цей тип культури домінує в Західній Європі;

- **ідеалістичний (змішаний)** тип культури є посередником між ідеаційною та сенситивною культурами, що становить збалансоване поєднання раціональних та чуттєвих елементів. Потреби та цілі людини є як тілесними, так і духовними, а задоволення цих потреб вимагає внутрішнього вдосконалення особистості та трансформації суспільства. Ідеалістичний тип культури характерний для середньовічної Європи XIII–XIV ст. та Давньої Греції V–IV ст. до н.е.

Таблиця 3.2

Типи культур у концепції Питирима Сорокіна

Тип культури	Характеристика
Ідеаційний тип	Переважає духовних цінностей Релігійний характер Аскетизм Теократія
Сенситивний (чуттєвий) тип	Переважає матеріальних цінностей Утилітарний характер Технологічність
Ідеалістичний тип	Рівновага базових цінностей ідеаційної та сенситивної культур

Спираючись на наведену типологію, Питирим Сорокін здійснює *періодизацію* цивілізаційного процесу. Принципом періодизації є зміна домінуючих типів культурних систем (рис. 3.2). Ідеаційна система відповідає початковому періоду росту цивілізації, ідеалістична – кульмінації розвитку, сенсуальна – періоду їх зрілості та занепаду.

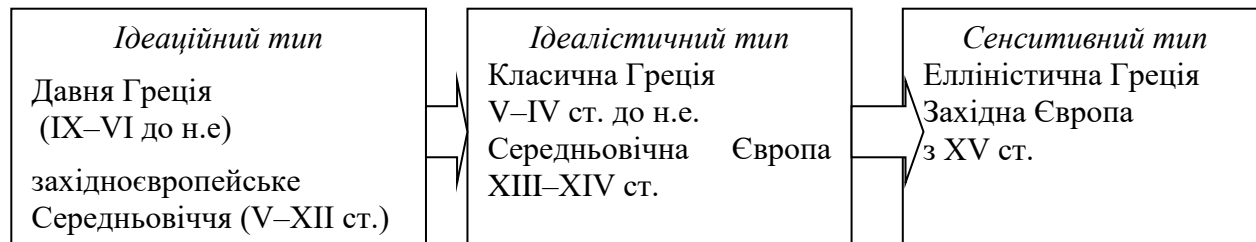

Рис. 3.2. Схема цивілізаційного процесу на основі еволюції типів культур Питирима Сорокіна (на прикладі цивілізації європейського регіону)

Класифікація культур Питирима Сорокіна надає йому підстави заперечувати системність як базову характеристику цивілізації. Дослідник стверджує, що цивілізації в концепціях Освальда Шпенглера та Арнольда Тойнбі є соціальними групами з певним набором культурних, духовних та соціальних норм, які виконують такі функції – інтеграція групи та забезпечення її функціонування. Питирим Сорокін проводить паралель із власною класифікацією та зауважує на існуванні таких *форм* цивілізацій:

- етнічні групи – об’єднані на основі спільної мови, території та етнічної культури;

- територіально-державні групи – мають спільну державу, цінності, норми та інтереси, що відповідають певній території;
- релігійно-державні цивілізації та ін.

Питирим Сорокін робить висновок, що цивілізації є відмінними типами організованих соціальних груп, що відіграють важливу роль в еволюції людства. Такі соціальні групи є основою цивілізації, але кожна цивілізація містить декілька груп, що мають відмінні цінності та норми, які навіть можуть вступати в конфлікт з домінуючою культурою. Тобто цивілізація не є монолітним утворенням.

3.3. Концепція зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона

Самюель Філіпс *Гантінгтон*⁹ (1927–2008) – американський політолог-міжнародник, очолював Інститут стратегічних досліджень Гарвардського університету, автор *концепції зіткнення цивілізацій*, що розкриває динаміку сучасних міжнародних відносин через цивілізаційні конфлікти. Основні тези цієї концепції вперше були викладені в статті «Зіткнення цивілізацій?» (1993 р.), що була опублікована в журналі «Foreign Policy», співзасновником якого є Самюель Гантінгтон. Погляди викладені у статті були розвинені в найвідомішій праці Самюеля Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій та переосмислення світового порядку» (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order) у 1996 р.

Концепція Самюеля Гантінгтона оформлюється в період закінчення «холодної війни» та розпаду СРСР. Ці події кардинально вплинули на природу міжнародних відносин, вивівши їх на рівень постбіполярності. Самюель Гантінгтон визначає *цивілізацію* як спільноту людей, яка являє собою найвищий рівень їх культурної ідентичності, що визначається комплексом об'єктивних характеристик – мовою, історією, релігією, звичаями, інститутами, які доповнюються суб'єктивною самоідентифікацією людей. Отже, цивіліза-

ція являє собою масштабну соціокультурну спільноту, що досягла найвищого рівня свого культурного розвитку.

Автор обґрунтовує ідею багатопольярного світу, що складається із таких цивілізацій:

- західна;
- китайська;
- японська;
- індуїстська;
- ісламська;
- православна;
- латиноамериканська;
- африканська.

Вихідними *тезами* теорії Самюеля Гантінгтона є такі:

- після розпаду блоку соціалістичних країн та СРСР світ перейшов до нових принципів організації міжнародних відносин та самоідентифікації націй;

- поділ держав за ідеологічним принципом замінений їх групуванням за цивілізаційною ознакою – співвіднесенням себе з певною цивілізацією;

- в нових умовах у світі зростає націоналізм, релігійна свідомість має та роль культурної ідентичності у виборі національними урядами напрямів зовнішньої політики.

Самюель Гантінгтон впевнений у необхідності створення нової моделі міжнародних відносин, що враховувала б їх різноманітність та динамічний характер. Еволюція людства традиційно відбувалася у двох протилежних напрямках – інтеграція та прагнення до відокремлення. Рівень суперечностей змінювався під впливом етапів людської історії. Процес *інтеграції* еволюціонував за такими *формами*:

- спільна економічна діяльність;
- світове співтовариство;
- міждержавні політичні блоки;
- глобалізація.

Формами процесу *відокремлення* прихильники теорії зіткнення цивілізації називають: рід, плем'я, народність та націю-державу. Інтеграція та відокремлення є суттю розвитку історії людства.

Кордони, що поділяють людство (у Самюеля Гантінгтона – лі-

нії зламу), визначаються культурою. Національна держава в пост-біполярному світі залишається головним актором міжнародних відносин, але наймасштабніші конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями та іншими спільнотами, що належать до різних цивілізацій. Взаємодію цивілізацій в умовах глобалізації Самюель Гантінгтон наводить у формах діалогу та зіткнення.

Зіткнення цивілізацій перетворилося на домінуючий чинник світової політики, а лінії зламу між цивілізаціями є лініями майбутніх фронтів. **Причинами** збільшення та ускладнення конфліктів між цивілізаціями у сучасному світі Самюель Гантінгтон називає такі:

- суттєві відмінності між цивілізаціями, що полягають у не схожості історії, мови, культури та релігії. Представники різних цивілізацій по-своєму сприймають відносини між індивідом та суспільством, співвідношення прав та обов'язків, рівності та ієрархії;
- глобалізація посилює взаємодію між народами, 42е об-хід42том чого є зростання цивілізаційного самоусвідомлення, що загострює розбіжності та ворожість між представниками різних цивілізацій;
- процеси економічної модернізації та соціальні зміни нівелюють традиційну ідентифікацію людини з місцем проживання, а національна держава послаблює свою роль. За таких умов зростає значення релігії, як правило, у формі фундаменталістських рухів;
- посилення цивілізаційного самоусвідомлення диктується зміною ролі західної цивілізації та співвідношенням рівня 42е об-хвідомлення західної та незахідних цивілізацій;
- культурні характеристики цивілізації меншою мірою наражаються на зміни, ніж економічні та політичні, що ускладнює вирішення конфліктів сучасного світу;
- посилення економічного регіоналізму.

Використовуючи наведені чинники під час оцінки світу кінця ХХ – початку ХХІ ст., Самюель Гантінгтон зауважує на **загострені конфлікту між ісламською та західною цивілізацією**, що зумовлено такими процесами:

- великий приріст народонаселення в мусульманських державах спричинив зростання безробіття та зниження рівня життя, наслідком чого збільшилися потоки міграції з ісламських держав до регіону західної цивілізації, поповнюються ряди екстремістських

ісламських організацій, що загалом чинить тиск на інші цивілізації;

- відродження відчуття унікальності ісламської культури та її переваги над цінностями західної цивілізації;
- спротив ісламського світу воєнному та економічному переважанню західної цивілізації, нав'язуванню нею стандартів політичної та культурної моделі іншим народам;
- усвідомлення представниками як західної, так і мусульманської цивілізацій власної ідентичності та зменшення толерантності в умовах зростання міжцивілізаційних контактів та змішування культур на території окремих держав.

Питання до самоперевірки

1. Наведіть визначення економічних циклів за концепцією Миколи Кондратьєва.
2. На яких показниках засновано визначення окремих циклів економічного розвитку Миколи Кондратьєва?
3. Проаналізуйте особливості фаз економічних циклів Миколи Кондратьєва.
4. Співвіднесіть фази та хвилі економічних циклів Миколи Кондратьєва.
5. Дайте характеристику еволюції західної цивілізації, поділивши її на економічні цикли за концепцією Миколи Кондратьєва.
6. У чому полягала критика цивілізаційних теорій Тойнбі та Шпенглера Пителимом Сорокіним?
7. Проаналізуйте структурні елементи культури за концепцією Пителима Сорокіна.
8. Розкрийте сутність та порівняйте типи культур в цивілізаційній концепції Пителима Сорокіна.
9. Наведіть періодизацію історичного процесу за розвитком типів культурних систем у концепції Пителима Сорокіна.
10. Дайте характеристику формам цивілізацій концепції Пителима Сорокіна.
11. У чому сутність теорії зіткнення цивілізації С. Гантінгтона?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте особливості понижувальних хвиль економічного розвитку в теорії Кондратьєва.
2. Перелічіть види конфліктів мікрорівня та макрорівня в теорії С. Гантінгтона.

Тестові завдання

1. *Микола Кондратьєв є автором:*
  - а) теорії економічних циклів;
  - б) пасіонарної концепції етногенезу;
  - в) теорії зіткнення цивілізацій;
  - г) концепції «кінця історії».

2. *Самюель Гантінгтон є автором:*
  - а) теорії економічних циклів;
  - б) пасіонарної концепції етногенезу;
  - в) теорії зіткнення цивілізацій;
  - г) концепції «кінця історії».

3. *Понижувальні хвилі економічного розвитку в теорії Кондратьєва характеризуються:*
  - а) екстенсивним розвитком, дешевою робочою силою;
  - б) технологічним прогресом, збільшенням попиту на кваліфіковану робочу силу та зростання її вартості;
  - в) політичним тоталітаризмом;
  - г) гонкою озброєння.

4. *Підвищувальні хвилі економічного розвитку в теорії Кондратьєва характеризуються:*
  - а) екстенсивним розвитком, дешевою робочою силою;
  - б) технологічним прогресом, збільшенням попиту на кваліфіковану робочу силу та зростання її вартості;
  - в) політичним тоталітаризмом;
  - г) гонкою озброєння.

5. *Гантінгтон визначає конфлікти макрорівня як:*
  - а) конфлікти між державами одного регіону;
  - б) конфлікти громадянські;
  - в) конфлікти між мусульманським і немусульманським світами;
  - г) збройні конфлікти.

6. *Мікрорівень міжцивілізаційного конфлікту за С. Гантінгтоном:*
  - а) конфлікт між сусідніми державами;
  - б) громадянська війна;
  - в) геноцид;
  - г) конфлікт між провідними державами світу.

7. Засіб врегулювання міжнародного конфлікту, коли за нерівності сторін сильніша намагається придушити слабшу й нав'язати їй свою волю, це:

- а) реалістичний підхід;
- б) силовий підхід;
- в) компроміс;
- г) морально-правовий підхід.

8. Аналіз цивілізаційного розвитку С. Гантінгтон виклав у праці:

- а) «Дипломатія»;
- б) «Велика шахівниця»;
- в) «Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку»;
- г) «Кінець історії».

9. Макрорівень міжцивілізаційного конфлікту за С. Гантінгтоном:

- а) конфлікт між сусідніми державами;
- б) громадянська війна;
- в) геноцид;
- г) конфлікт між провідними державами світу.

10. Френсіс Фукуяма є автором:

- а) теорії економічних циклів;
- б) пасіонарної концепції етногенезу;
- в) теорії зіткнення цивілізацій;
- г) концепції «кінця історії».

11. Що є ключовим об'єднавчим цивілізаційним чинником для етнічних груп:

- а) мова, територія;
- б) держава;
- в) економіка;
- г) зовнішній ворог.

12. Що є ключовим об'єднавчим цивілізаційним чинником для територіально-державних груп:

- а) мова, територія;
- б) держава;
- в) економіка;
- г) зовнішній ворог.

Розділ 4

ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ

4.1. Визначення міжнародного конфлікту

Міжнародний конфлікт як політичне явище відтворює не тільки об'єктивні суперечності, але й суб'єктивні, що зумовлені специфікою їх сприйняття політичним керівництвом та процедурою ухвалення рішень в конкретній державі. При цьому суб'єктивні суперечності здатні впливати на виникнення та розвиток конфлікту, інтереси та цілі сторін, тобто міжнародний політичний конфлікт фокусує в собі всі відносини (економічні, ідеологічні, воєнно-стратегічні та ін.), які отримують розвиток у зв'язку з конкретним конфліктом. Саме тому категорія міжнародного конфлікту часто аналізується з позиції геополітики, міжнародного права, економіки, соціології та інших наук, які надають сутності конфлікту, динаміці його розвитку власного розуміння.

Міжнародні конфлікти розглядаються як боротьба за владу, ресурси та статуси різних акторів, які не задоволені наявним становищем та прагнуть до зміни системи міжнародних відносин. Загальна теорія міжнародного конфлікту отримала свій розвиток після Другої світової війни. Основним науковим напрямом стала школа *політичного реалізму*, яка вважає міжнародний конфлікт основою міжнародних відносин, що характеризується залученням різноманітних суб'єктів, які мають власні цілі, керуючись або національним інтересом (у випадку держави), або іншими завданнями. В широкому сенсі термін міжнародний конфлікт включає конфліктні відносини, конфліктні дії, кризу та збройний конфлікт.

На сьогодні *теорія міжнародного конфлікту* є синтезом трьох наукових шкіл – позитивно-функціонального конфлікту *Л. Козера*, конфліктної моделі суспільства німецького політолога *Р. Дарендорфа* та загальної теорії конфлікту *К. Боулдінга*. Перелічені теоретичні підходи об'єднують твердження:

- конфлікти є об'єктивною реальністю усіх сфер міжнарод-

ного життя;

- немає універсальних механізмів щодо їх припинення;
- основним завданням людства є ефективно передбачення та управління конфліктами.

У сучасній політичній науці широке визнання отримало визначення американського вченого *К. Райта*, який, не здійснюючи чіткого розмежування між міжнародним та міждержавним конфліктом, визначає міжнародний політичний конфлікт як «відносини між державами, що відбуваються на усіх рівнях та містять такі стадії: усвідомлення несумісності; зростання напруги; тиск без застосування військової сили; війна». У вузькому сенсі конфлікт належить до ситуацій, в яких країни застосовують дії одна проти іншої.

Поняття міжнародний конфлікт одночасно набуває різних *значень*, з яких найбільш поширені:

- міжнародний спір;
- ситуація, що ескалує міжнародний спір;
- міжнародний збройний конфлікт;
- позначення ситуацій, основою яких є суперечності між акторами міжнародних відносин.

Достатньо довго головними учасниками міжнародних відносин були держави, але політичні процеси другої половини ХХ ст. внесли свої корективи, змінивши традиційне трактування як поняття міжнародні відносини, так і легітимності їх суб'єктів. Зважаючи на подібні зміни, німецькі політологи Ф. Пфеч та К. Роулофф визначають міжнародні конфлікти як зіткнення протилежних інтересів навколо національних інтересів (суверенітет, територія, джерела сили держави); конфлікт має бути тривалим у часі та мати достатній рівень інтенсивності між сторонами, що прагнуть реалізації власних завдань та перемоги у боротьбі за них. Як мінімум одна сторона має представляти організовану державу. В наведеному визначенні зафіксовані важливі структурні компоненти міжнародного політичного конфлікту, визначені його динамічні характеристики, з огляду на розуміння особливостей взаємодій акторів міжнародних відносин.

Американський дослідник *А. Рапопорт* зазначав, що створення загальної теорії політичного конфлікту мало ймовірно через те, що поняття конфлікт містить явища, що мають кардинально ві-

дмінні характеристики та підпорядковуються різним принципам.

Характеристиками, що дозволяють відокремити поняття міжнародний конфлікт від політичного конфлікту, є особливості його **структурних елементів**:

- джерело конфлікту;
- об'єкт конфлікту;
- сторони конфлікту.

Об'єктом конфлікту є матеріальні активи та символічний капітал, що представлений територією, природними та людськими ресурсами, економічними об'єктами, владою та ін. конфлікту є метою, досягнути яку прагнуть усі його сторони.

Джерелом конфлікту є:

- зміна балансу сил на міжнародній арені між світовими державами (глобальна нерівновага);
- зміна балансу сил в окремому регіоні (регіональна нерівновага);
- дії міжнародних акторів спрямовані на досягнення односторонніх переваг, які загрожують життєво важливим інтересам інших акторів.

Дії міжнародних акторів у конфліктах мають об'єктивну та суб'єктивну сторони. До об'єктивної сторони належать: інтереси, рольові функції та міжнародний авторитет, коаліційні зобов'язання. Суб'єктивною складовою конфліктних дій є: самоусвідомлення учасників конфлікту; емоційна складова; когнітивна складова.

4.2. Причини міжнародних конфліктів: теоретично-практичні характеристики

Всебічне усвідомлення міжнародного конфлікту неможливе без визначення його причин. Зриви в урегулюванні конфліктів за участі міжнародних акторів часто зумовлені неправильним або неповним розумінням справжніх цілей та інтересів його учасників. **Універсальною причиною** конфліктів є несумісність претензій сторін при обмежених можливостях їх задоволення, що для міжнародних конфліктів виражається в незадоволеності державами своїм

становищем.

До *загальних причин* міжнародних конфліктів належать: недосконалість людської природи, бідність та нерівність народів різних країн; соціально-економічний та політичний лад держави, рівень її культури і цивілізованості; невпорядкованість міжнародних стосунків.

Практика міжнародних відносин свідчить, що в основі суперечності зрідка лежить якийсь один чинник. *Джерелом суперечностей* здебільшого є інтереси певних держав, економічних союзів, а також військово-політичних блоків. *Предметом* суперечностей часто є:

- території та кордони;
- прагнення посісти домінуюче становище в регіоні;
- протистояння економічних та політичних інтересів держав;
- негативні етнічні стереотипи, релігійні суперечності.

Перелічені вище конфліктоутворюючі чинники не є вичерпними, хоча сповна формують уявлення про мотивацію сторін міжнародного конфлікту.

Одним із теоретичних підходів до причин міжнародних конфліктів є теорія *Самюеля Гантігтона* про конфлікт цивілізацій, за якою конфлікти утворюються ціннісними міжцивілізаційними, суперечностями зокрема, в сучасному світі найгострішим є конфлікт між ісламською та християнською цивілізацією. Другим підходом, що переважно транслюється представниками *неомарксизму*, є пояснення причин міжнародних конфліктів через існування розриву між «глобальним Півднем» (розвинені держави, переважно носії цінностей західної демократії) та «глобальною Північчю» (держави, що розвиваються). На відміну від Гантігтона, прихильники цього підходу виникнення суперечностей між акторами пояснюють соціально-економічними чинниками. Ціннісний конфлікт Самюеля Гантігтона не допускає компромісу та належить до конфліктів із нульовою сумою. Водночас економічний детермінізм неомарксистів не допускає абсолютної непримиренності протистояння міжнародних акторів (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

**Порівняльна характеристика цивілізаційної теорії
С. Гантігтона та немарксистської концепції щодо причин
міжнародних конфліктів**

<i>Теорія</i>	<i>Джерело суперечностей</i>	<i>Домінуючий тип конфлікту</i>
Теорія конфлікту цивілізацій С. Гантігтона	Цивілізаційні цінності	Конфлікти з нульовою сумою
Неомарксистська теорія міжнародних конфліктів	Соціально-економічні суперечності	Конфлікти з позитивною сумою

Традиційними концепціями причин міжнародних конфліктів є **економічні та територіальні**. Американський політолог Годд Сандлер зазначає, що територіальні спори та боротьба за ресурси є головними причинами як для громадянських війн, так і для міждержавних конфліктів. Зокрема, частина держав залишають за собою право використовувати силу з метою захисту або анексії спірних територій, а одним із чинників успішного економічного розвитку залишається контроль над ключовими природними ресурсами.

Серед різноманітних підходів щодо причин міжнародних конфліктів доцільно виділити два основних підходи – **структурний та системний**. В межах першого – міжнародні конфлікти зумовлюються характером структури міжнародної системи. Прихильники системного підходу виводять міжнародні конфлікти з внутрішнього середовища системи міждержавних відносин. **Системними причинами** міжнародних конфліктів новітнього періоду є такі:

- девальвація міжнародної системи, що виражається в її руйнації через послаблення регулюючих чинників;
- поява нових, зникнення традиційних міжнародних суб'єктів, зростання ролі транснаціональних акторів. Наприклад, активне залучення транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) до міжнародних відносин у другій половині ХХ ст. вплинуло на розстановку сил у світовій економіці та політиці, а розпад СРСР мав вирішальний вплив на закінчення «холодної війни» та руйнацію біполярної системи міжнародних відносин;
- втрата провідної ролі окремих держав на світовій арені,

зростання ролі коаліцій та інтеграційних об'єднань. Зокрема, в європейському регіоні вирішальний вплив на формування міжнародної політики має Європейський Союз;

- загрози застосування нових видів озброєння;
- радикалізація суспільних настроїв, що провокується релігійним екстремізмом та етноконфесійними суперечностями;
- загострення таких глобальних проблем, як дефіцит ресурсів, порушення демографічної рівноваги, бідність, кліматичні зміни, інформаційні загрози та ін.

4.3. Класифікаційні критерії міжнародних конфліктів

Визначення міжнародних конфліктів здійснюється на основі їх *класифікації*, яка має першочергове значення щодо вибору варіантів урегулювання конфліктів. У сучасній теорії міжнародних відносин немає уніфікованого підходу щодо вибору класифікаційних критеріїв політичного конфлікту в міжнародних відносинах. Найпоширенішими є типології, в основі яких закладені такі *критерії*:

- суб'єктності (міждержавні, міжнаціональні, міжконфесійні);
- кількості учасників (двосторонні, багатосторонні);
- об'єкт (предмет) спору;
- масштаби конфлікту (локальні, регіональні, глобальні конфлікти);
- форми та засоби міжнародного конфлікту та ступінь інтенсивності;
- критерії причинності – однопричинних моноказуальних конфліктів) набагато менше тих, які викликані кількома причинами.

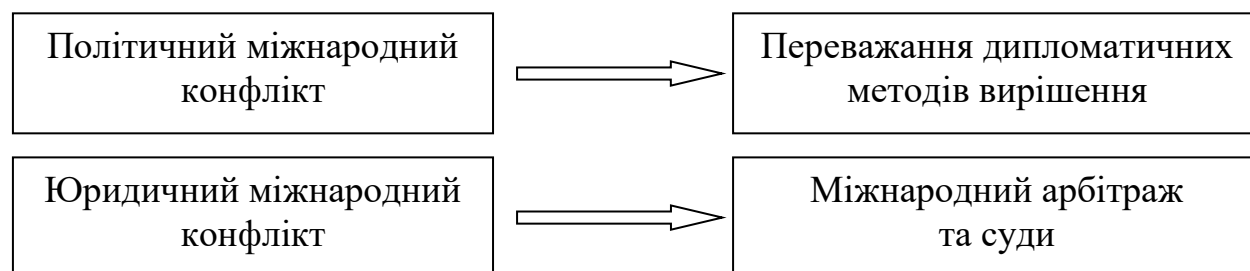
З 50-х рр. ХХ ст. в теорії міжнародних відносин активно застосовуються математичні методи, на основі яких політичні конфлікти поділяють на:

- конфлікти з нульовою сумою;
- конфлікти з ненульовою (позитивною) сумою;
- конфлікти з від'ємною сумою (табл. 4.2).

**Класифікація міжнародних конфліктів
за математичними критеріями**

<i>Тип конфлікту</i>	<i>Основні характеристики</i>	<i>Можливість компромісу</i>
Конфлікти з нульовою сумою	Інтереси сторін – абсолютно протилежні, перемога однієї означає поразку іншої та навпаки	Компроміс неможливий
Конфлікти з ненульовою (позитивною) сумою	Конфлікт з реальною можливістю досягнення прийняттого для усіх рішення	Результат компромісу – задоволення інтересів учасників конфлікту
Конфлікти з від'ємною сумою	Негативні наслідки настають для усіх учасників	Компроміс неможливий

Вибір способу вирішення міжнародного політичного конфлікту часто слугує критерієм поділу спорів за участі міжнародних акторів на *політичні* та *юридичні*. Переважання політичних моментів дає підстави звертатися до дипломатичних методів або процедур міжнародного примирення, тоді як переважання юридичних – до міжнародного арбітражного або судового слухання (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Залежність способів вирішення конфлікту від його типу

З огляду на вищезазначене, а також те, що основою будь-якого міжнародного конфлікту є протилежні інтереси окремих акторів, конфлікт, об'єктом якого є сфера міжнародних інтересів, завжди стосується політичних аспектів діяльності держави.

Як сучасна політична теорія, так і доктрина міжнародного права не пропонують чітких критеріїв щодо розмежування юридичних та політичних аспектів міжнародних конфліктів. Жоден документ міжнародного права не подає визначення політичного міжна-

родного спору, тоді як дефініція юридичні спори розкрита достатньо детально. Наприклад, Статут Міжнародного суду ООН до спорів юридичного характеру відносить такі, що тлумачать договір, будь-яке питання міжнародного права, пов'язані з фактом порушення міжнародного зобов'язання або відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання (п. 2. ст. 36).

Політичні конфлікти в системі міжнародних відносин традиційно вважаються найскладнішими через неоднозначність методів їх вирішення. Водночас перебіг юридичних міжнародних спорів (наприклад, територіальні конфлікти) часто залежить від політичної кон'юнктури, яка стає визначальним чинником вирішення конфлікту, тобто юридичні засади вирішення конфлікту можуть підмінятися використанням фактора сили або іншими засобами впливу, що мають політичний характер. Тож міжнародні територіальні спори визначаються як юридичні, але зазнають неабиякого впливу як міжнародної, так і внутрішньої політики під час їх вирішення.

Положення Статуту ООН дозволяють виділити дві категорії міжнародних політичних конфліктів – такі, що загрожують міжнародному миру та безпеці та такі, що не мають ознак загрози. Однак на практиці ООН не сформулювала загальних критеріїв для цієї класифікації. Незважаючи на певну невизначеність, надання політичному конфлікту категорії спору, що загрожує міжнародному миру та безпеці, автоматично підвищує увагу світової громадськості та забезпечує участь у процедурі вирішення конфлікту органів ООН.

Залежно від *масштабів* міжнародні конфлікти поділяють на:

- генералізовані (мають тенденцію до залучення великої кількості країн-учасниць та переростання у глобальні світові конфлікти);
- обмежені.

Доповненням наведеної класифікації є *просторово-географічна типологія* – враховує рівень охоплення політичним конфліктом системи міжнародних відносин:

- глобальні міжнародні конфлікти – не мають просторових меж, від їх результату залежить розвиток більшості держав світу, напрями міжнародної політики;
- регіональні міжнародні конфлікти – охоплюють міжнарод-

ні відносини в межах одного політико-географічного регіону. Кількість їх учасників обмежена порівняно з глобальними конфліктами, а наслідки – менш масштабні;

- локальні міжнародні конфлікти – розвиваються на субрегіональному або місцевому рівні та належать до конкретних проблем і територій. До них належать більша частина двосторонніх, а також інтернаціоналізовані внутрішні конфлікти.

У сучасних умовах, коли можливість глобального міжнародного політичного конфлікту невелика, саме регіональні та локальні політичні конфлікти є основною загрозою миру та безпеці.

З огляду на **форми та засоби**, що використовують актори міжнародних відносин, або **ступінь інтенсивності** міжнародного конфлікту виділяють:

- мирні міжнародні конфлікти;
- збройні міжнародні конфлікти.

4.4. Збройні міжнародні конфлікти

Протягом історичного розвитку людства та на сучасному етапі збройні конфлікти є найжорсткішою формою вирішення міждержавних суперечностей із застосуванням воєнної сили та всіх видів збройного протистояння. **Міжнародний збройний конфлікт** – збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що мають міжнародну правосуб'єктність. Характеристика міжнародного збройного конфлікту заснована на формулюваннях міжнародних політико-правових документів середини ХХ ст. Зокрема, в **Женевських конвенціях 1949 р.** міжнародний збройний конфлікт визначається як оголошена війна або інший збройний конфлікт, що виникає між двома або більше сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. При цьому тривалість та кількість конфлікту не впливає на визначення його збройного характеру. Для міжнародного збройного конфлікту визначальними **рисами** є:

- факт порушення державного суверенітету посередництвом збройного втручання;
- вихід конфлікту за межі окремої національної держави;
- застосування військової сили.

Традиційно, міжнародний збройний конфлікт трактується як **війна**, що являє собою критичну стадію реалізації політичних суперечностей міжнародних акторів, насамперед держав та союзів держав. Війна як форма силового вирішення політичних конфліктів найвищого ступеня інтенсивності має такі критерії:

- систематичне застосування сили протягом певного часу;
- застосування у великому обсязі збройних сил сторонами, що конфліктують;
- чималі руйнування та жертви як наслідок конфлікту.

К. Райт зазначав, що найкращим способом визначення **війни** є акцентування на її постійних та найбільш яскравих **проявах**:

- військові дії;
- високий рівень напруги;
- особливі норми права;
- інтенсивна політична інтеграція сторін, що воюють.

За масштабом війни поділяють на такі **види**:

- локальна війна відбувається між двома і більше державами, прагне до реалізації обмежених воєнно-політичних завдань, військові дії відбуваються в межах держав, інтереси яких є основою конфлікту;

- регіональна війна відбувається між державами одного регіону, здійснюється національними або коаліційними збройними силами із застосуванням усіх відомих засобів масового знищення, учасники конфлікту прагнуть реалізувати важливі воєнно-політичні цілі;

- великомасштабна війна відбувається між коаліціями держав або найбільшими державами світового співтовариства, сторони керуються радикальними воєнно-політичними цілями. Великомасштабна війна може бути результатом ескалації локальної або регіональної війни із залученням великої кількості держав різних регіонів світу. Така війна потребує реалізації усіх наявних матеріальних ресурсів та духовних сил держав-учасниць.

За аналітичними прогнозами великомасштабні війни в сучасних міжнародних відносинах можуть набувати таких **рис**:

- комплексне застосування військової сили та засобів невоєнного характеру;
- масове застосування новітніх систем озброєння, які за ефе-

ктивністю та силою руйнувань можна зіставити з ядерною зброєю;

- розширення масштабів застосування військових сил у космічному просторі;
- посилення значення інформаційного протиборства;
- скорочення термінів підготовки до воєнних дій;
- підвищення оперативності управління, перехід від вертикальної системи управління до глобальних мережевих автоматизованих систем управління військами;
- наявність на територіях сторін, що ворогують, постійних зон воєнних дій;
- непередбачуваність фаз конфлікту, блискавичний розвиток;
- стратегічна ініціатива та збереження стійкого державного та воєнного управління – головні чинники досягнення цілей.

За *співвідношенням сил* сторін війни поділяють на:

- паритетні війни – передбачають подібну логіку поведінки акторів із рівними можливостями. Рівні війни, як правило, не можуть бути розв’язані миттєво, їх початок є передбачуваним та складається із визначених етапів. Результат залежить тільки від ефективності методів ведення воєнних дій сторін;
- нерівні війни – логіка поведінки учасників відрізняється – сильні актори прагнуть до переважання, особливо у сфері, в якій розгорнувся конфлікт; слабкі сторони за основну мету мають зберегти свій статус. Ініціатор нерівної війни не обов’язково є сильним актором, він керується раціональними міркуваннями щодо перемоги, втрат та вступає у війну усвідомлено, обравши найвідповідніший момент для її початку. Нерівність може виражатися відмінністю в юридичному статусі акторів, що впливає на використання ними методів війни, зокрема не дозволених нормами міжнародного права (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

<i>Тип війни</i>	<i>Мотивація сторін</i>	<i>Особливості</i>
Паритетна війна	Подібність стратегічних та тактичних цілей сторін	Високий ступінь прогнозованості процесів
Нерівна війна	Домінування сильної сторони Захисні дії слабкої сторони	Асиметричний характер

За *цілями та засобами* ведення війни поділяють на:

- обмежені війни мають конкретні цілі та не характеризуються абсолютною ворожнечею сторін, як правило, це збройні конфлікти навколо невеликої зміни кордонів, домінування в певних регіонах, що залучають частину потенціалу сторін;
- тотальні війни передбачають високий ступінь мобілізації суспільства, залучення всіх можливих засобів. Цілі сторін тотальної війни можуть змінюватися, залежно від їх потенціалу, рівня воєнно-політичних досягнень.

Питання до самоперевірки

1. Наведіть загальне визначення міжнародного конфлікту.
2. Наведіть класифікаційні критерії міжнародних конфліктів та визначте їх типи.
3. До якого типу міжнародного конфлікту належить Друга світова війна? Аргументуйте свою відповідь.
4. Перелічіть суб'єкти міжнародного конфлікту.
5. Обґрунтуйте багатоваріантність поняття міжнародного конфлікту в теорії міжнародних відносин.
6. Розкрийте сутність міжнародного конфлікту в теоріях політичного реалізму.
7. Визначте джерела конфліктів та наведіть їх приклади для сучасної системи міжнародних відносин.
8. Перелічіть загальні причини міжнародних конфліктів.
9. Чому ціннісні конфлікти у теорії Самюеля Гантігтона вважаються конфліктами з нульовою сумою?
10. Проаналізуйте системні причини сучасних міжнародних конфліктів.
11. Наведіть класифікаційні критерії міжнародних конфліктів.
12. Проаналізуйте сутнісні характеристики та можливі результати міжнародних конфліктів різних типів.
13. Порівняйте можливості вирішення конфлікту через досягнення компромісу сторін у конфліктах, що класифікуються за математичними критеріями.
14. У чому полягає специфіка політичних та юридичних конфліктів? Який із цих типів конфліктів є більш проблемним для вирішення?
15. Охарактеризуйте конфлікти за просторово-географічною типо-

логією.

16. Наведіть варіанти визначення збройного конфлікту та виділіть його головні риси.

17. Проаналізуйте критерії визначення війни.

18. На які види поділяють війни за критерієм масштабу?

19. Дайте оцінку можливим великомасштабним війнам у сучасних міжнародних відносинах та наведіть їх ключові риси.

Практичні завдання

1. Складіть зведену таблицю «Типологія конфліктів»:

Класифікаційні критерії	Види конфліктів	Ознаки конфлікту	Приклад конфлікту

2. Складіть аналітичну довідку щодо будь-якого міжнародного конфлікту другої половини ХХ – початку ХХІ ст. за визначенням таких параметрів: причин, типу, методів вирішення конфлікту (реальних та прогнозованих).

Тестові завдання

1. Конфлікти між державами в Близькосхідному регіоні належать до:

- а) глобальних;
- б) регіональних;
- в) локальних;
- г) внутрішніх.

2. Світові війни належать до такого типу конфліктів:

- а) глобальних;
- б) регіональних;
- в) локальних;
- г) внутрішніх.

3. Громадянські війни належать до такого типу конфліктів:

- а) глобальних;
- б) регіональних;
- в) локальних;
- г) внутрішніх.

4. Що є причиною війни відповідно до теорії балансу сил:

- а) порушення екологічної рівноваги;
- б) мілітаризація;
- в) сіонізм;
- г) порушення рівноваги сил між державами-ворогами.

5. «Холодна війна» – це:

- а) військові операції союзників у Європі протягом 1941-45 рр. на відміну від «гарячої війни», що точилася в Африці;
- б) війна СРСР проти Фінляндії 1940 р.;
- в) військова операція США в Перській затоці;
- г) тотальна і глобальна конфронтація, яка склалася у міжнародних відносинах після Другої світової війни, що породжувала кризи і конфлікти.

6. Принцип сили в міжнародних відносинах полягає в такому:

- а) національна держава у міжнародних відносинах має дотримуватися норм міжнародного порядку;
- б) мілітаризація;
- в) невтручання у внутрішні справи національних держав;
- г) держава або група держав здатні нав'язати іншим державам свої інтереси.

7. Визначальною рисою міжнародного збройного конфлікту є:

- а) факт порушення державного суверенітету посередництвом підтримки внутрішньодержавної опозиції;
- б) факт порушення державного суверенітету посередництвом економічних санкцій;
- в) факт порушення державного суверенітету посередництвом дипломатичної ноти;
- г) факт порушення державного суверенітету посередництвом збройного втручання.

8. За критерієм масштабу виділяють:

- а) міждержавні, міжнаціональні, міжконфесійні конфлікти;
- б) двосторонні, багатосторонні конфлікти;
- в) конфлікти з нульовою сумою;
- г) локальні, регіональні, глобальні конфлікти.

9. За критерієм кількості учасників виділяють:

- а) міждержавні, міжнаціональні, міжконфесійні конфлікти;
- б) двосторонні, багатосторонні конфлікти;
- в) конфлікти з нульовою сумою;
- г) локальні, регіональні, глобальні конфлікти.

10. За критерієм суб'єктності виділяють:

- а) міждержавні, міжнаціональні, міжконфесійні конфлікти;
- б) двосторонні, багатосторонні конфлікти;
- в) конфлікти з нульовою сумою;
- г) локальні, регіональні, глобальні конфлікти.

11. За математичним критерієм виділяють:

- а) міждержавні, міжнаціональні, міжконфесійні конфлікти;
- б) двосторонні, багатосторонні конфлікти;
- в) конфлікти з нульовою сумою;
- г) локальні, регіональні, глобальні конфлікти.

Розділ 5

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ

5.1. Структурні елементи міжнародного конфлікту

Зважаючи на складність поняття політичного конфлікту, аналізуючи його структуру, доцільним є виділення його структурних (рис. 5.1) та динамічних елементів.

Рис. 5.1. Структура міжнародного політичного конфлікту

До основних **структурних елементів** належать:

- суб'єкти конфлікту та характер їх взаємодії;
- предмет конфлікту, що визначається на основі аналізу ресурсів, статусів та цінностей суб'єктів;
- зовнішнє соціально-політичне середовище.

Динамічні показники конфлікту містять фази розвитку конфліктних відносин. Характеристика наведених вище елементів є необхідною частиною комплексного аналізу явища політичного конфлікту в системі міжнародних відносин, адже аналіз конфлікту за його структурними компонентами дозволяє зрозуміти особливості конфлікту як системи взаємозв'язків та відносин акторів міжнародних відносин.

Аналіз структури конфлікту в міжнародних відносинах доцільно розпочинати з визначення його суб'єктів (акторів). Розглядаючи будь-яку конфліктну ситуацію, важливо знайти мотивацію його сторін. За ступенем залучення виділяють три **типи суб'єктів конфлікту**:

- прямі учасники;
- непрямі учасники;
- треті сили – ті, що зацікавлені в конфлікті, спрямовують ззовні його розвиток або є посередниками.

За класифікацією представника політичного реалізму *Д. Розенау* міжнародні актори, що є потенційними учасниками конфліктів, це:

- держави;
- транснаціональні корпорації;
- когорти (етнічні групи, національно-визвольні рухи, позадержавні утворення тощо).

Представники неоліберального напрямку Дж. Най та Р. Кохейн включили до акторів, які впливають на міжнародні процеси, зокрема конфлікти автономного індивіда або організації, що мають значні ресурси та взаємодіють з іншими акторами поза державними коордонами:

- ТНК;
- міжнародні урядові та неурядові організації.

Одним із критеріїв класифікації суб'єктів міжнародних конфліктів є *ресурс їх впливу* (табл. 5.1):

Таблиця 5.1

Класифікація суб'єктів міжнародних конфліктів за ресурсом впливу

<i>Ресурс впливу</i>	<i>Тип суб'єкта міжнародного конфлікту</i>
Політичний	Держави
Економічний	Транснаціональні корпорації (ТНК)
Інформаційний	Неурядові міжнародні організації

Під час виявлення характеристик учасників конфлікту здійснюється їх порівняльний аналіз за *рівнем потенціалу*:

- визначити, до якого рангу міжнародно-політичної ієрархії належать учасники (наприклад, макрдержави, мікрдержави, національно-визвольний рух тощо);
- порівняти їх за ступенем економічного, воєнного та соціокультурного розвитку;
- встановити відмінності в історичному досвіді та у способах

використання сучасних міжнародно-правових та міжнародно-політичних механізмів та інструментів.

Для диференціації ступені залучення акторів до міжнародного конфлікту доцільним є аналіз *інтегрального показника* актора в певному конфлікті, який має такі складові:

- сукупна сила актора міжнародних відносин – агрегований показник сили військової, економічної, науково-технічної та ін.);
- ступінь залучення актора в конфлікт, що залежить від низки чинників, включно із зовнішньополітичним курсом, який може коливатися від практично ізоляціоністського до збалансованого (оборонний реалізм) та агресивного (наступальний реалізм).

Під час конфлікту утворюються коаліції учасників, у цьому разі потенціал декількох акторів об'єднується і відповідно оцінюється потенційний вигравш учасників коаліції. Але кожен учасник такої коаліції діє, засновуючись на власному національному інтересі, що призводить до змін у складі коаліцій (стійкі коаліції зустрічаються рідко), якщо інша сторона може запропонувати вигідніші умови в разі переходу в її коаліцію.

Крім реальних акторів, доцільно виділяти *евентуальних* (можливих за певних обставин) акторів для аналізу латентних конфліктів. Виникнення міжнародних організацій та набрання ними статусу акторів світової політики змінили характер конфліктних ситуацій у міжнародних відносинах. Здебільшого міжнародні організації відіграють роль третьої сторони в конфлікті, виконуючи посередницькі функції, гуманітарні місії або здійснюючи миротворчі операції. Однак за певних обставин міжнародні організації можуть бути в ролі воюючої сторони збройного конфлікту. Прикладом може слугувати участь ООН у Корейській війні 1950–1953 рр.

У сучасних умовах, коли відбувається інтернаціоналізація внутрішніх конфліктів зникає межа між ними та міжнародними, а тому учасниками конфліктів стають невизнані державні утворення, етнічні спільноти, політичні рухи, терористичні організації. Глобалізація збільшує міжнародну активність терористичних організацій, перетворюючи їх на актора політичних конфліктів, який часто є однією із сторін збройного конфлікту, як у контртерористичній операції в Афганістані, де збройним силам США та їх союзникам протистоять бойовики ісламського фундаменталістського руху «Талібан».

До характеристик міжнародного конфлікту належить цілісність об'єкта, на який він спрямований, та неможливість повного вирішення конфлікту під час застосовування часткових обмежених заходів. Наведена властивість міжнародного конфлікту може бути розкрита через характеристику його *предмета*, що виражає відмінності в уявленні сторін майбутнього стану об'єкта конфлікту та трансформацій світової політики, як результат вирішення конфлікту. Загалом предмет міжнародного конфлікту утворюється категоріями, що визначають його джерело:

- територіальні претензії;
- дії, що пов'язані з негативною оцінкою політичного режиму суб'єктів міжнародних відносин;
- порушення прав, пов'язаних з державним суверенітетом, національним розвитком;
- імперські амбіції та сепаратизм;
- захист національного інтересу у сфері політики, економіки, культури;
- посягання на історичну пам'ять та національну ідентичність.

5.2. Держава як основний актор міжнародних конфліктів

Основними акторами міжнародних конфліктів традиційно є суверенні держави, які можуть представляти свої національні інтереси як особисто, так і в межах коаліцій. У разі великої кількості учасників міжнародних відносин не всі є акторами, тобто тими, хто має вплив на певний міжнародний процес. *Акторами* можуть бути ті, хто не є безпосереднім учасником конфлікту, але посідає високе становище в межах стратифікованої системи міжнародних відносин. Такими акторами можна вважати як регіональні, так і великі держави, що мають інтереси практично у всіх частинах світу.

Ознаками держави як учасника міжнародного конфлікту є:

- здатність та ресурс до використання інструментів примусу та військової сили;
- здатність до мобілізації економічних та людських ресурсів для вирішення зовнішньополітичних завдань;
- наявність ресурсів для формування офіційних зовнішньо-

політичних доктрин та можливості щодо створення суспільного консенсусу для їх реалізації;

- статус надійного партнера в міжнародних відносинах, що бере участь а альянсах та підтримує функціонування міжнародної системи загалом;
- держави через уряди, що їх представляють, мають б5е обхідні підстави для підписання договорів, оголошення війни та інших дій, що є безпосереднім змістом міжнародної політики.

Держави відрізняються за своїми ресурсами, зокрема територією, населенням, корисними копалинами, економічним потенціалом, соціальною стабільністю, політичним авторитетом, військовими силами. Подібні відмінності виражаються в нерівності держав, наслідком чого є ієрархія, що визначає *стратифікацію* держав на міжнародній арені (рис. 5.2):

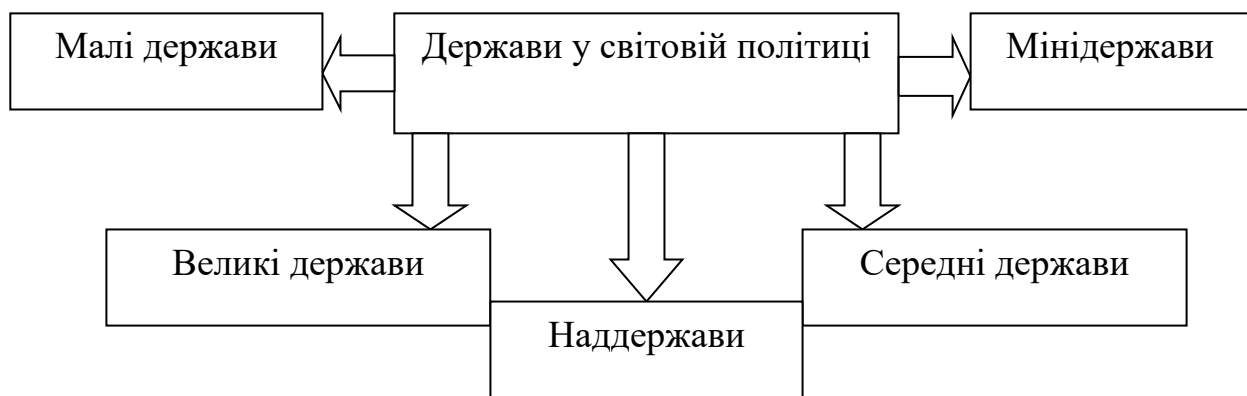

Рис. 5.2. Стратифікація держав у міжнародних відносинах

Ознаками *наддержав* є:

- наявність зброї масового ураження (ядерної зброї);
- здатність впливати на зміни в міжнародних системах;
- неможливість поразки від будь-якої іншої держави або коаліції, якщо до коаліції не входить інша наддержава.

На відміну від наддержав, *великі держави* впливають на світовий розвиток, але не переважають у світовій політиці. Ресурси цих держав обмежують їх окремою сферою міждержавних відносин на рівні регіону.

Середні держави мають стабільний вплив на своє найближче оточення. На відміну від середніх вплив малих держав є обмеженим та слабким, але вони мають достатньо ресурсів для збереження сво-

єї незалежності та територіальної цілісності. *Мікродержави* не здатні захистити суверенітет власними силами.

Представники політичного реалізму вважають міжнародними акторами тільки ті держави, відносини між якими формують світову політику. Отже, будь-який стан міжнародних відносин, зокрема і конфлікт, залежить від взаємодії між наддержавами та великими державами.

Аналіз сучасних міжнародних відносин демонструє певну поміркованість великих держав у політичних конфліктах: беручи безпосередню участь у великій кількості конфліктів, ризикують часткою свого потенціалу для вигідного для себе вирішення ситуації тільки в тих конфліктах, які безпосередньо стосуються їх національних інтересів. Наприклад, СРСР зупинив перебування військового контингенту в Афганістані в 1989 р. з метою стабілізації соціально-економічної ситуації в самому Радянському Союзі.

Зважаючи на чинник домінування держави, міжнародні конфлікти можна *класифікувати* так:

- міждержавні конфлікти – протидіючі сторони представлені державами або коаліціями держав;
- національно-визвольні війни, зокрема антиколоніальні, війни народів проти антидемократичних урядів та ін.;
- внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти, в яких держава є на боці однієї із сторін внутрішнього конфлікту на території іншої держави.

Основою класифікації міждержавних конфліктів є кількісні параметри, масштаби, засоби та характер конфлікту, стратегічні цілі учасників. З огляду на інтереси учасників конфліктів виділяють такі *типи* міждержавних конфліктів:

- ідеологічні конфлікти – зумовлені суперечностями між різними суспільно-політичними системами, в сучасному актуальність подібних конфліктів втрачена;
- конфлікти за політичне переважання держав у світі або окремому регіоні;
- економічні конфлікти;
- територіальні конфлікти, що спрямовані як на захоплення чужих, так і на захист власних територій;
- релігійні конфлікти, які можуть набувати міжцивілізацій-

ного характеру.

Специфіка міждержавних конфліктів визначається такими *рисами*:

- основа конфлікту – зіткнення національних інтересів;
- конфлікт є логічним продовженням зовнішньої політики держав-учасниць;
- одночасний локальний та глобальний вплив на міжнародні відносини.

Участь держав у міжнародних конфліктах визначається різними чинниками – рівень соціально-економічного та політичного розвитку, геополітичне становище, національно-історичні традиції, цілі та потреби забезпечення суверенітету та власної безпеки. Усі перелічені чинники акумулюються в понятті *національний інтерес*, який є важливою категорією в теорії та практиці міжнародного конфлікту та являє собою усвідомлену потребу нації в самозбереженні, розвитку та забезпеченні безпеки. Національні інтереси представлені відкритими заявами держав щодо власних потреб та намірів у міжнародній політиці. Подібні заяви завжди спираються на експертну оцінку поточних міжнародних проблем, зокрема і конфліктного середовища (рис. 5.3). До *функцій національного інтересу* належать:

- визначення ієрархії зовнішньополітичних інтересів, що дає змогу уникнути неефективних витрат ресурсів;
- надання суспільству критеріїв оцінки ефективності реалізації зовнішньої політики;
- підвищення передбачуваності держави як носія національного інтересу в міжнародних відносинах.

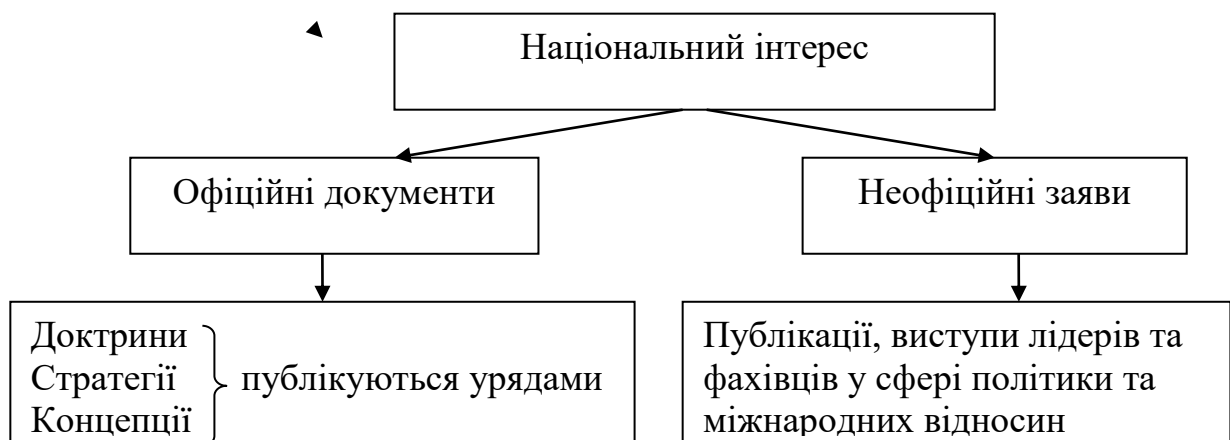

Рис. 5.3. Джерела формулювання національних інтересів

Національні інтереси розрізняють за значенням, впливом та вагою в структурі міжнародного конфлікту. За цією ознакою їх можна *класифікувати* як:

- головні (життєво важливі)/другорядні;
- постійні/змінні;
- довгострокові/кон'юнктурні (рис. 5.4).

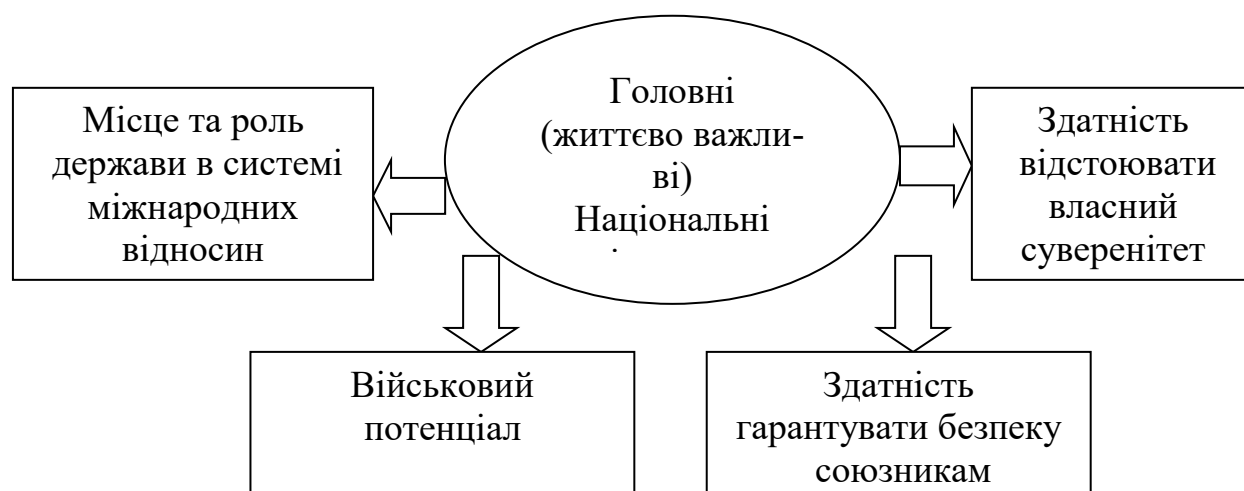

Рис. 5.4. Параметри головних (життєво важливих) національних інтересів

Мірою вимірювання національних інтересів є *сила*, яка є основним зовнішньополітичним ресурсом будь-якої держави у міжнародних конфліктах. Сила та національні інтереси є взаємодоповнюючими поняттями. Основою та метою національних інтересів є збереження та збільшення сили держави. Сила держави є інструментом реалізації національних інтересів, зокрема й під час міжнародних конфліктів.

В теорії міжнародного конфлікту поняття сили традиційно вживається у двох значеннях:

- power – здатність держави перетворювати власну потужність на політичний вплив;
- force – військова сила держави.

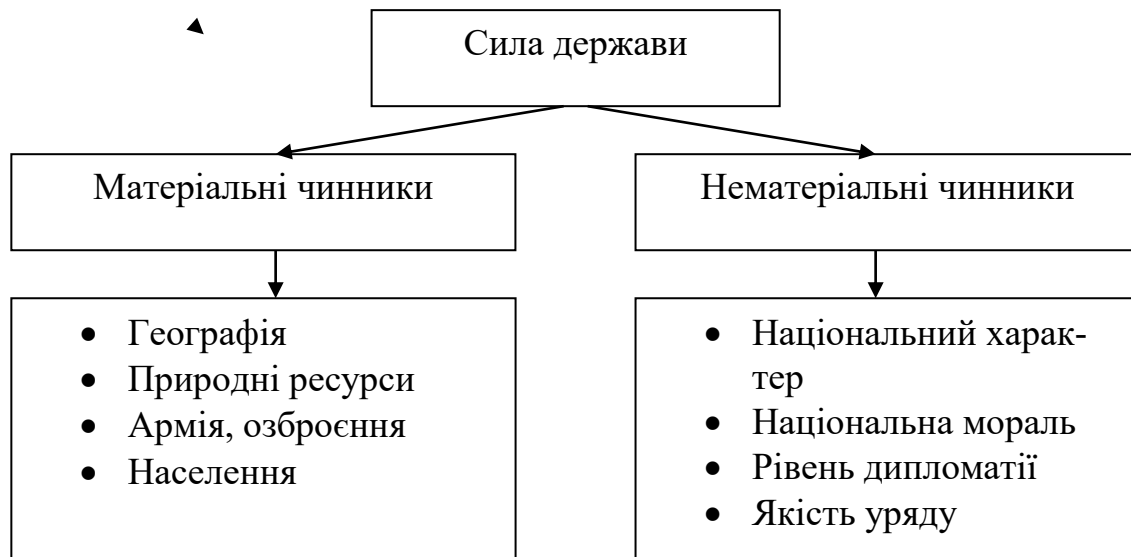

Рис. 5.5. Чинники співвідношення сили держав

Поняття «*сила*» є центральним в теоріях класичного реалізму, які розглядають головною метою та причиною дій держав на міжнародній арені нарощування сили. Ганс Моргентау визначає співвідношення *сили держав* матеріальними та нематеріальними чинниками (рис. 5.5). Співвідношення сили між державами можна змінити тільки переважаючою силою. Боротьба між акторами міжнародних відносин є джерелом міжнародних конфліктів різного рівня.

Представники політичного *реалізму* розглядають міжнародний конфлікт – силове протистояння держав – як природний стан міжнародних відносин. Тобто сила є інструментом досягнення національних інтересів та боротьби з іншими державами. Потужність держави на міжнародній арені характеризують три головних *види сили*:

- військова;
- економічна;
- політична.

Військова сила, відповідно до поглядів реалістів, являє собою ступінь та інтенсивність реального впливу збройної потужності держави в міжнародному конфлікті. Довгий час в теорії та практиці міжнародних відносин саме цей вид сили вважався визначальним. Ступінь та інтенсивність застосування військової сили, об'єкти її застосування визначаються насамперед характером та спрямованістю зовнішньополітичних цілей, отже, військова сила є не тільки засо-

бом ведення конфлікту, але й одним із методів політики держави.

Сила держави залежить від ресурсів, що є в її розпорядженні – сукупний військовий потенціал держави, економічний, територіальний та демографічний, організаційний та культурний капітали. Отже, для оцінки силового потенціалу держави в міжнародних конфліктах важливим є визначення складових сили та їх наявність у держави (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Джерела сили держави

<u>Джерело сили держави</u>	<u>Складові джерела сили держави</u>
<u>Територія</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Географічне положення • Клімат • Природні ресурси • Наявність виходу до морів
<u>Населення</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Етнічний склад • Тривалість життя • Гендерний та віковий склад • Рівень освіти • Мобілізаційні можливості
<u>Економіка</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Тип економіки • Технології • Управління • Капіталізація
<u>Військово-промисловий комплекс</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Рівень та масовість озброєння • Управління • <u>Наявність зброї масового ураження</u>
<u>Політична система</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Ступінь легітимності влади • <u>Внутрішньополітичний консенсус</u>
<u>Міжнародне становище</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Участь у блоках • Наявність союзників • <u>Дипломатичні можливості</u>
<u>Інфраструктура</u>	<ul style="list-style-type: none"> • Транспорт • Шляхи сполучення • Інформаційні технології

5.3. Функції конфліктів у міжнародних відносинах

Міжнародні конфлікти містять економічні, ідеологічні, політичні, воєнно-стратегічні суперечності. Зважаючи на такий широкий предметний потенціал, міжнародні конфлікти набувають чималої автономності у системі міжнародних відносин та здатні впливати не тільки на відносини, що випливають безпосередньо з конфлікту, але й змінювати характер міжнародної системи загалом. Міжнародні конфлікти відображають розстановку та співвідношення сил на міжнародній арені, стан та розвиток системи міжнародних відносин на різних рівнях.

Міжнародні конфлікти вносять до структури міжнародних відносин складні суперечності, змінюють характер міжнародних процесів та можуть впливати на систему міжнародних відносин загалом. Саме такий вплив мали Перша та Друга світові війни. Зіткнення інтересів держав на міжнародній арені в умовах устояної системи міжнародних відносин є наслідком нерівномірності їх розвитку, тобто змін співвідношення сил між ними. Стрибок в соціально-економічному та політичному розвитку окремих держав починає суперечити усталеним рольовим функціям. Сформована система відносин не дозволяє вирішити проблему без загрози інтересам інших держав, що прагнуть до консервації власного місця та ролі на міжнародній арені. Подібні ситуації викликають конфронтаційні інтереси, а отже, міжнародний конфлікт крім традиційної деструктивної функції виконує *сигнальну функцію* або *комунікативно-інформаційну*, попереджаючи про зміни у співвідношенні сил на міжнародній арені.

Оскільки основою міжнародного конфлікту є суперечності національних інтересів держав або їх коаліцій, функціональним призначенням конфлікту є *вирішення* цих суперечностей. Результатом процесу вирішення міжнародного конфлікту може стати досягнення балансу інтересів його учасників. Функціональний аналіз проблематики конфліктів у міжнародних відносинах традиційно акцентує на причинно-наслідкових зв'язках, демонструє зміст конфлікту, дає змогу оцінити їх наслідки для системи міжнародних відносин загалом, обмежити суб'єктивний характер оцінок сучасного світового порядку.

Функції конфліктів у міжнародних відносинах, що виділяють дослідники, досить багатопланові та відображають різні сторони впливу конфліктних дій на учасників та середовище системи міжнародних відносин. До класичних функцій міжнародного конфлікту належать такі:

- створення або руйнація системи міжнародних відносин;
- сприяння створенню або консолідації військово-політичних та інших об'єднань;
- вплив на формування регіональних підсистем в міжнародних відносинах; конфлікт змінює внутрішню природу його учасників;
- інтеграція суспільства в умовах необхідності боротьби зі спільним ворогом;
- стимулювання до змін та розвитку в різних сферах життя;
- диференціація суспільства на різні групи;
- стабілізація системи міжнародних відносин;
- емоційні та матеріальні втрати учасників конфлікту, соціально-економічна та політична криза;
- послаблення рівня співпраці між групами народів та діловими партнерами.

Більшість цих функцій були в ролі специфічного прояву конфлікту в період біполярної системи, що характеризувалася «холодною війною» між країнами Заходу та табором соціалістичних держав.

5.4. Фази міжнародного конфлікту та особливості їх перебігу

Важливим показником міжнародного конфлікту є його динамічна характеристика, яка визначає розвиток конфлікту – процес зміни конфліктних відносин у взаємозв'язку. Як правило, динаміка міжнародного конфлікту зумовлена засобами, що використовують учасники на окремих фазах конфлікту (рис. 5.6).

Рис. 5.6. Фази міжнародного політичного конфлікту

Фаза міжнародного конфлікту характеризується структурними особливостями та є відносно автономною системою, що визначається та пов'язана з конфліктом загалом. Перехід між фазами являє собою якісну зміну конфлікту.

Перша, **латентна стадія**, являє собою виникнення об'єктивної основи конфлікту. **Стадія ініціації** обов'язково супроводжується наявністю конфліктних інтересів та цілей в учасників конфлікту, їх незадоволенням наявними відносинами та прагненням змінити ситуацію на свою користь. На стадії ініціації конфлікту відбувається формування його суб'єктивної складової:

- бачення конфлікту та його сприйняття;
- розробка стратегії боротьби;
- консолідація сторін конфлікту.

Не всі конфлікти в системі міжнародних відносин актуалізуються, тобто об'єктивні суперечності і навіть усвідомлення конфлікту інтересів не гарантує прямого протидіяння сторін. Для переростання конфліктної ситуації у відкритий конфлікт необхідно оформлення суб'єктивної складової конфлікту, формування цілей та шляхів їх досягнення. Детермінантами цього процесу є колективна ідентичність та загроза груповим інтересам.

Для **фази ескалації** конфлікту важливим є вибір учасниками типу взаємодії, що визначається попереднім досвідом, культурними традиціями та історичними прецедентами. Для подолання негативного досвіду необхідно розвивати альтернативні способи взаємодії. На стадії активних дій можлива ескалація конфлікту, яка може

здійснюватися в двох формах:

- інтенсифікація ворожих дій, тобто сторони застосовують ті самі недружні дії один до одного, але набагато частіше;
- посилення дій ворожого характеру.

Як правило, обидва процеси відбуваються одночасно. Наслідком ескалації є поляризація учасників конфлікту та застосування сторонами конфлікту дій у такому порядку:

- обмін нотами;
- взаємні звинувачення;
- відкликання послів для консультацій;
- пониження рівня дипломатичних представництв;
- попередження про серйозну загрозу намірів;
- загроза економічного бойкоту та ембарго;
- посилення ідеологічної пропаганди спрямованої проти суперника як в країні, так і на міжнародній арені;
- частковий або повний економічний та політичний бойкот, ембарго;
- розрив дипломатичних відносин;
- окремі ненасильницькі воєнні дії (в тому числі повна мобілізація);
- заборона контактів між громадянами;
- повне припинення відносин з іншою державою;
- окреме та обмежене застосування сили і, нарешті, застосування військової сили.

У міжнародних відносинах доцільно виділити чотири групи чинників, що впливають на ескалацію конфлікту (рис. 5.7):

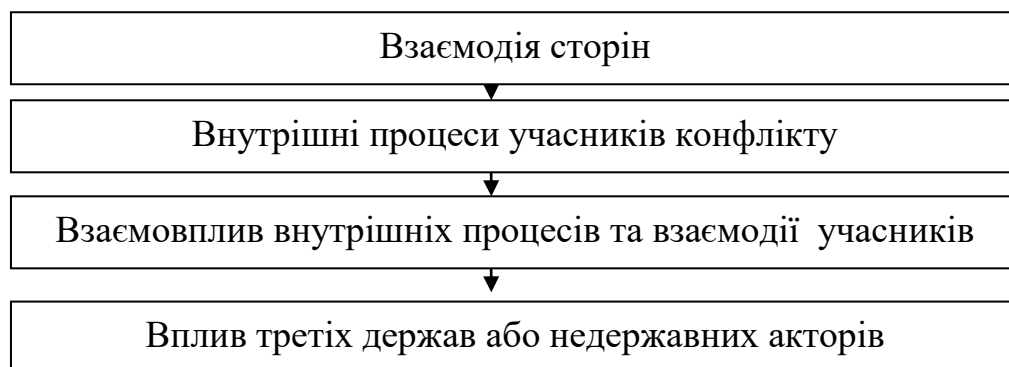

Рис. 5.7. Чинники впливу на ескалацію міжнародного політичного конфлікту

Ескалація міжнародного конфлікту має дві моделі. Перша *модель «напад-захист»* передбачає відповідь однієї сторони на дії іншої з метою збереження статус-кво. Невиконання вимог та фактична відмова від вирішення проблеми викликає нові, більш жорсткі вимоги. Здебільшого міжнародний конфлікт, що починається за сценарієм «напад-захист», переходить у варіант «напад-напад», що у підсумку закінчується збройним зіткненням.

Модель ескалації конфлікту, що пов'язана з внутрішніми процесами, визначається як *модель структурних змін*, яка визначається такими чинниками:

- залежність політичних діячів від рішень, що ухвалені раніше;
- економічні, соціальні, ідеологічні, політичні зміни в суспільстві, що відбулися внаслідок конфлікту як на рівні мас, так і на рівні еліт.

Політикам, що взяли курс на силове вирішення конфлікту, складно відступити від нього. Початок, а потім припинення бойових дій без отримання результатів призводить до дискредитації осіб, що відповідають за ухвалення рішення, внаслідок чого відбувається падіння політичних рейтингів лідерів держав. Зовнішні чинники та конфліктна взаємодія сторін мають вплив один на одного, що сприяє ескалації. В результаті розвиток конфлікту набуває одночасно циклічної та спіральної форми: ворожі дії є основою для інших, призводячи до більш високого рівня протидії сторін.

Фаза деескалації міжнародного конфлікту містить:

- відмову від воєнних дій усіма учасниками конфлікту або в односторонньому порядку;
- пошук учасниками конфлікту компромісного рішення щодо об'єкта конфлікту;
- досягнення компромісу.

Результатом деескалації є переведення конфлікту в *стадію врегулювання*, що містить:

- зближення позицій сторін;
- вирішення суперечностей щодо усіх об'єктів конфлікту або частково (останнє відбувається частіше).

Конкретний конфліктний процес у міжнародних відносинах не обов'язково містить усі фази, тривалість кожної фази також не є

константою. Індивідуальний розвиток міжнародного конфлікту може відбуватись наскільки складно, що він буде періодично переходити від ескалації до деескалації, «затухнувши» тоді, коли одна із сторін досягне свого завдання за рахунок іншої.

Питання до самоперевірки

1. Перелічіть структурні елементи міжнародного конфлікту.
2. Розкрийте поняття динамічні показники міжнародного конфлікту.
3. Наведіть класифікації суб'єктів міжнародного конфлікту.
4. На аналізі яких елементів формується поняття інтегральний показник суб'єкта міжнародного конфлікту?
5. Дайте визначення евентуальних акторів.
6. Що є предметом міжнародного конфлікту?
7. Чому держава є основним суб'єктом міжнародних конфліктів?
8. Проаналізуйте ступінь впливу держав на міжнародний конфлікт залежно від їх типу.
9. Проаналізуйте функції національного інтересу в міжнародних відносинах та внутрішній політиці держави.
10. Перелічіть джерела формулювання національних інтересів.
11. Проаналізуйте основні положення реалістичної концепції національного інтересу.
12. Виділіть критерії та наведіть варіанти класифікацій національних інтересів у міжнародних відносинах.
13. Проаналізуйте пріоритетність видів сили держави в сучасних міжнародних відносинах.
14. Перелічіть фази міжнародного конфлікту.
15. Дайте оцінку можливим засобам вирішення міжнародного конфлікту залежно від стадії їх застосування.

Практичні завдання

1. Надайте структурну характеристику конкретному міжнародному військовому конфлікту (на власний вибір), поділивши його на фази. Проаналізуйте кожну фазу.

2. Заповніть таблицю «Міжнародний конфлікт: загальна характеристика» (вибір конфлікту на власний розсуд).

1	Назва конфлікту	
2	Тип конфлікту	
3	Класифікація учасників	
4	Предмет конфлікту	
5	Функції конфлікту	

Тестові завдання

1. Ескалація як фаза міжнародного конфлікту характеризується:

- а) наявністю прихованих суперечностей між суб'єктами конфлікту;
- б) комплексним та повним усуненням причин конфлікту;
- в) загостренням конфлікту, виходом за межі локальних конфліктів та набуттям глобальних ознак регіональними конфліктами;
- г) зниженням рівня напруги в конфлікті.

2. Латентна фаза в міжнародному конфлікті характеризується:

- а) наявністю прихованих суперечностей між суб'єктами конфлікту;
- б) комплексним та повним усуненням причин конфлікту;
- в) загостренням конфлікту, виходом за межі локальних конфліктів та набуттям глобальних ознак регіональними конфліктами;
- г) зниженням рівня напруги в конфлікті.

3. Деескалація як фаза міжнародного конфлікту характеризується:

- а) наявністю прихованих суперечностей між суб'єктами конфлікту;
- б) комплексним та повним усуненням причин конфлікту;
- в) загостренням конфлікту, виходом за межі локальних конфліктів та набуттям глобальних ознак регіональними конфліктами;
- г) зниженням рівня напруги в конфлікті.

4. Врегулювання як фаза міжнародного конфлікту характеризується:

- а) наявністю прихованих суперечностей між суб'єктами конфлікту;
- б) комплексним та повним усуненням причин конфлікту;
- в) загостренням конфлікту, виходом за межі локальних конфліктів та набуттям глобальних ознак регіональними конфліктами;
- г) зниженням рівня напруги в конфлікті.

5. Серед суб'єктів міжнародного конфлікту переважають:

- а) міжнародні неурядові організації;
- б) ТНК;
- в) міждержавні організації;
- г) держави.

6. Сигнальна функція міжнародного конфлікту:

- а) характеризує конфлікт як показник певного стану міжнародних відносин, в яких щось розладналось і потребує серйозних змін;
- б) регулює баланс сил та інтересів;
- в) змінює співвідношення сил на користь окремих акторів, що сприяє їх інтеграції в союзи та блоки;
- г) відкриває дорогу змінам, примушує рухатися вперед, розвивати міжнародну систему.

7. Регулятивна функція міжнародного конфлікту:

- а) характеризує конфлікт як показник певного стану міжнародних відносин, в яких щось розладналось і потребує серйозних змін;
- б) регулює баланс сил та інтересів;
- в) змінює співвідношення сил на користь окремих акторів, що сприяє їх інтеграції в союзи та блоки;
- г) відкриває дорогу змінам, примушує рухатися вперед, розвивати міжнародну систему.

8. Інтеграційна функція міжнародного конфлікту:

- а) характеризує конфлікт як показник певного стану міжнародних відносин, в яких щось розладналось і потребує серйозних змін;
- б) регулює баланс сил та інтересів;
- в) змінює співвідношення сил на користь окремих акторів, що сприяє їх інтеграції в союзи та блоки;
- г) відкриває дорогу змінам, примушує рухатися вперед, розвивати міжнародну систему.

9. Динамічна функція міжнародного конфлікту:

- а) характеризує конфлікт як показник певного стану міжнародних відносин, в яких щось розладналось і потребує серйозних змін;
- б) регулює баланс сил та інтересів;
- в) змінює співвідношення сил на користь окремих акторів, що сприяє їх інтеграції в союзи та блоки;
- г) відкриває дорогу змінам, примушує рухатися вперед, розвивати

міжнародну систему.

10. Макродержави в міжнародних відносинах:

- а) мають помірний зовнішній аспект суверенності, їм притаманна невелика кількість населення і території;
- б) мають слабкий зовнішній суверенітет, населення і територія в них обмежені, сильно залежні від інших держав;
- в) держави-колонії;
- г) держави, що організовують міжнародне середовище та являють собою центри сили і впливу.

11. Мікродержави в міжнародних відносинах:

- а) мають помірний зовнішній аспект суверенності, їм притаманна невелика кількість населення і території;
- б) мають слабкий зовнішній суверенітет, населення і територія в них обмежені, сильно залежні від інших держав;
- в) держави-колонії;
- г) держави, що організовують міжнародне середовище та являють собою центри сили і впливу.

12. Основою всіх дій держав на міжнародній арені є:

- а) національний інтерес;
- б) сила;
- в) економічна політика;
- г) торгівля.

13. Геополітичний аспект національних інтересів передбачає:

- а) обґрунтування різноманітних ідеологічних версій трактування змісту національних інтересів;
- б) забезпечення політичної стабільності й утримання влади правлячих еліт;
- в) збільшення надходжень у бюджет від зовнішньоекономічної діяльності;
- г) збереження свого місця й ролі в певному геополітичному просторі або поширення своїх впливів шляхом воєнної, економічної та інформаційної експансій.

14. Внутрішньополітичний аспект національних інтересів передбачає:

- а) обґрунтування різноманітних ідеологічних версій трактування змісту національних інтересів;

- б) забезпечення політичної стабільності й утримання влади правлячих еліт;
- в) збільшення надходжень у бюджет від зовнішньоекономічної діяльності;
- г) збереження свого місця й ролі в певному геополітичному просторі або поширення своїх впливів шляхом воєнної, економічної та інформаційної експансії.

15. Тактичні національні інтереси:

- а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;
- б) визначають життєво важливі інтереси;
- в) сукупність національних інтересів, реалізація яких дає змогу негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;
- г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

16. Стратегічні національні інтереси:

- а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;
- б) визначають життєво важливі інтереси;
- в) сукупність національних інтересів, реалізація яких дає змогу негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;
- г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

17. Оперативні національні інтереси:

- а) потребують впровадження у короткотерміновий період, їх реалізація здійснюється для досягнення безпосередньої мети, вирішення найближчих завдань;
- б) визначають життєво важливі інтереси;
- в) сукупність національних інтересів, реалізація яких дає змогу негайно впливати на відхилення від досягнення інших національних інтересів;
- г) не входять до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

Розділ 6

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

6.1. Конфліктогенні чинники сучасного світу

Закінчення «холодної війни», розпад СРСР позначили кінець біполярної міжнародної системи, що надало підстави представникам політичної науки висловлювати сподівання щодо формування безконфліктного політичного середовища у міжнародних відносинах. Наведена позиція виражена в теоріях конвергенції, у концепції кінця історії Ф. Фукуями¹⁰. Крім академічного середовища, до подібного погляду схилилися представники державної влади провідних країн світу, зокрема президент США Дж. Буш (старший) заявляв про народження нового світу, вільного від терору. Але події, що характеризують постбіполярний світ, засвідчили зростання кількості політичних конфліктів у міжнародних відносинах. Одночасно відбуваються якісні зміни конфліктів.

Об'єктивні причини міжнародних політичних конфліктів визначаються системними змінами у світовій політиці, які характеризуються передусім нестабільністю. Міжнародна система переживає процес трансформації внутрішньої структури, що є наслідком розпаду біполярної системи та вибудовуванням відносин *багатополярності*, які, з одного боку, відповідають національним інтересам держав, з іншого – посилюють конфліктність та турбулентність світової політики. Зростанню напруги сприяє й той факт, що макрдержави, з метою демонстрації своєї переваги, використовують стра-

тегію управління конфліктами, яка тільки підтримує конфліктну взаємодію.

Наслідком трансформації та деформації міжнародних структур безпеки у постбіполярному світі стали:

- криза режиму нерозповсюдження ядерної зброї;
- зміна характеру та ієрархії загроз міжнародному миру;
- зміна та послаблення ролі ООН в урегулюванні конфліктів;
- збільшенні масштабів втручання третіх сторін у міжнародні та внутрішні конфлікти;
- вихід за правові межі та дегуманізація насилля;
- зростання загроз транснаціонального характеру – тероризму, організованої злочинності та їх зв'язок із міжнародними політичними конфліктами (рис. 6.1).

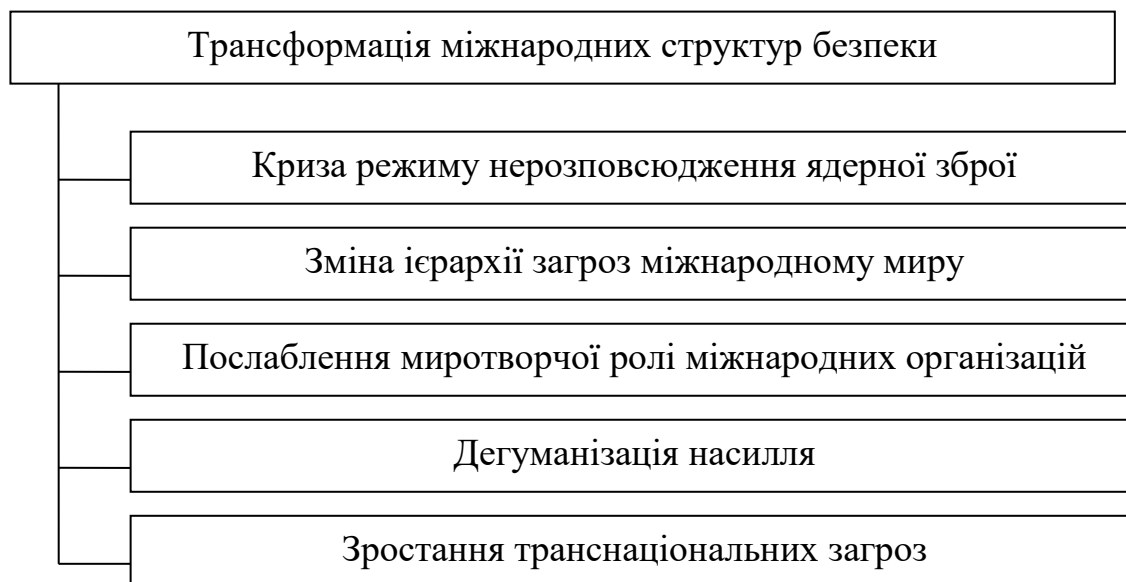

Рис. 6.1. Наслідки трансформації міжнародних структур безпеки в постбіполярній системі міжнародних відносин

Розпад біполярної системи міжнародних відносин мав своїм наслідком порушення балансу сил. Руйнування системи устояних взаємовідносин між ключовими міжнародними акторами є однією з головних причин політичних конфліктів як внутрішніх, так і міжнародних. **Турбулентність** сучасної міжнародної системи характеризується:

- відсутністю структурованих відносин між її суб'єктами;
- руйнуванням механізмів регулювання гострих політичних криз;

- непередбачуваністю дій.

У постбіполярному світі продовжується суперництво з використанням непрямих засобів та збройних локальних конфліктів за політичне та економічне домінування як у світі в цілому, так і в окремих регіонах: держави змагаються за отримання військово-технічних переваг з метою тиску та просування власних національних інтересів. Характеризуючи конфліктний потенціал сучасної системи міжнародних відносин, експерти вважають класичні міждержавні війни неактуальними. Серед *причин* втрати значення класичних війн у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. доцільно виділити:

- зміни у сфері ядерного озброєння;
- подолання анархічності альянсу країн Заходу;
- збільшення кількості демократичних країн;
- втрата значущості чинника захоплення нових територій для економічного зростання держави.

У сучасній світовій політиці, що характеризується нестійкими коаліціями та союзами, державні та недержавні актори взаємодіють в умовах поєднання різноманітних конфліктів. На 2017 р. у світі відбувається приблизно 40 збройних конфліктів. Кількість збройних конфліктів у світі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зросла, серед політичних конфліктів переважають *локальні* та регіональні, але їх учасниками є міжнародні актори, вони мають вплив на світову політику (рис. 6.2).

Рис. 6.2. Кількісні параметри наслідків політичних міжнародних конфліктів станом на 2017 р.

Небезпечною тенденцією локальних політичних конфліктів є те, що 33,3 % тривають вже понад 10 років, у такий спосіб демонструючи низький потенціал миротворчих засобів у сучасному світі.

Якщо в ХХ ст. причинами зіткнень між державами були ідеологічні розбіжності, колонізаційні та деколонізаційні процеси, реалізація геостратегічних та гегемоністських інтересів, то в сучасній системі міжнародних відносин переважають **довготермінові** конфлікти між регіональними державами, політизовані конфлікти меншості в атомізованих суспільствах Близького Сходу, Центральної Азії, Африки (рис. 6.3). Щодо цього заслуговує на увагу позиція деяких дослідників, що основою сучасних міжнародних конфліктів є політичні ідеологічні розбіжності, які підсилюються релігійними або етнічними чинниками, що ставить під сумнів теорії модернізації та секуляризації, які переважали в політичній науці протягом другої половини ХХ ст.

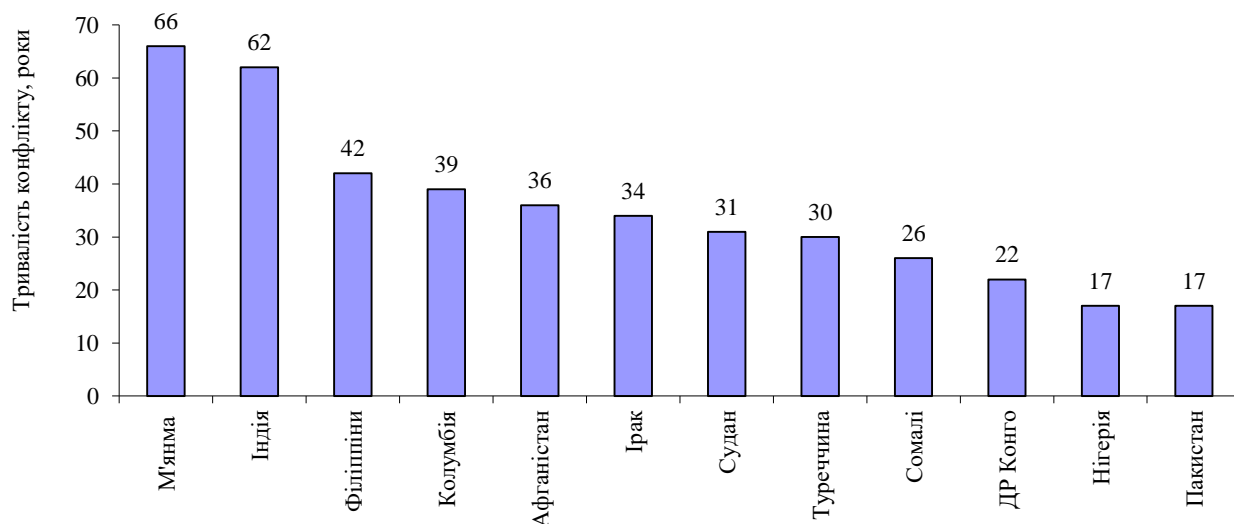

Рис. 6.3. Ранжування довгострокових міжнародних конфліктів станом на 2017 р.

Нові тенденції у міжнародних політичних конфліктах спричинені глобалізаційними процесами сучасного світу, адже незважаючи на певні тенденції регіоналізації, саме **глобалізація** визначає характер сучасних міжнародних відносин та має своїми наслідками:

- посилення взаємозалежності країн світу;
- зростання кризових явищ у світовій економіці і, як наслідок, загострення політичної ситуації та рівня конфліктності.

Глобалізація являє собою достатньо складне та динамічне

явище, яке представлене поєднанням економічних, політичних та культурних аспектів. Глобалізація є певним викликом усталеним принципам міжнародної політики, що вимагає створення ефективної системи управління світовими процесами:

- розширюється коло суб'єктів політичного ринку, що впливають на ухвалення рішень урядів та міжнародних організацій. Тим самим послаблюються традиційні механізми репрезентації та агрегування економічних та політичних інтересів;

- утворилися численні регіональні економічні угруповання, які в умовах загальної орієнтації на цінності відкритої світової економіки являють собою потужні інструменти захисту специфічних інтересів суб'єктів, що мають вирішальний вплив на розробку політики в цих угрупованнях;

- відбувається дифузія автономії міжнародних організацій, що виражається в підміні координації економічної політики в міжнародному масштабі боротьбою окремих держав, державних блоків, окремих організацій за вплив на прийняття глобально значущих рішень.

Глобалізація змінила міжнародні відносини, відкриваючи світу нові можливості та утворюючи проблеми. Глобалізаційні процеси, що викликали загострення міжнародної конкуренції, мають **позитивний вплив** на світову економіку загалом:

- конкуренція та розширення ринків викликає поглиблення спеціалізації та міжнародного поділу праці, що стимулює виробництво як на національному, так і на макрорівні;

- економія на масштабах виробництва, що потенційно спричиняє скорочення витрат та зниження цін, а отже, викликає стійке економічне зростання;

- переваги від торгівлі на взаємовигідних умовах, що задовольняє усі сторони, якими можуть бути окремі особи, корпорації, інші організації, держави, торгівельні союзи та цілі континенти;

- раціоналізація виробництва на глобальному рівні, поширення передових технологій та конкурентного тиску, втілення інновацій у світовому масштабі призводить до підвищення продуктивності праці.

Загалом переваги глобалізації дозволяють поліпшити становище усім партнерам, які, збільшивши масштаби виробництва, під-

вищують рівень заробітної платні, життєві стандарти. Прихильники глобалізації її кінцевим результатом визначають підвищення добробуту у світі.

Серед експертів є погляд щодо можливості глобальної конвергенції доходів. Аргументом слугує таке твердження: країни, що розвиваються, мають вищі темпи економічного росту, ніж макрдержави. Але швидкі темпи розвитку економіки головно характеризують тільки країни Південно-Східної Азії, тоді як інші країни, що розвиваються, мають набагато нижчі темпи розвитку, ніж макрдержави. Тож вигоди цих країн від глобалізації є мінімальними. Результатом описаних процесів є не конвергенція або вирівнювання доходів, а ймовірніше, їх поляризація. Зростання розриву в доходах викликає незадоволення з боку країн, що розвиваються, які готові боротися за свою частку у світовому виробництві. Отже, питання перерозподілу економічних благ в глобальному масштабі є проблемою, що має чималі політичні наслідки у вигляді посилення конфліктності сучасних міжнародних відносин.

Глобалізація пов'язана з проблемою потенційної міжнародної політичної нестабільності через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання або кризи в одній країні, як правило, мають регіональні або глобальні наслідки. Подібна проблема має не тільки теоретичний, але й реальний характер, що підтверджується економічними кризами кінця ХХ – початку ХХІ ст. (включно із сучасною світовою рецесією), наслідком яких є загострення політичних відносин між державами.

Наступне коло проблем, що є наслідком глобалізації, викликане загрозою втрати контролю за економікою суверенними урядами та його переходу до інших суб'єктів, у тому числі до більш сильних держав, багатонаціональних або глобальних корпорацій, міжнародних організацій. Тобто глобалізація розцінюється як спроба підриву принципу національного суверенітету, що може викликати як у національних лідерів, так і в електорату відчуття безпорадності та неприйняття міжнародних процесів. Подібні настрої легко трансформуються у крайній націоналізм та ксенофобію. На фоні політики протекціонізму це викликає посилення екстремістських політичних рухів, що має потенційну загрозу до загострення конфліктів на міжнародній арені.

6.2. Трансформація суб'єктного складу міжнародних конфліктів

З початку 1990-х років наявна стійка тенденція до зменшення загальної кількості конфліктів за участю держави, особливо це твердження стосується конфліктів, які мали виключно міждержавний характер. Традиційно до міждержавних конфліктів належать прикордонні зіткнення між Індією та Пакистаном, суперечки між Північною та Південною Кореєю, конфлікт між Еритреєю та Ефіопією (1998-2000 р.). *Деєтатизація* міжнародних конфліктів зумовлена змінами функцій та нездатністю сучасної держави гарантувати безпеку особи. Сучасна міжнародна система характеризується двома *тенденціями*:

- зростання взаємозалежності всіх елементів міжнародної системи;
- збереження монополії на ухвалення рішень національними урядами, тоді як їх реальний вплив на продукування та розподіл ресурсів зменшується.

Домінування та перевага у військовій силі, інші компоненти могутності не забезпечують безпеку та захист мегадержавам. Це підтверджується зростанням асиметричних загроз та посиленням нестабільності в регіонах Близького Сходу та Північної Африки, що супроводжується воєнно-політичними конфліктами із залученням міжнародного співтовариства в Іраку, Сирії, Афганістані. Силова боротьба державних акторів з міжнародним тероризмом часто виявляється контрпродуктивною та, навпаки, стимулює зростання радикальних, воєнізованих ісламських рухів, які активно проявляють себе у політичній боротьбі за владу.

Із вищенаведеного впливає проблема відповідності національних систем влади особливостям та викликам сучасних міжнародних відносин. Зокрема, можна констатувати *скорочення* функцій управлінських структур окремих держав та міждержавних організацій щодо:

- управління потоками інформації;
- боротьби з транснаціональною злочинністю;
- контролю над міграційними потоками.

Послаблення держави відбувається внаслідок зменшення кількості доступних урядам ресурсів, що необхідні для реалізації владних повноважень. Ускладненню ситуації сприяють міжнародні фінансові актори з їх акцентом на бідні, а отже, поступливі уряди (особливо із врахуванням корупції еліт). Тож держава не є головним джерелом загрози стабільності міжнародної системи та втрачає монополію на застосування сили, «поділяючи» її із **субдержавними акторами**.

Проаналізовані вище процеси ускладнюють явище міжнародного конфлікту. Сторонам конфлікту складно досягти компромісу через їх велику кількість та різноманітність. Після закінчення «холодної війни» у конфлікти на міжнародному рівні були залучені більш ніж 300 акторів. Серед них – більше 80 держав, а також регіональні міжнародні організації¹¹. Як міжнародні актори у світові політичні процеси залучені:

- повстанські угруповання;
- кримінальні організації;
- етнічні партії;
- міжнародні недержавні організації;
- найманці і регулярні армії.

Недержавні актори можуть як протистояти державі або іншим недержавним групам, так і брати участь у конфлікті на боці держави, що ускладнює ідентифікацію джерел конфлікту та організацію ефективного протистояння загрозам. Пріоритетне значення серед недержавних акторів мають:

- кримінальні транскордонні угруповання;
- релігійні та квазірелігійні рухи;
- транснаціональні мережі.

Однією з тенденцій сучасних міжнародних конфліктів, які мають форму збройного протистояння недержавних акторів, є зростання терористичної активності, яка являє собою тактику асимет-

11

Wallensteen Peter, Sollenberg Margareta. Armed Conflict, 1989–2000.

ричного протистояння на регіональному та глобальному рівнях.

Деградація ситуації відбувається через зміну функцій держави, зменшення її можливостей та ресурсів щодо забезпечення безпеки власних громадян. У таких умовах зростає політична невизначеність, конфлікти стають тривалішими. Соціальна трансформація, викликана глобалізацією, призводить до появи в нерегулярних воєнізованих формувань політичних, економічних, правових можливостей впливати на міжнародні процеси та внутрішньодержавні процеси. Наприклад, під час балканських війн 1991–2001 рр. відбувалося зруйнування монополії держави на владу, яке супроводжувалося тим, що субдержавні актори присвоїли собі право на використання сили, а політичні лідери заохочували до застосування сили напівкримінальні збройні групи, надавши їм таким способом статус міжнародних акторів.

Реакцією на зазначені процеси є поява нового терміна в політико-правових дослідженнях – *збройні недержавні актори* (ЗНДА): йдеться про будь-які збройні групи, що відділені від держави та не підконтрольні державним органам, здійснюють воєнні дії та мають політичні, релігійні або воєнні цілі. Як приклад діяльності ЗНДА доцільно згадати конфлікт в Афганістані – один із найтриваліших сучасних конфліктів, в якому бере участь міжнародна коаліція збройних сил, де провідну роль відіграють США. В Афганістані Талібан та низка інших недержавних збройних угруповань ведуть постійну боротьбу проти сил афганського офіційного уряду та міжнародної коаліції. При цьому протистояння ускладнюється тим, що до сьогодні немає єдиної позиції щодо розмірів та структури ЗНДА в Афганістані, невідома і природа відносин між різноманітними збройними угрупованнями в сусідньому Пакистані.

Отже, в біполярній системі міжнародних відносин є стійка тенденція до обмеження звичного домінування державних акторів у світовій політиці, що виражається в розмиванні можливості держав застосовувати владні повноваження. Посилення ролі та різноманітність недержавних міжнародних акторів ускладнює процес врегулювання та попередження конфліктів та збільшує кількість їх учасників.

6.3. Асиметрія в міжнародних конфліктах

Політичні конфлікти постбіполярної міжнародної системи мають відмінні, якісно нові характеристики порівняно з конфліктами епохи «холодної війни», що актуалізує завдання визначення природи цих конфліктів з метою прогнозування їх можливих наслідків та винайдення шляхів і методів ефективного вирішення та запобігання протистояння в сучасному світі. Незважаючи на неабияке посилення рівня конфліктогенності сучасних міжнародних відносин, ймовірність безпосередніх глобальних політичних конфліктів із застосуванням військової сили між провідними державами залишається низькою. Це пояснюється невідповідністю масштабів втрат та виграшу для гіпотетичного переможця такого конфлікту в умовах поглиблення економічної та інформаційної взаємозалежності між ключовими акторами міжнародних відносин.

У сучасному світі є тенденція до подальшої фрагментації на силля та диверсифікації недержавних акторів в межах політичних конфліктів, що вивело на перший план нові форми конфліктів, серед яких своєю інтенсивністю виділяються *асиметричні*, які відбуваються між силами провідних світових держав та більш слабкими державними або недержавними противниками.

Теоретичні дослідження асиметрії в міжнародному конфлікті традиційно зосереджені на аналізі різноманітних видів збройного протистояння опонентів, що мають відмінні ресурси та силу. Початком таких досліджень є опублікована в 1975 р. стаття американського політолога Ендрю Макка «Чому великі держави програють малі війни: політика асиметричного конфлікту»¹². Аналізуючи війну США у В'єтнамі, поразки розвинених країн в Індокитаї, Алжирі, Марокко, Е. Макк зауважив, що ці конфлікти демонструють помилковість традиційного розуміння переважання військової сили. У

¹² Mack A. Why big nations lose small wars: the politics of asymmetric conflict

більшості конфліктів сильні країни не були здатні нав'язати свою волю противнику і тому отримали не військову, а політичну поразку. Зі свого боку, слабка сторона перемогла не застосуванням військової сили, а своєю здатністю до пригнічення волі сильного противника до продовження боротьби, змусити його припинити війну, не досягнувши поставленої мети.

Проблема асиметричних загроз та стратегій набула нової актуалізації в 1990-ті рр. ХХ ст., що пов'язано із закінченням «холодної війни» та пристосуванням світових політичних процесів до нової постбіполярної системи міжнародних відносин. **Трансформація** світового порядку супроводжується такими явищами:

- формуванням нових інститутів, моделей зовнішньополітичної поведінки та структуруванням міжнародно-політичного простору загалом та окремих регіонів;
- турбулентністю, що характеризує процес становлення нових елементів міжнародної системи;
- появою нових акторів та процесом їх зовнішньополітичної самоідентифікації, що ускладнює явище міжнародного конфлікту.

У центрі сучасних дискусій щодо проблеми асиметрії в міжнародних конфліктах – обговорення змін характеру воєнних дій, а саме перехід від прямого воєнного силового протистояння до непрямих форм боротьби (партизанська боротьба, залучення цивільного населення та ін.) та поширення феномена малих війн за участю розвинених держав, що відбуваються віддалено від глобальних центрів (конфлікти низької інтенсивності, локальні війни, миротворчі операції). Оцінюючи зміни у світовій політиці, експерти виділяють такі **види** асиметричних загроз:

- ядерні;
- хімічні, біологічні;
- інформаційні операції;
- тероризм.

Об'єднує наведені асиметричні загрози прагнення сторін розробити стратегію, що дозволить мінімізувати сильні сторони противника та використати його вади.

Класичними прикладами асиметричних конфліктів є військове втручання США у В'єтнамі (1965–1975 рр.), збройна інтервенція СРСР в Афганістан (1979–1989 рр.), воєнна операція США в Іраку

(2003 р.), воєнна операція Ізраїлю проти Хезболли (2006 р.). В усіх перелічених конфліктах є **диспропорція** військово-політичного статусу та силових можливостей противників. Незважаючи на очевидну перевагу однієї із сторін, перші два із згаданих вище конфліктів характеризуються парадоксальною ситуацією, коли сильний противник виявився нездатним захистити власні позиції та перемогти слабку сторону.

У сучасному світі складно визначити детермінуючі чинники асиметричних конфліктів, але вважаємо за доцільне особливо виділити чинники невоєнного характеру. Велику увагу надають основним аспектам зовнішньої політики розвинених країн, інформаційній складовій політичних конфліктів, економічним та політичним чинникам внутрішньодержавних та міжнародних відносин (рис.6.4).

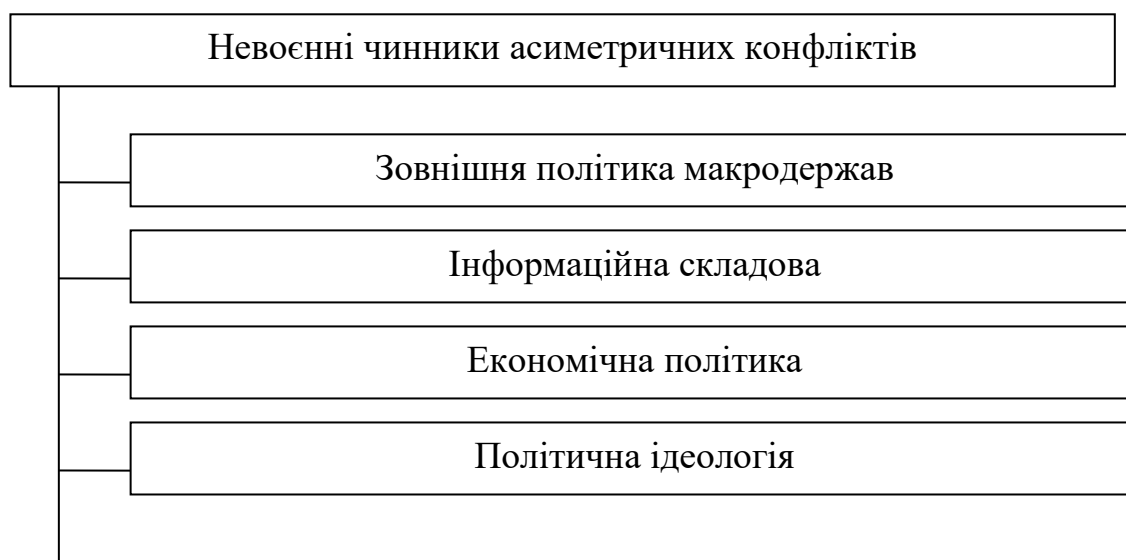

Рис. 6.4. Невоєнні чинники асиметричних конфліктів

Непередбачуваність результатів збройних конфліктів другої половини ХХ ст. змусила провідні держави світу переглянути своє ставлення до застосування військової сили, яка розглядається більше як вимушений останній засіб боротьби за національні інтереси, а не як нормальний інструмент зовнішньої політики. Отже, **державні учасники** конфліктів свідомо **обмежують використання сили**, що зумовлено:

- правовими обмеженнями;
- наявною системою неформальних міждержавних відносин;
- посиленням взаємозалежності в умовах глобальної еконо-

міки;

- суспільною думкою та впливом засобів масової інформації, що часто формують критичне ставлення суспільства до збройних конфліктів.

У подібних умовах держави уникають прямого масштабного воєнного втручання та віддають перевагу суперництву з використанням непрямих засобів та збройним локальним конфліктам за політичне та економічне домінування як у світі загалом, так і в окремих регіонах зокрема: держави змагаються за отримання військово-технічних переваг з метою тиску та просування власних національних інтересів.

Явище асиметрії в сучасних міжнародних конфліктах посилюється ідеологічними суперечностями між макродержавами, що стає предметом маніпуляцій малих держав з метою залучення ресурсів провідних світових гравців для досягнення власних інтересів.

Загальними *рисами* асиметричних конфліктів є:

- відсутність чіткої лінії фронту; непередбачуваність наслідків конфлікту;

- використання слабкою стороною тактики непрямих воєнних дій, наприклад, партизанської, диверсійної боротьби, терористичних актів, кібератаки.

У таких умовах сильна сторона ризикує отримати тривалий виснажливий конфлікт, вирішення якого може вимагати політичних поступок. Отже, успіх асиметричних збройних кампаній зумовлений не тільки військовим потенціалом, а здебільшого залежить від взаємодії військово-стратегічних чинників з політичними, ідеологічними та навіть психологічними. Наприклад, у вже згаданих воєнних операціях США у В'єтнамі та СРСР в Афганістані обидві наддержави не мали суспільної легітимації своїх воєнно-політичних цілей, в той час, як місцеві комбатанти мали беззастережну підтримку більшості населення своїх країн.

Особливістю асиметричних загроз є їх *непередбачуваність*. У багатьох сучасних міжнародних політичних конфліктах важко передбачити умови початку агресивних збройних дій, потенційного противника та його дії. Внаслідок чого суб'єкти, що ухвалюють політичні рішення щодо початку військових дій або забезпечення безпеки перебувають в ситуації неможливості прогнозування роз-

витку подій. Відбулася зміна самого характеру воєнних дій та система національної та міжнародної безпеки із врахуванням асиметричних загроз.

Після терактів в США 2001 р. термін асиметричні загрози застосовується відносно *міжнародного тероризму*, що являє собою організацію та здійснення насильницьких актів проти громадян та майна іншої держави з метою залякування населення, окремих соціальних груп або державної влади та отримання переваг або ухвалення очікуваних рішень, заподіяння шкоди, помсти. Явище міжнародного тероризму відбувається за таких *умов*:

- терорист та особи, що потерпають від терористичного акту є громадянами однієї держави або різних держав, але злочини здійснені за межами держав;
- терористичний акт спрямований проти осіб, що користуються міжнародним захистом;
- терористичний акт готується в одній державі, а здійснюється в іншій;
- після здійснення терористичного акту в одній державі терорист переховується в іншій та постає питання про його екстрадицію.

Міжнародний тероризм має інтернаціональний характер та пов'язаний з наркобізнесом, сепаратизмом, інтересами транснаціональних корпорацій і, навіть, окремих держав.

До *суб'єктів* міжнародного тероризму належать:

- недержавні терористичні структури, що представлені екстремістськими міжнародними рухами;
- організовані злочинні угруповання, що здійснюють незаконну зовнішньоекономічну діяльність;
- окремі особи або групи осіб, що діють самостійно або відповідно до інструкцій держави;
- посадові особи, державні структури різних країн, що здійснюють таємні або відкриті терористичні дії проти інших держав або громадян іншої держави, а також такі, що підтримують терористичні угруповання.

Дії міжнародних терористів *спрямовані проти*:

- міжнародних організацій та їх представників;
- іноземних державних та міжнародних органів або організацій.

цій та їх персоналу;

- міжнародних організацій та їх представників, іноземних державних або міжнародних органів або установ та їх персоналу;
- проти інших держав та їх національних державних органів та суспільних установ;
- національних політичних та суспільних діячів, пересічних громадян інших держав, засобів міжнародного транспорту та зв'язку, інших міжнародних та іноземних об'єктів.

Метою окремих терористичних актів може бути провокація міжнародних конфліктів, насильницькі зміни або підриг суспільно-політичного устрою суверенних держав, дестабілізація та повалення їх законних правителів, насильницька протидія самовизначенню народів та ін.

Отже, асиметричні дії міжнародних терористичних угруповань мають за мету не військову перемогу, а політичну поразку/залякування противника, нав'язуючи йому свою волю, деморалізуючи та змушуючи відмовитися від звичного способу існування.

Асиметричне насилля активізується, як правило, в зонах збройних конфліктів, однак не завжди воно напряму пов'язане з основною суперечністю конфлікту та його сторонами. У цьому разі збройне протистояння створює умови для активізації різноманітних форм насилля, які часто мають за мету розподіл сфер економічного та політичного впливу. Тому використання насилля є ключовим елементом політичної аргументації сторін, які ведуть боротьбу за життєво важливі ресурси.

Поняття асиметричного конфлікту не може бути обмеженим збройними конфліктами між державами та недержавними утвореннями. Однак більшість невирішених юридичних та дипломатичних питань виникають саме в збройних конфліктах між згаданими акторами. Застосування військової сили в сучасних умовах є не тільки воєнною, але й політико-правовою проблемою, особливо для держав, що посідають центральні позиції у міжнародних відносинах, легітимація воєнних дій (наприклад, схвалення міжнародним співтовариством або законодавчими органами влади цих країн) є необхідною. Асиметрія стає проблемою для міжнародного гуманітарного права тоді, коли вона не просто виражається через відмінний

військовий потенціал, а сторони збройного конфлікту не є рівними між собою та структуровані за різними правовими принципами. Тобто держава веде боротьбу з недержавними утвореннями, які не являють собою легальних акторів міжнародних відносин, складаються із озброєних угруповань та ігнорують принципи національного та міжнародного права. Подібний стан дає підстави ставити під сумнів дію норм міжнародного права в ситуації асиметричного конфлікту.

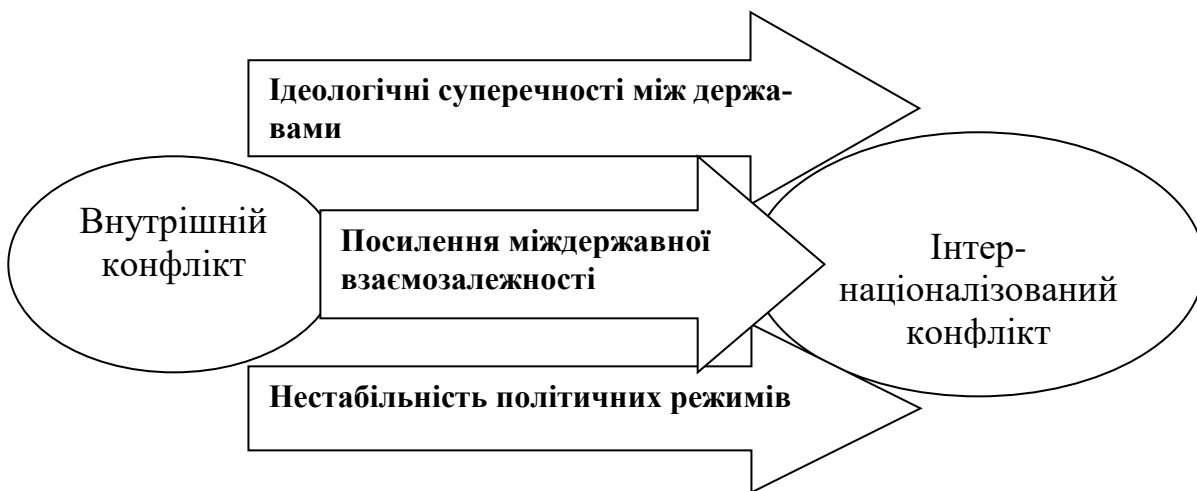
6.4. Інтернаціоналізація міжнародних конфліктів

Характер міжнародних конфліктів в постбіполярному світі зазнав суттєвих змін і місце глобальних міждержавних війн заступили внутрішні збройні конфлікти, які переважають у країнах, що розвиваються та мають слабку державну владу, опонентами якої є збройні угруповання, що прагнуть до зміни наявного режиму. Подібні конфлікти стають більш чисельними, мають жорсткий руйнівний характер та впливають на міжнародні відносини. Отже, поширеною формою протистояння в сучасній системі міжнародних відносин є *інтернаціоналізований конфлікт*, який виникає шляхом трансформації внутрішнього громадянського конфлікту в транснаціональний внаслідок втручання міжнародних або іноземних сил в конфлікт з метою підтримки однієї із сторін або впливу на вирішення суперечностей. Інтернаціоналізованими вважаються конфлікти між внутрішніми угрупованнями, які підтримують інші актори, прямі воєнні дії між державами, що здійснюють збройне втручання у внутрішній конфлікт або воєнні дії з іноземним втручанням в підтримку повстанців, що воюють проти офіційної влади.

Збільшення масштабів міжнародного втручання у внутрішні конфлікти є наслідком глобалізації, що супроводжується зростанням взаємозалежності між державами, внаслідок чого будь-який громадянський конфлікт здатен порушити інтереси іншої держави, регіону або міжнародної спільноти загалом. Ідеологічні суперечності між державами також зумовлюють інтернаціоналізацію внутрішніх політичних конфліктів. Важливим чинником інтернаціоналізації конфліктів є воєнно-політичні блоки та угруповання

держав, які зацікавлені в стабільному існуванні свого блоку та прагнуть дестабілізації політичних режимів у межах протидіючих блоків. Серед інших причин інтернаціоналізації конфліктів доцільно виділити зростання терористичної активності, досить відчутне скорочення світових природних ресурсів, що актуалізує боротьбу за контроль над ними. Сприятливі умови для інтернаціоналізації внутрішніх конфліктів створює нестабільність політичних режимів, особливо в країнах, що розвиваються (рис. 6.5). Класичними прикладами інтернаціоналізованих конфліктів є втручання НАТО в збройний конфлікт на Балканах у 1999 р., надання групою країн Африки збройної допомоги протидіючим сторонам конфлікту в Конго в 1998 р.

Рис. 6.5. Чинники інтернаціоналізації внутрішніх конфліктів

Військова підтримка, що надається певній державі зовнішніми акторами, не є приводом до перетворення внутрішнього конфлікту на міжнародний, якщо уряд зберігає контроль над ситуацією в країні. Водночас за певних обставин війна, що відбувається між державами, опосередковано розглядається як міжнародний збройний конфлікт. Зважаючи на міждержавний характер міжнародних політичних конфліктів, конфлікт між державою та недержавними акторами є інтернаціоналізованим, якщо агресивні дії таких груп можна співвіднести з конкретною державою.

У сучасних міжнародних конфліктах за участю диверсифіко-

ваних недержавних груп відсутня чітка межа між військовою та цивільною сферами, все частіше порушуються правила ведення воєнних дій, здійснюються атаки на цивільні об'єкти та гуманітарні організації. Тож руйнівна сила збройного протистояння часто спрямована саме на цивільне населення, яке менше захищене, ніж військові. Головною причиною спрямованості насилля проти цивільних осіб є поєднання слабкості державної влади та поширення недержавних акторів та диверсифікацією силових можливостей суб'єктів міжнародних відносин.

Наявність підвищеної загрози гуманітарній безпеці є ознакою **деструктурованих міжнародних конфліктів**, під час яких страждає, головню, цивільне населення та використовується багатий арсенал засобів насилля, що підвищує загальний рівень порушень прав людини у світі. Подібні конфлікти складно піддаються політичному та стратегічному прогнозуванню та мирному урегулюванню. Урізноманітнення форм, методів та диверсифікація учасників міжнародних збройних конфліктів зумовлює складність миротворчих зусиль щодо їх врегулювання та є причиною збільшення втрат серед цивільного населення через його безпосереднє залучення до конфлікту.

Метою міжнародних конфліктів за участю недержавних акторів часто є не воєнна перемога, а політична мобілізація. На відміну від класичних конфліктів, в яких мобілізація здійснюється до регулярної армії, в сучасних конфліктах її метою є залучення до екстремістських угруповань. Подібні конфлікти складно попереджувати методом класичного стримування та закінчувати. В постбіполярній системі міжнародних відносин чинниками ескалації збройних конфліктів можуть бути потоки біженців та насильно переміщених осіб, операції кримінальних структур та екстремістських організацій.

Питання до самоперевірки

1. Як перехід до постбіполярної міжнародної системи вплинув на рівень конфліктності у світі?
2. Проаналізуйте наслідки трансформації міжнародних структур багатополарності для світової політики.
3. Якими параметрами характеризується турбулентність сучасної міжнародної системи?
4. Чому класичні війни втратили своє значення в постбіполярній системі?
5. Проаналізуйте параметри сучасних локальних конфліктів та визначте загрози їх зростання для системи міжнародних відносин загалом.
6. Визначте позитивні та негативні наслідки глобалізації для сучасних міжнародних відносин. Як глобалізація впливає на конфліктний потенціал сучасного світу?
7. У чому полягає сутність деєтатизації сучасних міжнародних конфліктів?
8. Наведіть визначення поняття субдержавні актори міжнародних відносин та визначте їх вплив у сучасних конфліктах.
9. Які групи недержавних акторів мають найбільший вплив на міжнародне конфліктне середовище сучасного світу?
10. Проаналізуйте загрози міжнародного тероризму в сучасному світі.
11. Розкрийте поняття збройний недержавний актор (ЗНДА).
12. Наведіть визначення асиметричного конфлікту.
13. Охарактеризуйте невоєнні чинники асиметричних конфліктів.
14. Перелічіть основні риси асиметричних конфліктів.
15. У чому полягає непередбачуваність та парадоксальність асиметричних міжнародних конфліктів сучасності?
16. Наведіть визначення інтернаціоналізованого конфлікту.
17. Розкрийте причини інтернаціоналізації внутрішніх конфліктів.
18. У чому загрози деструктурованих міжнародних конфліктів?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте тенденцію до активізації недержавних суб'єктів міжнародних конфліктів на прикладі конкретного міжнародного конфлікту другої половини ХХ – початку ХХІ ст.
2. Складіть аналітичну довідку щодо порівняння потенціалу акторів незакінченого на цей момент асиметричного конфлікту (конфлікт обира-

ється на власний розсуд) та надайте прогноз його подальшого розвитку.

Тестові завдання

1. *Міжнародна система початку ХХІ ст. характеризується:*

- а) колонізаційними процесами;
- б) глобалізацією;
- в) скороченням озброєння;
- г) зменшенням тероризму.

2. *Глобальні міжнародні відносини:*

- а) відносини між системами держав, що відображають світовий політичний процес загалом;
- б) відносини між державами певного політичного регіону;
- в) відносин між державами і організаціями;
- г) двосторонні міжнародні відносини.

3. *Регіональні міжнародні відносини:*

- а) відносини між системами держав, що відображають світовий політичний процес загалом;
- б) відносини між державами певного політичного регіону;
- в) відносин між державами і організаціями;
- г) двосторонні міжнародні відносини.

4. *Інтернаціоналізація міжнародних конфліктів полягає в такому:*

- а) зростання ізольованості держав, внаслідок чого будь-який громадянський конфлікт не здатний впливати на міжнародну спільноту;
- б) відсутність законодавчих обмежень на методи врегулювання конфліктів;
- в) застосування тільки міжнародних миротворців для вирішення внутрішніх конфліктів;
- г) зростання взаємозалежності між державами, внаслідок чого будь-який громадянський конфлікт здатний порушити інтереси іншої держави, регіону або міжнародної спільноти.

5. *Для сучасних постбіполярних міжнародних відносин характерно:*

- а) зменшення терористичних загроз;
- б) зменшення кількості міжнародних конфліктів;
- в) рекомендований характер міжнародного права під час вирішення

конфліктів;

в) зміна та послаблення ролі ООН в урегулюванні конфліктів.

6. Використання або загроза застосування насильства для досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети – це:

а) тероризм;

б) сепаратизм;

в) альтруїзм;

г) ісламізм.

7. Асиметричні міжнародні конфлікти – це:

а) конфлікт, що відбувається між силами провідних світових держав та більш слабкими державними або недержавними противниками;

б) конфлікт, що виникає шляхом трансформації внутрішнього громадянського конфлікту в транснаціональний внаслідок втручання міжнародних або іноземних сил у конфлікт з метою підтримки однієї із сторін або впливу на вирішення суперечностей;

в) конфлікти, що розвиваються на субрегіональному або місцевому рівні та належать до конкретних проблем і територій, переважно набувають форм двосторонніх та інтернаціоналізованих конфліктів;

г) конфлікти, що передбачають подібну логіку поведінки акторів із рівними можливостями.

8. Інтернаціоналізовані міжнародні конфлікти – це:

а) конфлікт, що відбувається між силами провідних світових держав та більш слабкими державними або недержавними противниками;

б) конфлікт, що виникає шляхом трансформації внутрішнього громадянського конфлікту в транснаціональний внаслідок втручання міжнародних або іноземних сил у конфлікт з метою підтримки однієї із сторін або впливу на вирішення суперечностей;

в) конфлікти, що розвиваються на субрегіональному або місцевому рівні та належать до конкретних проблем і територій, переважно набувають форм двосторонніх та інтернаціоналізованих конфліктів;

г) конфлікти, що передбачають подібну логіку поведінки акторів із рівними можливостями.

9. Локальні міжнародні конфлікти – це:

а) конфлікт, що відбувається між силами провідних світових держав та більш слабкими державними або недержавними противниками;

б) конфлікт, що виникає шляхом трансформації внутрішнього гро-

мадянського конфлікту в транснаціональний внаслідок втручання міжнародних або іноземних сил у конфлікт з метою підтримки однієї із сторін або впливу на вирішення суперечностей;

в) конфлікти, що розвиваються на субрегіональному або місцевому рівні та належать до конкретних проблем і територій, переважно набувають форм двосторонніх та інтернаціоналізованих конфліктів;

г) конфлікти, що передбачають подібну логіку поведінки акторів із рівними можливостями.

10. Паритетні міжнародні конфлікти – це:

а) конфлікт, що відбувається між силами провідних світових держав та більш слабкими державними або недержавними противниками;

б) конфлікт, що виникає шляхом трансформації внутрішнього громадянського конфлікту в транснаціональний внаслідок втручання міжнародних або іноземних сил у конфлікт з метою підтримки однієї із сторін або впливу на вирішення суперечностей;

в) конфлікти, що розвиваються на субрегіональному або місцевому рівні та належать до конкретних проблем і територій, переважно набувають форм двосторонніх та інтернаціоналізованих конфліктів;

г) конфлікти, що передбачають подібну логіку поведінки акторів із рівними можливостями.

Розділ 7

МІЖНАРОДНА МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

7.1. Стратегічні напрями та методи врегулювання міжнародних конфліктів

Найприйнятнішою формою вирішення міжнародних конфліктів є досягнення балансу інтересів його сторін, що дає змогу усунути причину конфлікту. У теорії та практиці міжнародної конфліктології розроблені загальні *методи* застосування сили в системі *поне-редження або врегулювання* міжнародних конфліктів (табл. 7.1):

- *переконання* – комплекс заходів, що здійснюється державою/коаліцією держав щодо інших акторів міжнародних відносин з метою створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів у зовнішньополітичних відносинах. Застосування цього методу дає змогу врегулювати міжнародні суперечності та є найефективнішим на ранніх стадіях конфлікту. Саме на цьому етапі активно використовуються двосторонні та багатосторонні консультації, заяви про наміри;
- *примус* – комплекс заходів держави/коаліції держав, спрямований на силове нав'язування іншим акторам своєї волі. Примус характеризується більш рішучими діями та інтенсивним використанням сукупної державної сили для досягнення своїх цілей. У міжнародній практиці методи примусу використовуються на кризових стадіях конфлікту як засоби, що здатні зупинити загострення;
- *придушення* – повне позбавлення суперника можливостей до спротиву або знищення його за допомогою військової сили. Метод придушення супроводжується інтенсивним воєнним та політичним впливом, результатом чого є вирішення міжнародного конфлікту або його перехід до латентного стану.

Таблиця 7.1

**Методи попередження та врегулювання
міжнародних конфліктів**

<i>Методи</i>	<i>Особливості</i>	<i>Результат</i>
Переконання	Двосторонні/багатосторонні консультації без використання силових засобів	Ефективні на ранніх стадіях конфлікту, здатні зупинити ескалацію
Примус	Застосування силових засобів для нав'язування своєї волі та досягнення цілей	Здатний зупинити/обмежити ескалацію міжнародного конфлікту
Придушення	Застосування військової сили та жорсткого політичного тиску	Закінчення конфлікту або його закріплення на фазі ескалації

Серед методів вирішення міжнародних конфліктів виділяють засоби, які застосовують силу не безпосередньо, а для **заякування** протидіючої сторони:

- змішаний без застосування сили – приведення збройних сил до бойової готовності, їх переміщення до кордонів, при цьому паралельно відбувається переговорний процес;
- тиск без застосування збройних сил – економічні санкції;
- мілітаризовані акції без застосування сили – письмові або усні заяви представників держави щодо можливого застосування сили в разі не виконання вимог (ультиматум);
- змішані акції, що включають застосування сили – розгортання активних військових дій та застосування економічних санкцій.

Крім зазначених методів припинення наявних конфліктів, доцільним є виділення основних напрямів **запобігання** міжнародних конфліктів:

- інтернаціоналізація економічної, політичної та культурної сфер життя світової спільноти;
- дотримання державами світу принципу мирного співіснування;
- зниження рівня воєнного протистояння;
- посилення ролі міжнародних організацій у сфері правового регулювання відносин між державами.

Силкові методи традиційно переважають у врегулюванні конфліктів. Незважаючи на достатній рівень ефективності цих методів у вирішенні конфліктів, глибинні міждержавні суперечності вони не вирішують. Сильніша держава завдяки використанню силових методів примушує слабкішу прийняти вигідну сильній стороні позицію щодо певного питання. У разі зміни співвідношення сил на міжнародній арені наявність невирішеної суперечності є причиною переходу конфлікту із латентної фази до ескалації.

За загальним переконанням, найоптимальнішими та найефективнішими методами врегулювання міжнародних конфліктів є **мирні** засоби. У ст. 33 Статуту ООН¹³ світова спільнота постановила, що сторони будь-якого конфлікту, який може загрожувати міжнародному миру та безпеці, повинні прагнути до його вирішення шляхом переговорів, посередництва, застосування судової процедури, звернення до інших мирних засобів на власний вибір (рис. 7.1).

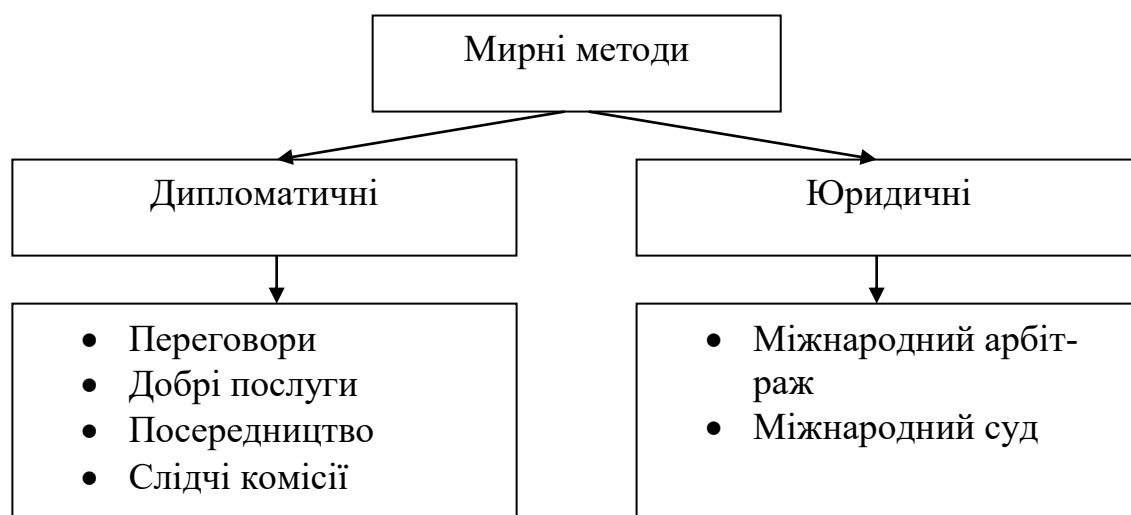

Рис. 7.1. Класифікація мирних методів врегулювання міжнародних конфліктів

Мирні методи врегулювання конфліктів поділяють на:

- дипломатичні – переговори, добрі послуги та посередництво;
- юридичні;
- вирішення в межах міжнародних організацій.

Добрі послуги є одним із засобів мирного вирішення конфліктів між державами, що являє собою сприяння третьої сторони – держави/міжнародної організації (наприклад, Рада безпеки ООН) встановленню контакту та початку безпосередніх мирних переговорів між конфліктуючими сторонами. Добрі послуги не мають юридично обов'язкового характеру, починаються за згодою однієї сторони та являють собою участь у переговорах або в розгляді конфлікту за його сутністю. Добрі послуги можуть застосуватися як в умовах миру, так і воєнного міжнародного конфлікту. Юридичні та дипломатичні засади застосування добрих послуг містяться в Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр.

Посередництво передбачає вибір сторонами третьої особи, що буде брати участь у переговорах, як самостійний учасник. На відміну від добрих послуг посередництво передбачає згоду усіх сторін. **Умовами** залучення посередника до міжнародного конфлікту можуть бути такі:

- тривале протистояння сторін міжнародного конфлікту;
- взаємне невизнання сторонами одна іншу;
- наявність кардинальних релігійних, культурних, ідеологічних відмінностей між суперниками.

Перелічені умови не є обов'язковими для залучення посередника. Як правило, слабкіша сторона прагне до посередництва, а для сильнішої сторони привабливішими є прямі переговори. Основними функціями посередників під час вирішення міжнародних конфліктів є:

- формування та підтримка прагнення учасників конфлікту на пошук методів та шляхів його вирішення на рівні лідерів та суспільної думки;
- створення умов для обміну інформацією між учасниками конфлікту, надання допомоги сторонам щодо формування інтересів та цілей;
- забезпечення моніторингу ситуації та пошуку компроміс-

них рішень;

- надання допомоги щодо збереження статусу та репутації сторін після вирішення конфлікту;
- контроль за діями сторін міжнародного конфлікту та виконанням ними домовленостей.

Посередництво поділяють на *етапи*:

- ініціація пошуку згоди сторін;
- організація переговорного процесу;
- участь у переговорному процесі;
- спостереження за виконанням угоди.

Будь-який із наведених етапів може бути останнім у посередництві, якщо сторони конфлікту домовляться про самостійне продовження переговорів або приходять до кризи в переговорах.

Формою мирного вирішення міжнародних конфліктів є робота *слідчих комісій*¹⁴, що призначені для оцінки фактичних обставин суперечки. Слідчі комісії створюють на підставі угоди між сторонами конфлікту, в якій визначають:

- факти, що підлягають розслідуванню;
- порядок та терміни дії слідчої комісії;
- повноваження, місце перебування та мова слідчої комісії.

Розслідування слідчих комісій здійснюється у змагальному порядку. Сторони міжнародного конфлікту надають комісії необхідні документи та викладають факти щодо суті конфлікту. Комісія має право вимагати додаткові матеріали та здійснювати допит свідків, на основі чого складається протокол. За результатами розслідування комісія складає *звіт*, що має такий статус:

- не має юридичної сили (на зразок судового або арбітражного рішення);
- обмежується встановленням фактів.

Отже, сторони конфлікту мають право використовувати рішення слідчої комісії на власний розсуд.

Застосування *юридичних методів* передбачає судові процедури:

- міжнародний арбітраж;
- міжнародний суд.

На відміну від дипломатичних методів юридичні є обов'язковими для сторін, а в разі винесення рішення Міжнародним Судом ООН, оскарженню не підлягають. Водночас рішення міжнародних судових інстанцій не є нормами міжнародного права та не мають характеру прецеденту.

7.2. Превентивна дипломатія

Серед міжнародних акторів ООН – єдина організація, яка наділена повною правосуб'єктністю щодо комплексу заходів із попередження та подолання конфліктів у світі. Доктринальною основою миротворчої діяльності ООН є концепція превентивної дипломатії, яка отримала свій розвиток у другій половині ХХ ст. в межах системи ООН. У 1960 р. Генеральний секретар ООН *Даг Гаммаршельд* (1953–1961 рр.) констатував послаблення дієвості традиційних механізмів врегулювання міжнародних політичних конфліктів і висунув ідею щодо застосування методів превентивної дипломатії як нового інструменту забезпечення колективної безпеки. Під *превентивною дипломатією* Даг Гаммаршельд розумів дії, спрямовані на недопущення переносу локальних конфліктів у глобальне протистояння, завдяки проведенню «операцій з підтримання миру» під егідою ООН в конфліктогенних зонах третіх держав.

Розвиваючи ідею превентивної дипломатії в умовах зростання політичних конфліктів початку 90-х рр. ХХ ст., Генеральний секретар ООН *Бутрос Галі* (1992–1996 рр.) присвячує цій проблематиці

доповідь «Порядок денний для світу»¹⁵, де висвітлює питання, пов'язані з розширенням можливостей ООН з підтримання міжнародного миру та безпеки й надає рекомендації щодо конкретних шляхів, методів та інструментів управління, врегулювання та вирішення конфліктів. У доповіді визначається зв'язок між етапами ескалації конфліктів та діями політичного характеру, які здатні виправити становище:

- зв'язок превентивної дипломатії з дипломатичними методами, що застосовуються на ранніх стадіях конфлікту з метою попередження виникнення розбіжностей між сторонами;
- недопущення переростання наявних розбіжностей в конфлікти та обмеження масштабів конфліктів після їх виникнення.

Остання дія відкриває можливості підходу, що теоретично обґрунтовує пряме стороннє втручання, яке здійснюється з метою обмеження ескалації конфлікту шляхом використання мирних засобів або, в разі потреби, засобами примусу.

Конкретизуючи *завдання* превентивної дипломатії, Бутрос Галі визначає її завдання, серед яких виділимо такі:

- застосовувати миротворчі зусилля, спрямовані на вирішення проблем, що стали причиною конфлікту; сприяти виконанню угод про перемир'я;
- сприяти відновленню миру та встановлювати взаємовигідні відносини між націями, що ворогували;
- застосовувати заходи щодо глибинних причин конфліктів, а саме: економічної безвиході, соціальної несправедливості, політичних утисків.

З огляду на це, Бутрос Галі актуалізує поняття *миротворчості* як дій, спрямованих на те, щоб схилити конфліктуючі сторони до примирення за допомогою засобів, що передбачені главою VI

15

B. Boutros-Ghali. An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping. Report of the Secretary-General Pursuant to the Statement Adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992

«Мирне розв'язання спорів» Статуту ООН.

Підтримання миру Бутрос Галі визначає як забезпечення присутності Організації Об'єднаних Націй у конкретному регіоні, що здійснюється за згодою усіх зацікавлених осіб та пов'язане з розгортанням воєнного або поліцейського контингенту ООН із можливим застосуванням цивільного персоналу. Отже, окресливши завдання, що стоять перед світовим співтовариством щодо зміцнення миру та безпеки, Бутрос Галі визначив необхідний для реалізації цих завдань інструментарій.

У подальшому концепція превентивної дипломатії була доповнена Генеральним секретарем ООН **Кофі Аннаном** (1997–2006 рр.):

- необхідність застосування превентивної дипломатії з метою подолання економічної, соціальної нестабільності в державах світу;
- превентивна дипломатія здатна до ліквідації політичних конфліктів у латентній фазі;
- додання до елементів превентивної дипломатії ядерного роззброєння та гуманітарної допомоги.

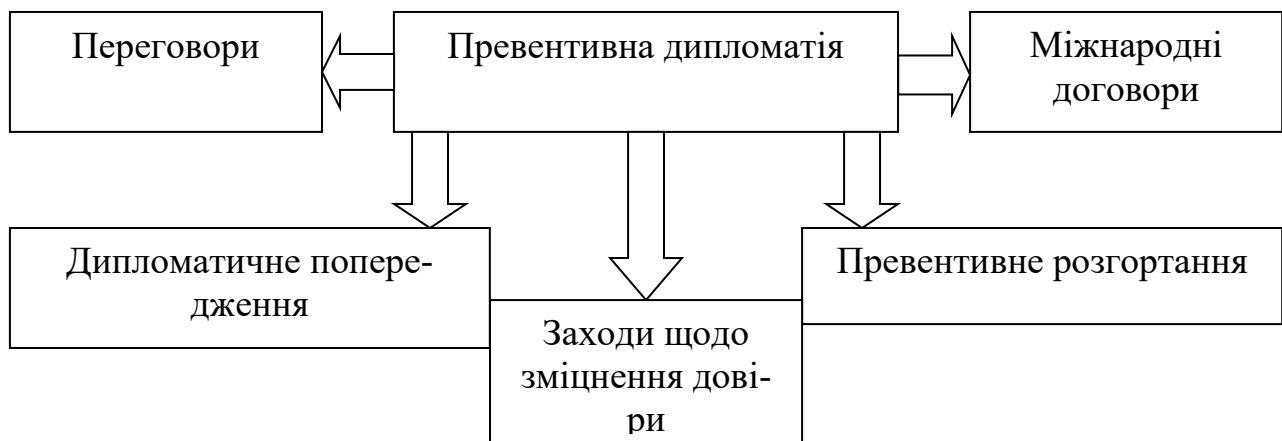

Рис. 7.2. Напрями превентивної дипломатії

Зважаючи на вищесказане, термін превентивна дипломатія має дещо інше навантаження ніж поняття дипломатія (рис. 7.2). Якщо дипломатія містить переговори, підготовку та підписання міжнародних договорів, участь в міжнародних організаціях, то **превентивна дипломатія** охоплює як ці, так і інші **напрями**, а саме:

- заходи щодо зміцнення взаємної довіри міжнародних акторів;
- попередження, засноване на зборі інформації та встановленні фактів;
- превентивне розгортання, створення демілітаризованих зон, зв'язок із миротворчістю.

7.3. Теорія та практика гуманітарної інтервенції

Однією з проблем сучасної миротворчості є дилема, коли і за яких обставин дозволено застосовувати державою або групою держав військову силу з метою втручання через причини гуманітарного характеру у внутрішні справи та юрисдикцію держави, свідомо порушуючи її територіальний суверенітет та політичну незалежність з метою захисту цивільного населення країни. Отже, концепція гуманітарної інтервенції прямо стосується проблем вирішення інтернаціоналізованих політичних конфліктів у міжнародних відносинах.

Термін *гуманітарна інтервенція* вперше ввели в обіг наприкінці 80-х рр. ХХ ст. професор міжнародного права Паризького університету Маріо Беттаті та французький політик Бернар Кушнер¹⁶, засновник організації «Лікарі без кордонів». Останній наголошував, що заради захисту прав людини, демократичні держави мають право та навіть зобов'язані втручатися у внутрішні справи інших держав, незважаючи на їх суверенітет. Під поняття гуманітарної інтервенції ООН потрапляють миротворчі операції ООН в Югославії 1992–1995 рр., Сомалі 1992–1994 рр., Гаїті 1993–1996 рр. та ін.

Відсутність чіткої дефініції гуманітарної інтервенції визначає наявність різних підходів до трактування цього поняття. Частиною дослідників гуманітарна інтервенція визначається як акція, що від-

16

Kouchner Bernard: The man behind MSF

повідає таким обов'язковим **вимогам**:

- спирається на використання військової сили;
- має на меті зміну устрою або політики держави, яка є об'єктом гуманітарної інтервенції;
- здійснюється без згоди цієї держави.

Відповідно до розширеного трактування гуманітарної інтервенції цей миротворчий процес поділяють на такі **види**:

- примусова гуманітарна інтервенція як з використанням сили, так і без використання сили (дипломатичні й економічні санкції);
- непримусова гуманітарна інтервенція – представлена миротворчими операціями, що узгоджені з владою держави, в якій вони здійснюються і поділяється на непримусову збройну гуманітарну інтервенцію (миротворчі операції) та непримусову гуманітарну інтервенцію без використання сили (гуманітарна допомога), рис. 7.3.

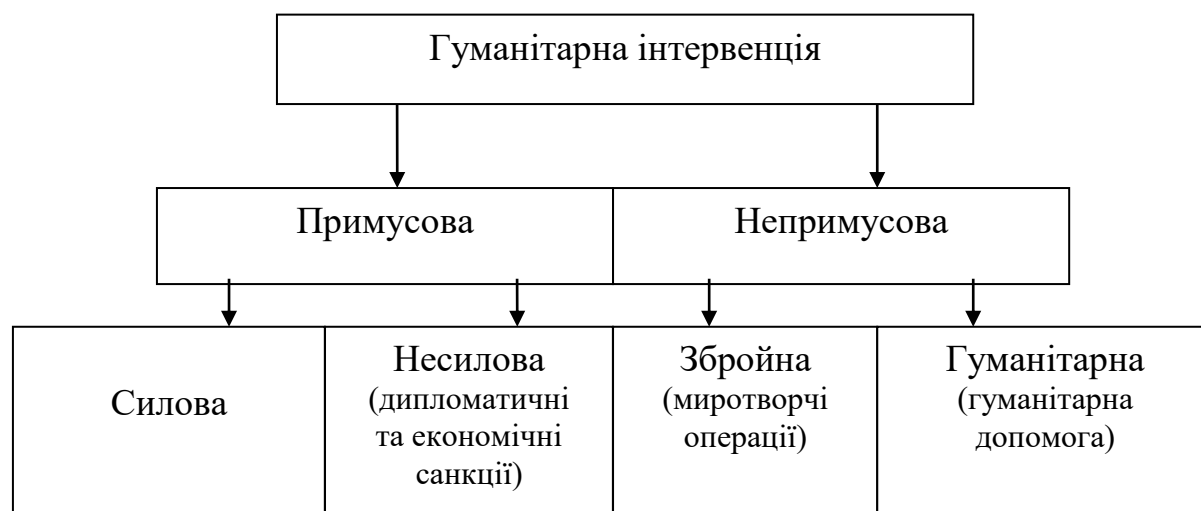

Рис. 7.3. Види гуманітарної інтервенції у сучасних міжнародних відносинах.

У міжнародних відносинах гуманітарною інтервенцією можуть вважати втручання у справи суверенної держави із застосуванням сили з метою захисту прав людини без санкції Ради Безпеки ООН. При цьому **не відносять** до гуманітарних інтервенцій такі втручання, як:

- збройні втручання, здійснені чи санкціоновані Радою Безпеки ООН (у випадках, коли масові порушення прав людини були

визнані загрозою миру і міжнародній безпеці);

- збройні втручання, узгоджені з урядом країни, до якої відбувається вторгнення; втручання у справи суверенної держави без використання збройних сил (економічні та дипломатичні санкції).

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. як міжнародне співтовариство, так і окремі держави, використовуючи поняття гуманітарної інтервенції, неодноразово намагалися впливати на внутрішні міжетнічні, міжконфесійні та інші конфлікти, що порушують права людини. Несанкціоноване постачання зброї Російською Федерацією на Донбас під прикриттям «гуманітарних конвоїв», ескалація громадянської війни у Сирії, зовнішні втручання та зростання кількості жертв цього конфлікту серед цивільного населення актуалізували дискусії з питань доцільності втручання у внутрішні справи держав, що перебувають у стані гуманітарної катастрофи, та відповідальності за наслідки такого втручання. Обговорення проблеми зосереджене на співвідношенні односторонніх дій зовнішніх сил, спрямованих на захист прав людини від масових порушень, норм міжнародного права та морального боку такого втручання. У постбіполярній міжнародній системі силове гуманітарне втручання належить до числа найгостріших політичних та ідеологічних проблем, що не має однозначного вирішення.

Проблема гуманітарної інтервенції зав'язана на суперечностях засадничих міжнародно-правових документів, серед яких Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р. та ін. ООН визнає пріоритет принципу державного суверенітету в міжнародних відносинах, зазначаючи у своєму Статуті, що «усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави»¹⁷. Однак цей принцип не виключає примусові заходи в разі загрози миру, порушення миру або застосування агресивних дій з боку

держави. Зокрема, Статут ООН надає право на використання дій воєнного характеру у випадку існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії (ст. 39, ст. 42). Загальна декларація прав людини 1948 р. наголошує, що за підтримки ООН держави «зобов'язані сприяти загальній повазі та дотриманню прав та основних свобод людини»¹⁸, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. визначає геноцид міжнародним злочином та визнає право міжнародного співтовариства застосовувати заходи щодо попередження геноциду та покарання за його здійснення, але жодного посилення на форму та легітимізацію цих заходів Конвенція не наводить. Вищезазначене дозволяє стверджувати, що:

- міжнародно-правові акти не містять поняття «гуманітарна інтервенція»;
- головні міжнародні правозахисні документи не визначають норм щодо механізмів реалізації гуманітарної інтервенції.

Логіка концепції гуманітарної інтервенції ставить під сумнів легітимність державного суверенітету в разі масштабного порушення державою прав людини. У разі загрози життю людей внаслідок насилля, етнічних та релігійних чисток зовнішні актори, що здійснюють гуманітарну інтервенцію, стають гарантом дотримання прав людини в державі, що допускає подібну ситуацію. Метою гуманітарної інтервенції, як правило, є стабілізація та встановлення демократичних форм правління, тобто створення нового правового порядку, що є сприятливим для життя людини.

Водночас концепція гуманітарної інтервенції піддається критиці з боку політичних експертів, які зазначають, що, незважаючи на свої позитивні аспекти, гуманітарна інтервенція є однією з ключових причин політичних суперечностей у сучасних міжнародних відносинах.

У міжнародній практиці є спроба визначати статус та ступінь

легітимізації гуманітарних інтервенцій за їх суб'єктивним складом (одностороння та багатостороння гуманітарна інтервенція). **Багатостороння гуманітарна інтервенція** здійснюється групою держав, часто під егідою міжнародних організацій. Колективний статус суб'єкта гуманітарної інтервенції часто служить доказом її об'єктивності та більшої правомірності. Але умовою легітимності будь-якого зовнішнього втручання у внутрішньодержавні справи є резолюція Ради Безпеки ООН (ст. 39, ст. 42).

У міжнародних відносинах використання сили за певних обставин має вирішальне значення для ефективного запобігання конфліктам або успішного виконання мирних договорів. Кінець ХХ ст. став періодом активного застосування теорії гуманітарної інтервенції на практиці. Серед масштабних акцій втручання з метою захисту прав людини були: встановлення 1991 р. на півночі Іраку з метою захисту курдів від геноциду зони, забороненої для польотів військової авіації (передусім турецької); гуманітарна операція ООН у Сомалі (1992–1993 рр.); миротворча операція ООН на Гаїті (1993–1996 рр.); операції проти боснійських сербів у Боснії та Герцеговині (1994–1995 рр.); воєнна операція НАТО в Югославії (1999 р.).

Трагічні наслідки вищенаведених подій змусили світове співтовариство досліджувати нові можливості реформування наявних міжнародних миротворчих інститутів та ефективного вирішення конфліктів, що супроводжуються систематичним порушенням прав людини. Сутність проблеми полягала в пошуку відповіді на **питання**:

- наскільки держава наділена безумовним суверенітетом у вирішенні внутрішніх справ;
- межі права міжнародного співтовариства на воєнну інтервенцію з гуманітарними цілями.

У 2000 р. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан висунув ідею про необхідність поступитися державним суверенітетом заради порятунку людей.

З метою створення юридичних умов для здійснення гуманітарних інтервенцій у 2000 р. за ініціативи уряду Канади була створена Міжнародна комісія з питань втручання та державного суверенітету (далі – Комісія). Комісія зазначала, що суверенітет не тільки надає державам право контролювати свої внутрішні процеси, але й

накладає обов'язок захисту своїх громадян. Незважаючи на причину нездатності держави захистити людей (відсутність ресурсів або волі), відповідальність може делегуватися іншим міжнародним акторам. У доповіді Комісії «Відповідальність за захист» (2001 р.) констатувалась необхідність заміни концепції «права на втручання», що реалізовувалась в Югославії на концепцію «відповідального захисту»¹⁹.

Загалом діяльність Комісії підняла на новий рівень обговорення проблеми можливого обмеження суверенітету держави в умовах політичних конфліктів та відповідальності міжнародного співтовариства за дії, що викликали обмеження прав людини. Експертне середовище відзначало значущість офіційного визнання відповідальності за захист для дотримання миру та безпеки в сучасному світі, зазначаючи про зміни у підходах до визначення суверенітету держави виключно через недоторканість кордонів та монопольне право на застосування сили в межах цих кордонів.

Доктринальне закріплення концепції відповідальності за захист відбулося на Всесвітньому саміті ООН 2005 р. У Підсумковому документі Всесвітнього саміту зазначено, що відповідальність за захист власних громадян від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток, злочинів проти людяності несе держава. У разі неспроможності держави виконувати функції захисту, відповідальність за захист перекладається на міжнародне співтовариство, яке, відповідно до глави VII Статуту ООН, через Раду Безпеки ООН має право застосування військової сили за умови неефективності мирних дипломатичних засобів. Рада Безпеки ООН у своїх резолюціях щодо масштабних порушень прав людини в окремих країнах неодноразово посилювалася на концепцію відповідальності за захист, вимагаючи від країн-порушниць норм міжнародного гуманітарного права припинити насильство та взяти на себе відповідальність за безпеку свого населення (Резолюція Ради Безпеки ООН 1674 про захист гро-

¹⁹ The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. December 2001

мадян під час збройних конфліктів, Резолюція 1970 Ради Безпеки ООН у зв'язку з повстанням у Лівії та ін.). Зазначимо, що необхідність воєнного втручання завжди розглядається ООН як крайній метод, який традиційно міжнародне співтовариство намагається попередити дипломатичними зусиллями.

Отже, проблеми гуманітарної інтервенції охоплюють важливі підвалини міжнародної системи:

- права людини;
- державний суверенітет;
- міжнародна законність та функції ООН як актора міжнародних відносин, що має легітимність щодо вирішення міжнародних конфліктів.

7.4. Роль ООН у вирішенні міжнародних конфліктів. Використання миротворчих сил ООН

Миротворча діяльність ООН має певні *переваги* перед іншими організаціями:

- легітимність;
- принцип перерозподілу відповідальності;
- можливості залучення додаткового потенціалу розгортання та забезпечення функціонування військових та поліцейських контингентів за рахунок країн-членів ООН та об'єднання їх зусиль із зусиллями цивільних миротворців з метою реалізації комплексних мандатів.

Завдання превентивної дипломатії, як і загальні завдання ООН щодо підтримання міжнародного миру та безпеки, здебільшого здійснюються в межах миротворчих місій. **Миротворча місія** (peacekeeping missions) є одним із інструментів сучасних міжнародних відносин, діяльність якого спрямована на підтримання/досягнення миру шляхом легітимного застосування міжнародного миротворчого контингенту на території країни, де відбувається воєнний конфлікт. **Метою** миротворчих місій є подолання гуманітарної катастрофи, підтримання миру та безпеки в конфліктогенному регіоні. До **функцій** миротворчих місій, які здійснювались під егідою ООН, належать:

- спостереження за виконанням умов перемир'я (орган ООН за спостереженням виконання умов перемир'я на Близькому Сході – з червня 1948 року до сьогодні);
- спостереження та збір фактів (група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані – з січня 1949 року до сьогодні);
- роз'єднання ворогуючих сторін (Збройні сили ООН з підтримки миру на Кіпрі – з березня 1964 року до сьогодні);
- спостереження за виконанням домовленостей про припинення вогню;
- забезпечення ефективного функціонування структур державного управління в країнах застосування миротворчої місії.

Більшість миротворчих місій відбувається в *межах діяльності ООН*, яка за історію свого існування була залучена до 69 миротворчих місій. Перша миротворча місія ООН розпочалася 1948 р. під час ізраїльсько-арабського конфлікту та отримала назву Організації Об'єднаних Націй зі спостереження за виконанням умов перемир'я (ОСВУП). На 2018 р. було розгорнуто 18 миротворчих місій ООН, керівництво якими здійснює Департамент операцій з підтримання миру (дод. 1).

Правовий статус миротворчих місій ООН визначається Статутом ООН, що покладає відповідальність за підтримання миру та міжнародної безпеки на Раду Безпеки ООН. Розгортання миротворчих місій ООН відбувається на основі мандатів, наданих Радою Безпеки. До миротворчих місій не належать легітимне втручання держав у внутрішні справи сторонньої держави на прохання її політичного керівництва та діяльність недержавних суб'єктів в конфліктних регіонах (навіть у разі узгодження дій недержавних суб'єктів з миротворчою місією).

Різноманітність форм впливу міжнародного співтовариства на вирішення конфліктів, специфіка воєнно-політичних дій та склад сил, що застосовуються у миротворчих місіях, є критеріями їх *типологізації*, відповідно до якої розрізняють:

- операції з підтримання миру;
- операції з примушення до миру;
- операції з відбудови миру.

Операції з підтримання миру (peacekeeping) забезпечують дотримання режиму припинення вогню після підписання угоди про

перемир'я за допомогою методів мирного урегулювання спорів та здійснюються відповідно до Глави VI Статуту ООН [74]. Операції з підтримання миру, які здійснюються без використання військових сил, реалізуються на підставі ст. 11, ст. 24 та ст. 29 Статуту ООН та можуть здійснюватись на стадії, коли Рада Безпеки ООН не встановила загрозу міжнародному миру та безпеці, а тільки з'ясовує перспективи виникнення або ескалації цієї загрози. До подібних операцій часто належать місії військових спостерігачів. Операції з підтримання миру із використанням військової сили засновуються відповідно до ст. 39 та ст. 42 Статуту ООН. До складу таких миротворчих сил зазвичай входить легкоозброєний військовий контингент держав, що дали згоду на участь в операції. Операції з підтримання миру можуть бути комбінованими – використання цивільного персоналу поряд з військовими. Головною ознакою операцій ООН із підтримання миру є принцип незастосування сили й використання зброї тільки з метою самооборони. Операції *peacekeeping* належать до превентивних заходів міжнародного права, реалізація яких покликана запобігти ще більшому прояву насильства.

Операції з примушення до миру (*peace enforcement operations*) здійснюються за умов реальної загрози миру та безпеці в регіоні і світі загалом та передбачають залучення міжнародних збройних сил, яким надається дозвіл застосовувати військову техніку не тільки для самооборони, але й за прямим призначенням: знищення військових об'єктів, збройних угруповань тощо. Операції з примушення до миру потребують чіткої санкції Ради Безпеки ООН та застосовуються з метою відновлення миру та безпеки в ситуаціях, коли через загрозу миру Рада Безпеки приймає рішення щодо активних дій. У разі потреби Рада Безпеки ООН має право використовувати регіональні організації та агентства з метою забезпечення застосування заходів під її керівництвом та відповідно до Статуту ООН.

Поняття підтримання миру та примушення до миру мають принципові відмінності як за своєю суттю, так і за масштабами втілення. Головна відмінність операцій з примушення до миру від операцій з підтримання миру полягає у відсутності або наявності згоди сторін, що конфліктують, однак подібна відмінність є результатом практичної реалізації миротворчої діяльності ООН. Операції з підтримання миру здійснюються за згодою та сприяння сторін, що

конфліктують, як результат формальної угоди щодо припинення вогню. Тому вони потребують легкоозброєних сил, повноваження яких обмежуються контролем над дотриманням перемир'я. Миротворчі сили ООН з підтримання миру здійснюють переважно поліцейські функції з метою запобігання ескалації. Як частина мирного процесу підтримання миру є перехідною стадією до безпосереднього дипломатичного процесу та встановлення тривалого миру.

Операції з відбудови миру (post-conflict peace-building) є пост-конфліктною діяльністю з метою відновлення мирного життя, включно з відбудовою соціально-економічної інфраструктури зруйнованого регіону. До таких дій належать контроль над озброєнням та заходи щодо встановлення довіри, що ліквідують суперечності між сторонами, що конфліктують.

Велика кількість миротворчих місій ООН здійснюються із залученням **миротворчих сил ООН** (UN peacekeeping forces), які являють собою спеціалізовані структури ООН, що складаються із військових контингентів держав-членів ООН, формуються відповідно до Статуту ООН з метою запобігання або ліквідації загрози миру та безпеці, мають право на застосування примусових дій у разі вичерпання потенціалу заходів політичного та економічного характеру для припинення конфлікту.

Залежно від типу миротворчої операції та поставлених завдань миротворчі сили ООН **поділяють** на:

- місії військових спостерігачів – здійснюють моніторинг дотримання досягнутих раніше угод;
- збройні сили з підтримання миру – є буфером між сторонами конфлікту та мають легке озброєння, яке застосовується як самооборона.

Перші місії військових спостерігачів ООН були спрямовані в 1948 та 1949 рр. до Палестини і в район конфлікту між Індією та Пакистаном. Надзвичайні збройні сили ООН, призначені для операцій з підтримки миру, вперше були створені в 1956 р. під час Суецької кризи на Близькому Сході.

У миротворчій практиці ООН сформовані базові **принципи**, дотримання яких легітимізує діяльність Миротворчих сил ООН:

- розгортання миротворчих операцій ООН здійснюється за згодою учасників конфлікту (виключення описані вище);

- неупередженість Миротворчих сил ООН у відносинах з учасниками конфлікту;
- незастосування сили миротворчим контингентом за винятком самооборони та захисту мандата.

З кінця 80-х рр. ХХ ст. відбувається активізація миротворчої діяльності ООН та оновлення функцій персоналу, зокрема, миротворці можуть застосовувати силу з метою захисту цивільного населення в зоні конфлікту, роззброєння учасників незаконних збройних формувань, розмінувань, здійснення обов'язків часткового прикордонного контролю.

Загалом миротворчість являє собою складний механізм щодо підтримання та встановлення миру від імені світового співтовариства під егідою ООН.

Питання до самоперевірки

1. Порівняйте між собою за критеріями результативності силові методи урегулювання міжнародних конфліктів.
2. Які методи врегулювання міжнародних конфліктів мають переважне значення в сучасній світовій системі?
3. Наведіть класифікацію мирних методів вирішення міжнародних конфліктів.
4. Розкрийте зміст процедури добрих послуг.
5. Яким є статус та функції дипломатичного посередника в процедурі вирішення міжнародного конфлікту?
6. У чому полягає специфіка роботи слідчих комісій під час вирішення міжнародного конфлікту?
7. Наведіть відмінність юридичних методів вирішення міжнародних конфліктів від дипломатичних.
8. Наведіть концепції, що є доктринальною основою миротворчої діяльності ООН.
9. Надайте визначення превентивної дипломатії.
10. На яких стадіях конфлікту застосування методів превентивної дипломатії найрезультативніше?
11. Проаналізуйте завдання превентивної дипломатії.
12. Перелічіть напрями превентивної дипломатії.
13. Проаналізуйте обов'язкові вимоги до здійснення гуманітарної інтервенції.

14. Охарактеризуйте види гуманітарної інтервенції.
15. Дайте аналіз проблем гуманітарної інтервенції у сучасному світі.
16. Проаналізуйте ознаки легітимності миротворчості ООН.
17. Наведіть функції миротворчих місій ООН.
18. Дайте характеристику миротворчим місіям ООН за їх типом.
19. Якими є принципи організації миротворчих сил ООН?

Практичні завдання

1. Оберіть сучасний міжнародний конфлікт, що має форму гуманітарної інтервенції, складіть його аналітичний аналіз із обов'язковим зазначенням юридичних та політичних проблем реалізації конкретної гуманітарної інтервенції.

2. Складіть таблицю «Чинні миротворчі місії ООН» за зразком:

Дата початку	Назва місії	Місце проведення	Функції місії

3. Складіть таблицю «Застосування право вето постійними членами Ради Безпеки ООН» (період обираєте довільно, але не менше ніж тривалістю 10 років) та надайте аналітичну оцінку статистичному матеріалу наведеному в таблиці:

Дата	Проект	Пункт порядку денного	Постійний член Радбезу ООН, що застосував право вето

Тестові завдання

1. У міжнародному праві під санкцією розуміють:

а) припинення прав і привілеїв, які випливають з членства в організації; позбавлення права голосу, права на отримання технічної чи матеріальної допомоги;

б) правомірні примусові дії, які застосовуються до держави-порушника міжнародного права як засіб примусити її відмовитись від своїх незаконних акцій;

в) правомірні індивідуальні дії у відповідь на недружній акт іншої держави, що мають характер адекватних дій та мають на меті відновити принцип взаємності у відносинах між державами;

г) форма політичної відповідальності може виражатися шляхом вибачення, співчуття, віддання почесі державі, яка постраждала тощо.

2. Мирне вирішення спорів є імперативною нормою міжнародного права, що означає:

а) допущення окремих винятків із норми, передбачених Статутом ООН;

б) необов'язковий характер щодо держав, які не є членами ООН;

в) рекомендація;

г) обов'язковий характер, недопущення винятків.

3. Одним із принципів легітимізації діяльності Миротворчих сил ООН є:

а) прийняття Миротворчими силами ООН позиції однієї із сторін конфлікту;

в) обов'язкове застосування збройної сили до учасників конфлікту;

в) заборона на застосування методів дипломатії;

г) неупередженість Миротворчих сил ООН у відносинах з учасниками конфлікту.

4. Операції з примушення до миру Миротворчих сил ООН:

а) є постконфліктною діяльністю з метою відновлення мирного життя, включно з відбудовою соціально-економічної інфраструктури зруйнованого регіону;

б) забезпечують дотримання режиму припинення вогню після підписання угоди про перемир'я за допомогою методів мирного урегулювання спорів;

в) забезпечують урегулювання спорів на основі внутрішнього законодавства;

г) здійснюються за умов реальної загрози миру та безпеці в регіоні і світі загалом і передбачають залучення міжнародних збройних сил, яким надається дозвіл застосовувати військову техніку не тільки задля самооборони, але й за прямим призначенням.

5. Операції з підтримання миру Миротворчих сил ООН:

а) є постконфліктною діяльністю з метою відновлення мирного життя, включно з відбудовою соціально-економічної інфраструктури

зруйнованого регіону;

б) забезпечують дотримання режиму припинення вогню після підписання угоди про перемир'я за допомогою методів мирного урегулювання спорів;

в) забезпечують урегулювання спорів на основі внутрішнього законодавства;

г) здійснюються за умов реальної загрози миру та безпеці в регіоні і світі загалом і передбачають залучення міжнародних збройних сил, яким надається дозвіл застосовувати військову техніку не тільки задля самооборони, але й за прямим призначенням.

6. Операції з відбудови миру Миротворчих сил ООН:

а) є постконфліктною діяльністю з метою відновлення мирного життя, включно з відбудовою соціально-економічної інфраструктури зруйнованого регіону;

б) забезпечують дотримання режиму припинення вогню після підписання угоди про перемир'я за допомогою методів мирного урегулювання спорів;

в) забезпечують урегулювання спорів на основі внутрішнього законодавства;

г) здійснюються за умов реальної загрози миру та безпеці в регіоні і світі загалом і передбачають залучення міжнародних збройних сил, яким надається дозвіл застосовувати військову техніку не тільки задля самооборони, але й за прямим призначенням.

7. Однією з переваг миротворчої діяльності ООН перед іншими організаціями є:

а) збройний характер;

б) відсутність законодавчих обмежень;

в) рекомендований характер;

г) легітимність.

8. Назвіть постійних членів Ради безпеки ООН:

а) Великобританія, Китай, СРСР, США, Японія;

б) Великобританія, Китай, Бразилія, США, Франція

в) Великобританія, Китай, СРСР, США, Франція

г) Китай, Індія, СРСР, США, Франція.

9. Метод переконання під час вирішення міжнародних конфліктів передбачає:

- а) двосторонні та багатосторонні консультації, заяви про наміри;
- б) силове нав'язування іншим акторам своєї волі;
- в) повне позбавлення суперника можливостей до спротиву або знищення його за допомогою військової сили;
- г) застосування усього вищезазначеного.

10. Метод примусу під час вирішення міжнародних конфліктів передбачає:

- а) двосторонні та багатосторонні консультації, заяви про наміри;
- б) силове нав'язування іншим акторам своєї волі;
- в) повне позбавлення суперника можливостей до спротиву або знищення його за допомогою військової сили;
- г) застосування усього вищезазначеного.

11. Метод придушення під час вирішення міжнародних конфліктів передбачає:

- а) двосторонні та багатосторонні консультації, заяви про наміри;
- б) силове нав'язування іншим акторам своєї волі;
- в) повне позбавлення суперника можливостей до спротиву або знищення його за допомогою військової сили;
- г) застосування усього вищезазначеного.

СЛОВНИК ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ ТЕРМІНІВ

Асиметричний міжнародний конфлікт – конфлікт, що відбувається між силами провідних світових держав та більш слабкими державними або недержавними противниками.

Баланс сил – концепція реалізму, що описує систему міжнародних відносин, яка створюється шляхом протиставлення національних інтересів держав, мир між державами забезпечується шляхом балансування та рівноваги у розподілі сил між державами.

Біполярні міжнародні системи – системи, яким властива наявність двох центрів сили, могутність і вплив яких ділить міжнародну систему на дві відносно відмежовані підсистеми, відносини між якими найчастіше є конфронтаційними, що проявляється в постійній напруженості і численних локальних конфліктах (період «холодної війни»).

Великомасштабна війна – війна, що відбувається між коаліціями держав або найбільшими державами світового співтовариства, під час якої сторони керуються радикальними воєнно-політичними цілями.

Війна – критична стадія реалізації політичних суперечностей міжнародних акторів, насамперед держав та союзів держав; форма силового вирішення політичних конфліктів найвищого ступеня інтенсивності.

Військова сила держави – ступінь та інтенсивність реального впливу збройної потужності держави на міжнародній арені.

Геополітика – політична теорія, що заснована на розкритті залежності зовнішньої політики держави від її географічного становища, клімату, природних ресурсів, території та ін.

Глобалізація – процес поширення в масштабах світової цивілізації наднаціональної мережі асиметричних відносин між усіма міжнародними акторами.

Глобальна цивілізація – суперцивілізація планетарного характеру, що охоплює все сучасне людство.

Глобальні міжнародні конфлікти – конфлікти, що не мають просторових меж, від їх результату залежить розвиток більшості держав світу та формування напрямів світової політики.

Деескалація міжнародного конфлікту – фаза конфлікту, що передбачає відмову від воєнних дій усіма учасниками конфлікту або в односторонньому порядку та пошук учасниками конфлікту компромісного

рішення щодо об'єкта конфлікту.

Дельфійський метод – метод експертної оцінки, який полягає в узагальненні різноманітних експертних позицій щодо майбутнього розвитку міжнародних відносин.

Джерело суперечностей міжнародного конфлікту – інтереси певних держав, економічних союзів, а також військово-політичних блоків.

Добрі послуги – є одним із засобів мирного вирішення конфліктів між державами, що являє собою сприяння третьої сторони – держави/міжнародної організації встановленню контакту та початку безпосередніх мирних переговорів між конфліктуючими сторонами. Добрі послуги регулюються Гаазькими конвенціями 1899 та 1907 рр.

Ескалація міжнародного конфлікту – фаза конфлікту, що характеризується інтенсифікацією ворожих дій сторін.

Європоцентризм – система ідей, за якими європейські цінності розглядаються як пріоритетні у процесі еволюції людства та загальносвітової інтеграції.

Західний тип цивілізації – сучасна цивілізація, що переважно охоплює регіони Європи, Америки та Австралії і бере початок свого розвитку в період античності з VIII ст. до н. е.

Збройні недержавні актори (ЗНДА) – будь-які збройні групи, що відділені від держави та не підконтрольні державним органам, здійснюють воєнні дії та мають політичні, релігійні або воєнні цілі.

Зовнішньополітична діяльність держави – діяльність, що спрямована на захист національних інтересів, виконання міжнародних зобов'язань та реалізацію зовнішніх функцій держави.

Інтегральний показник міжнародного конфлікту – комплексна характеристика, що складається із сукупної сили актора міжнародних відносин та ступеня його залучення до конфлікту.

Інтернаціоналізований конфлікт – конфлікт, що виникає шляхом трансформації внутрішнього громадянського конфлікту в транснаціональний внаслідок втручання міжнародних або іноземних сил у конфлікт з метою підтримки однієї з сторін або впливу на вирішення суперечностей.

Кількісні методи – статистичні та математичні методи, що використовують для аналізу різноманітних даних, які характеризують процеси міжнародних відносин.

Конфлікт з нульовою сумою – конфлікт, в якому інтереси сторін є абсолютно протилежними, перемога однієї означає поразку іншої та на-

впаки.

Конфлікт з ненульовою (позитивною) сумою – конфлікт з реальною можливістю досягнення компромісу між сторонами.

Конфлікт з від'ємною сумою – конфлікт, за якого негативні наслідки настають для всіх учасників і компроміс неможливий.

Культура – історично-культурна цілісність, внутрішня єдність мислення, що закріплена у формах економічного, політичного, духовного, релігійного та побутового життя.

Латентна стадія міжнародного конфлікту є фазою, що являє собою виникнення об'єктивної основи конфлікту.

Локальні міжнародні конфлікти – конфлікти, що розвиваються на субрегіональному або місцевому рівні та належать до конкретних проблем і територій, переважно набувають форм двосторонніх та інтернаціоналізованих конфліктів.

Локальні цивілізації – первинні форми цивілізаційного процесу, що являють собою тип організації суспільства, заснований на етнічній та духовній спільності, поєднаний соціально-політичними, економічними, культурно-психологічними характеристиками.

Метод моделювання – побудова штучних, ідеальних, уявних об'єктів, ситуацій, що являють собою системи, елементи яких відповідають елементам та відносинам реальних процесів у міжнародних відносинах.

Метод переконання – комплекс заходів, що здійснюється державою/коаліцією держав щодо інших акторів міжнародних відносин з метою створення сприятливих умов для реалізації національних інтересів у зовнішньополітичних відносинах, використання двосторонніх та багатосторонніх консультацій, заяв про наміри.

Метод побудови сценаріїв – висунення гіпотез щодо розвитку окремих напрямів міжнародних відносин.

Метод придушення – повне позбавлення суперника можливостей до спротиву або знищення його за допомогою військової сили, супроводжується інтенсивним воєнним та політичним впливом, результатом чого є вирішення міжнародного конфлікту або його перехід до латентного стану.

Метод примусу – комплекс заходів держави/коаліції держав, спрямований на силове нав'язування іншим акторам своєї волі, інтенсивне використання сукупної державної сили для досягнення своїх цілей.

Методи аналізу ситуації – методи та процедури міждисциплінарного характеру, що застосовують для накопичення та первинної систе-

матизації емпіричного матеріалу.

Міжнародна миротворчість – комплекс дій, спрямованих на те, щоб схилити конфліктуючі сторони до примирення за допомогою засобів, що передбачені главою VI «Мирне розв'язання спорів» Статуту ООН.

Міжнародна організація – це об'єднання держав відповідно до міжнародного права і на основі міжнародного договору для здійснення співпраці в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших галузях, що має необхідну для цього систему органів, права й обов'язки, похідні від прав і обов'язків держав, і автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів.

Міжнародний збройний конфлікт – збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю.

Міжнародний конфлікт – особливі політичні відносини двох та більше сторін – народів, держав або груп держав, що відтворюють у формі прямого або непрямого зіткнення економічні, соціальні, політичні, територіальні, національні, релігійні та інші за характером та природою інтереси.

Мілітаризовані акції без застосування сили – письмові або усні заяви представників держави щодо можливого застосування сили під час міжнародного конфлікту в разі невиконання вимог (ультиматум).

Миротворча місія (peacekeeping missions) – інструмент сучасних міжнародних відносин, діяльність якого спрямована на підтримання/досягнення миру шляхом легітимного застосування міжнародного миротворчого контингенту ООН на території країни, де відбувається військовий конфлікт.

Миротворчі сили ООН (UN peacekeeping forces) – спеціалізовані структури ООН, що складаються із військових контингентів держав-членів ООН, формуються відповідно до Статуту ООН з метою запобігання або ліквідації загрози миру та безпеки, мають право на застосування примусових дій у разі вичерпання потенціалу заходів політичного та економічного характеру для припинення конфлікту.

Мультиполярні міжнародні системи – системи, що характеризуються наявністю кількох (не менше п'яти) центрів сили, що конкурують та співпрацюють, впливаючи, таким способом, на характер світового порядку.

Національний інтерес – сукупність внутрішніх та зовнішніх потреб держави у забезпеченні власної безпеки та стійкого суспільного ро-

звітку.

Неореалізм (структурний реалізм) – напрям у теорії політичного реалізму, що виник в 70-ті роки ХХ ст. На відміну від державо-центричної моделі класичного реалізму, виділяє три рівні аналізу міжнародних відносин: індивіда, державу, міжнародну систему загалом.

Норми міжнародного права — це загальнообов'язкові, формально визначені правила діяльності суб'єктів міжнародного права, що встановлюють для них права та обов'язки, реалізація яких забезпечується юридичним механізмом.

Об'єкт міжнародного конфлікту – матеріальні активи та символічний капітал, що представлений територією, природними та людськими ресурсами, економічними об'єктами, владою та ін.

Операції з відновлення миру (post-conflict peace-building) – миротворчі операції ООН, що постконфліктною діяльністю з метою відновлення мирного життя, включно з відбудовою соціально-економічної інфраструктури зруйнованого регіону.

Операції з підтримання миру (peacekeeping) – миротворчі операції ООН, що забезпечують дотримання режиму припинення вогню після підписання угоди про перемир'я за допомогою методів мирного урегулювання спорів, здійснюються відповідно до Глави VI Статуту ООН.

Операції з примушення до миру (peace enforcement operations) – миротворчі операції ООН, що здійснюються за умов реальної загрози миру та безпеці в регіоні і світі загалом та передбачають залучення міжнародних збройних сил, яким надається дозвіл застосовувати військову техніку не тільки для самооборони, але і за прямим призначенням: знищення військових об'єктів, збройних угруповань тощо.

Паритетні війни – війни, що передбачають подібну логіку поведінки акторів із рівними можливостями.

Посередництво – спосіб врегулювання міжнародного конфлікту, що передбачає вибір сторонами третьої особи, яка буде брати участь у мирних переговорах, як самостійний учасник.

Превентивна дипломатія – дії, спрямовані на недопущення переносу локальних конфліктів у глобальне протистояння, завдяки проведенню «операцій з підтримання миру» під егідою ООН у конфліктогенних зонах третіх держав.

Прогностичні методи – використовують для наукового вивчення перспектив розвитку будь-якого міжнародного явища, переважно з використанням кількісних оцінок.

Регіональні міжнародні конфлікти – конфлікти, що охоплюють

міжнародні відносини в межах одного політико-географічного регіону.

Регіональні цивілізації – суперцивілізації, що об'єднали у своїх межах більшість близьких за цінностями локальних цивілізацій.

Сила держави – здатність держави захищати власні національні інтереси на міжнародній арені, її зовнішньо та внутрішньополітичний потенціал, до структури якого входять: військовий потенціал, природні та демографічні ресурси, географічний чинник, економічні потужності, національний характер.

Слідчі комісії – форма мирного вирішення міжнародних конфліктів, за допомогою створення комісій, що призначені для оцінки фактичних обставин суперечки.

Субнаціональні учасники міжнародних відносин – всі приватні внутрішньодержавні суб'єкти, що активно діють у міжнародному середовищі без посередництва та участі урядів.

Східна цивілізація – перший історичний тип цивілізації, що сформувався у регіоні Давнього Сходу (Єгипет, Індія, Китай, Вавилон) приблизно 4 000 р. до н.е.

Тероризм міжнародний – сукупність суспільно небезпечних у міжнародному розумінні діянь, що призводять до невинуватої загибелі людей, порушують дипломатичну діяльність держав і ускладнюють здійснення міжнародних контактів і зустрічей, а також транспортних зв'язків між державами.

Уніполярні міжнародні системи – системи, що характеризуються наявністю одного центру сили, який визначає характер світового порядку, формуючи взаємозв'язки та впливаючи на характер дій інших держав.

Цивілізації – стійкі соціально-культурні спільноти, що займають на конкретному проміжку часу частину ареалу та є носіями характерних соціальних, матеріальних та духовних цінностей.

Бібліографічний список

1. Boutros-Ghali B. An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping. Report of the Secretary-General Pursuant to the Statement Adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992 (A/47/277 – S/24111 17). URL: <http://www.cfr.org/peacekeeping/report-un-secretary-general-agenda-peace/p23439>.
2. Kouchner Bernard: The man behind MSF. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/406362.stm>.
3. Mack A. Why big nations lose small wars: the politics of asymmetric conflict. World Politics. 1975. Vol. 27. № 2. URL: https://www.jstor.org/stable/2009880?newaccount=true&readnow=1&seq=1#page_scan_tab_contents.
4. Sandler Todd. Economic Analysis of Conflict. The Journal of Conflict Resolution. 2000. № 44(6). P. 723–729.
5. Wallensteen Peter, Sollenberg Margareta. Armed Conflict, 1989–2000. Journal of Peace Research. 2001. No 38. P. 633–634. URL: https://www.researchgate.net/publication/245491176_Armed_Conflict_1946-2001_A_New_Dataset.
6. Алексєєнко І. В., Єремєєва І. А., Агарков О. А. Теорія міжнародних відносин : навч. посіб. Дніпро : Інновація, 2019. 222 с.
7. Алексєєнко І. В., Маргулов А. Х., Єремєєва І. А., Несправа М. В. Історія міжнародних відносин : підручник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 228 с.
8. Андрущенко Т. І. Цивілізація і культура у філософському дискурсі М. Данилевського, О. Шпенглера, П. Сорокіна. Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наукових праць. 2008. Вип. 76. С. 143–159.
9. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
10. Боярська О. А., Поплавський О. О. Цивілізаційна парадигма С. Хантингтона та сучасна «лінія розлому» України. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 301–311.
11. Вощенко В. Ю. Логіка виникнення концепту «цивілізація» у філософії історії А. Тойнбі. *Філософські обрії*. 2009. № 21. С. 147–160.
12. Вояковський Д. Ментальні кордони в Європі без кордонів : монографія. Київ : НІКА-Центр, 2015. 320 с.
13. Гантінгтон С. П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку; пер. з англ. Львів: Кальварія, 2006. 472 с.
14. Геополітичні наслідки української кризи : монографія. Дніпропетровськ : Університет імені Альфреда Нобеля, 2015. 183 с.
15. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний украї-

нський досвід (1991–2009). Київ : Логос, 2011. 220 с.

16. Городня Н. Д. Цивілізаційні чинники сучасного розвитку країн Східної Азії. *Проблеми міжнародних відносин* : зб. наукових праць. 2010. Вип. 1. С. 173–186.

17. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. *Український соціум*. 2013. № 3. С. 32–43.

18. Довжук І. В., Попов В. Б. та ін. Історія і теорія світових цивілізацій : підручник. Луганськ : Вид-во СНУ імені В. Даля, 2012. 1087 с.

19. Єремєєва І. А. Актуальні проблеми визначення сутнісних характеристик міжнародного конфлікту. S.P.A.C.E. *Society, Politics, Administration in Central Europe: електронний науково-практичний журнал*. 2017. Вип. 3. С. 58–61. URL: <http://hdl.handle.net/11300/7905/>.

20. Єремєєва І. А. Еволюція концепції «гуманітарної інтервенції» в постбіполярній системі міжнародних відносин. *Політикус*. 2016. № 3. С. 141–145.

21. Єремєєва І. А. Особливості дефініювання та класифікації міжнародних конфліктів в сучасній політології. *Регіональні студії*. 2019. № 17. С. 74–78.

22. Єремєєва І. А. Передумови трансформації та якісні зміни суб'єктного складу міжнародних політичних конфліктів. *Регіональні студії*. 2020. № 21. С. 109–114.

23. Єремєєва І. А. Проблеми асиметричного конфлікту в сучасних міжнародних відносинах. *Регіональні студії*. 2018. № 14. С. 87–91.

24. Єремєєва І. А. Проблеми миротворчості ООН в умовах трансформації міжнародних безпекових інститутів. *Політикус*. 2016. № 1. С. 204–209.

25. Єремєєва І. А. Проблеми трансформації міжнародних збройних конфліктів у сучасному світі. *Політикус*. 2017. № 6. С. 154–157.

26. Жекало Г. І. Проблема типології політичних конфліктів. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка*. Серія : Філософсько-політологічні студії. 2015. Вип. 7. С. 160–168.

27. Здоровега М. Проблема легітимності гуманітарних інтервенцій в сучасних міжнародних відносинах. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 27. 2015. С. 102–107.

28. Іжнін І. Проблема суверенітету і конфлікту у сучасних міжнародних відносинах. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка*. Серія : Міжнародні відносини. 2013. Вип. 32. С. 40–46.

29. Касьянов Д. В. Поняття цивілізації в сучасній філософії історії. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 77. С. 44–55.

30. Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 310 с.

31. Кухалейшвілі Г. М. Роль ООН в розробці превентивної дипломатії. URL: http://dipcorpus-info.at.ua/news/rol_oon_v_rozrobci_preventivnoji_diplomatiji/2011-02-

15-101.

32. Леонов В. В., Ворович Б. О. Парадокс асиметрії в сучасних міжнародних збройних конфліктах : зб. наукових праць. Центру воєнно-стратегічних досліджень Націон. ун-ту оборони України імені Івана Черняховського. 2016. № 1. С. 29–36.

33. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 128–132.

34. Операції ООН з підтримки миру. URL: <http://www.un.org/ru/peacekeeping/operations/current.shtml>.

35. Особливості політичних конфліктів у сучасній Україні та світі : монограф. / Г.П. Щедрова, І.А. Єремєєва, Д.В. Прошин, Р.М. Ключник, Н.М. Волвенко ; за ред. Г.П. Щедрової. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2015. 148 с.

36. Паулюс А., Вашакмадзе М. Асимметричная война и понятие вооруженного конфликта — попытка разработать концептуальную модель. *Международный журнал Красного Креста*. 2009. Т. 91. № 873. С. 127–170.

37. Перепелиця Н. Еволюція геополітичних поглядів Френсіса Фукуями. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка*. Серія : Філософсько-політологічні студії. 2019. Вип. 26. С. 178–185.

38. Пфаннер Т. Асимметричная война с точки зрения гуманитарного права и гуманитарной деятельности. *Международный журнал Красного Креста*. Т. 87. № 857. С. 195–228.

39. Радецький В. Г. Класифікація сучасних воєнних конфліктів і види миротворчої діяльності. URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/v/09/04.htm>.

40. Сірий С. Чинники конфліктності в міжнародних соціально-економічних і політичних процесах. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 128–138.

41. Сірий С. В. Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук. НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2008. 20 с.

42. Стасюк С. Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами. *Віче*. 2010. № 24. С. 20–22.

43. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

44. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії : в 12 т. Київ : Основи, 1996 р.

45. Тоффлер Елвін. Третя Хвиля; пер. з англ. А. Євса. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

46. Черноіваненко В. Європа Освальда Шпенглера. *Сучасність*. 2007. № 1–2. С.150–156.

ДОДАТКИ

Додаток 1

**Чинні миротворчі місії ООН
(станом на 2020 р.)**

Дата початку	Назва місії	Місце проведення	Функції місії
Червень 1948 р.	Орган ООН зі спостереження за виконанням умов перемир'я (ОСВУП)	Близький Схід	Спостереження за режимом припинення вогню та виконанням угод про перемир'я, запобігання ескалації окремих інцидентів
Січень 1949 р.	Група військових спостерігачів в Індії та Пакистані (ГВСООНП)	Індія/Пакистан	Контроль за дотриманням угоди про припинення вогню між Індією та Пакистаном у Джамму та Кашмірі
Травень 1964 р.	Збройні сили ООН із підтримання миру на Кіпрі (ЗСООНК)	Кіпр	Запобігання збройних зіткнень між общинами кіпріотів-греків та кіпріотів-турків. Після бойових дій 1974 р. Рада Безпеки ООН надала місії додаткові функції: спостереження за лініями припинення вогню, підтримання буферної зони, гуманітарні акції
Червень 1974 р.	Сили ООН із спостереження за розмежуванням (СООНСР)	Голанські висоти	Підтримання режиму припинення вогню між ізраїльськими та сирійськими військами та спостереження за здійсненням угоди про розмежування від 31 травня 1974 р.
Березень 1978 р.	Тимчасові сили ООН у Лівані (ТСООНЛ)	Ліван	Підтвердження виводу ізраїльських військ з південної частини Лівану, допомога уряду Лівану у відновленні ефективної влади, сприяння забезпеченню гуманітарного доступу до цивільного населення та безпечного повернення переміщених осіб
Квітень 1991 р.	Місія ООН із проведення референдуму в	Західна Сахара	Забезпечення проведення референдуму щодо незалежності або включення до складу Марокко

	Західній Сахарі (МООНПРЗС)		Західної Сахарі
Вересень 2003 р.	Місія ООН у Ліберії (МООНЛ)	Ліберія	Підтримання та виконання угоди про припинення вогню та здійснення мирного процесу: захист персоналу ООН, об'єктів та цивільних осіб; діяльність щодо підтримки гуманітарної допомоги та прав людини; підтримка реформ у сфері безпеки, підготовка національної поліції та збройних сил
Квітень 2004 р.	Операція ООН у Кот-д'Івуарі (ОООНКІ)	Кот-д'Івуар	Сприяння івуарійським сторонам у здійсненні мирної угоди від січня 2003 р. Після кризи 2010 р.: захист цивільного населення, сприяння наданню гуманітарної допомоги, підтримка уряду у здійсненні програми роззброєння, демобілізації комбатантів
Червень 2004 р.	Місія ООН із стабілізації в Гаїті (МООНСГ)	Гаїті	Відновлення безпеки, сприяння політичному процесу, зміцненню державних установ та правничих структур, захист прав людини, матеріально-технічна підтримка з метою запобігання поширенню епідемії та лікування хворих через спалах холери
Серпень 2006 р.	Інтегрована місія ООН в Тимор-Лешті (ІМООНТ)	Тимор-Лешті	Сприяння політичному діалогу між тиморськими сторонами у процесі національного примирення та забезпечення соціальної єдності
Липень 2008 р.	Спільна операція Африканського союзу – ООН в Дарфурі (ЮНАМІД)	Дарфур	Захист цивільного населення, забезпечення безпеки операцій з гуманітарної допомоги, сприяння політичному процесу та дотриманню прав людини, постійне спостереження за становищем на кордоні з Чадом та Центральноафриканською Республікою

ТЕОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ТА МІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ

Липень 2010 р.	Місія ООН із стабілізації в Демократичній Республіці Конго (МО-ОНСДРК)	Демократична Республіка Конго	Захист цивільного населення, співробітників гуманітарних операцій, надання допомоги уряду ДРК щодо стабілізації та консолідації мирного процесу
Червень 2011 р.	Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Аб'єї (ЮНІСФА)	Аб'єї	Після угоди між урядом Судану та Народно-визвольного руху Судану щодо демілітаризації Аб'єя контроль кордону між північчю та півднем, сприяння доставки гуманітарної допомоги
Липень 2011 р.	Місія ООН в Республіці Південний Судан (МООНПС)	Республіка Південний Судан	Зміцнення миру та безпеки, допомога у створенні умов для розвитку, захист цивільних осіб, моніторинг прав людини, контроль за дотриманням угоди про припинення вогню
Квітень 2013 р.	Багатопрофільна комплексна місія ООН із стабілізації в Малі (МІНУС-МА)	Малі	Підтримка перехідній владі Малі у стабілізації становища в країні та здійсненні «дорожньої карти» перехідного періоду, відновлення державної влади та підготовка до демократичних виборів
Квітень 2014 р.	Багатопрофільна комплексна місія ООН із стабілізації в Південно-африканській Республіці (МІНУСКА)	Південно-африканська Республіка	Захист цивільного населення, підтримка перехідного процесу, сприяння в наданні гуманітарної допомоги, захист прав людини, підтримка верховенства права та справедливості, процеси роззброєння та демобілізації, реінтеграції та репатріації

Участь України у Миротворчих місіях ООН

Дата, рр.	Назва місії	Місце проведення	Кількість українських військових, чол.
1992–1995	Сили ООН по охороні (СООНО UNPROFOR)	Югославія	1303
1994–2000	Місія ООН у Таджикистані	Таджикистан	21
1995–1999	Сили Виконання Угоди (IFOR), Сили Стабілізації (SFOR) у Боснії і Герцеговині	Боснія і Герцеговина	400
1995–1999	Місія ООН превентивного розгортання в Македонії (МООНПРМ/UNPREDER)	Македонія	1
1996–1998	Місія ООН у Східній Славонії (ПАООНСС)	Славонія	511
1996–1999	Місія ООН в Анголі	Ангола	216
1996–2002	Місія ООН на півострові Превлака, Хорватія	Хорватія	2
1997	Місія ООН у Гватемалі (МІНУ-ГУА)	Гватемала	8
2000–2006	Тимчасові сили ООН у Лівані	Ліван	650
2000–2001	Спеціальна Місія ООН в Афганістані	Афганістан	1
2001–2005	Місія ООН у Сьєрра Леоне	Сьєрра Леоне	530
з 2003	Українська миротворча місія в Ліберії (Місія ООН у Ліберії)	Ліберія	275
2008–2009	Місія ООН у Грузії	Грузія	37
з 2011 Операція ООН у Кот-д'Івуарі	Операція ООН у Кот-д'Івуарі	Кот-д'Івуар	56

**Статут Організації Об'єднаних Націй
(витяг статей, що регулюють міжнародні конфлікти)**

Розділ I. Цілі та Принципи

Стаття 1

Організація Об'єднаних Націй має на меті:

3. Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру.

Розділ VI. Мирне Розв'язання Спорів

Стаття 33

1. Сторони, що беруть участь у будь-якому конфлікті, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити конфлікт шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звертання до регіональних органів або угод чи інших мирних засобів на власний вибір.

2. Рада Безпеки, коли вважає за необхідне, вимагає від сторін розв'язання їхнього конфлікту за допомогою таких засобів.

Стаття 34

Рада Безпеки має повноваження розслідувати будь-який конфлікт або будь-яку ситуацію, що може призвести до міжнародних незгод або викликати суперечності, для визначення того, чи не може продовження цього конфлікту або ситуації загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки.

Стаття 35

1. Будь-який Член Організації може довести до відома Ради Безпеки або Генеральної Асамблеї про наявність будь-якого конфлікту або ситуації, що має характер, визначений статтею 34.

2. Держава, що не є Членом Організації, може довести до відома Ради Безпеки або Генеральної Асамблеї про будь-яку суперечку, в якій вона є стороною, якщо вона відносно цього конфлікту заздалегідь прийме на себе зобов'язання мирного розв'язання конфлікту, передбачені в цьому Статуті.

3. Розв'язання Генеральною Асамблеєю конфліктів, про які доведено до її відома на підставі даної статті, відбувається з урахуванням положень статей 11 та 12.

Стаття 36

1. Рада Безпеки має повноваження на будь-якій стадії конфлікту, що має характер, визначений статтею 33, або ситуації подібного характеру, рекомендувати належну процедуру або методи врегулювання.

2. Рада Безпеки бере до уваги будь-яку процедуру для розв'язання цього конфлікту, що вже була прийнята сторонами.

3. Надаючи рекомендації на підставі даної статті, Рада Безпеки бере також до уваги, що конфлікти юридичного характеру повинні, як загальне правило, передаватися сторонами в Міжнародний Суд відповідно до положень Статуту Суду.

Стаття 37

1. Якщо сторони у конфлікті, що має характер, визначений статтею 33, не розв'язують його за допомогою зазначених у цій статті засобів, вони передають її в Раду Безпеки.

2. Якщо Рада Безпеки вважає, що продовження даного конфлікту насправді могло б загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки, вона вирішує, чи діяти їй на підставі статті 36 або рекомендувати такі умови розв'язання конфлікту, які вона вважатиме за доцільні.

Стаття 38

Без шкоди для положень статей 33-37 Рада Безпеки має повноваження, якщо всі сторони-учасники будь-якого конфлікту про це просять, надавати сторонам рекомендації з метою мирного розв'язання цього конфлікту.

Розділ VII. Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії

Стаття 39

Рада Безпеки визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії та надає рекомендації або вирішує те, які дії варто почати у відповідності зі статтями 41 та 42 для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки.

Стаття 40

Щоб запобігти погіршенню ситуації, Рада Безпеки має повноваження, перш ніж надавати рекомендації або вирішити про вжиття заходів, передбачених статтею 39, зажадати від зацікавлених сторін виконання тих 140е об'єднаних заходів, які вона вважатиме за необхідні або бажані. Такі тимчасові заходи не повинні завдавати збитку правам, домаганням або становищу зацікавлених сторін. Рада Безпеки належним чином урахує невиконання цих тимчасових заходів.

Стаття 41

Рада Безпеки має повноваження вирішувати, які заходи, не пов'язані з використанням збройних сил, повинні застосовуватися для виконання її рішень, і вона може зажадати від Членів Організації застосування цих заходів. Ці заходи можуть включати повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин.

Стаття 42

Якщо Рада Безпеки вважатиме, що заходи, передбачені в статті 41, можуть виявитися недостатніми або вже виявилися недостатніми, вона має повноваження вжити такі дії повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки. Такі дії можуть включати демонстрації сили, блокаду й інші операції повітряних, морських або сухопутних сил Членів Організації.

Стаття 43

1. Усі Члени Організації для того, щоб зробити свій внесок у справу підтримки міжнародного миру й безпеки, зобов'язуються надавати в розпорядження Ради Безпеки на її вимогу й відповідно до особливої угоди або угод необхідні для підтримки міжнародного миру й безпеки збройні сили, допомогу й відповідні засоби обслуговування, включаючи право проходу.

2. Така угода або угоди визначають чисельність і рід військ, ступінь їхньої готовності, їхнє загальне розташування та характер надаваних засобів обслуговування і допомоги.

3. Переговори про укладення угоди або угод проводяться в якомога коротший термін з ініціативи Ради Безпеки. Вони проводяться між Радою Безпеки та Членами Організації або між Радою Безпеки та групами Членів Організації і підлягають ратифікації державами, що підписали їх, відповідно до їхньої конституційної процедури.

Стаття 44

Коли Рада Безпеки вирішує застосувати силу, то перш ніж зажадати від Члена Організації, не представленого в Раді, надання збройних сил на виконання зобов'язань, прийнятих ним на підставі статті 43, вона запрошує цього Члена Організації, якщо він цього побажає, взяти участь у рішеннях Ради Безпеки щодо використання контингентів збройних сил цього Члена Організації.

Стаття 45

З метою забезпечення для Організації Об'єднаних Націй можливості вживати термінові військові заходи Члени Організації повинні тримати в стані негайної готовності контингенти національних військово-повітряних

сил для спільних міжнародних примусових дій. Чисельність і ступінь готовності цих контингентів і плани їхніх спільних дій визначаються Радою Безпеки за допомогою Військово-Штабного Комітету в межах, зазначених в особливій угоді або угодах, згаданих у статті 43.

Стаття 46

Плани застосування збройних сил складаються Радою Безпеки за допомогою Військово-Штабного Комітету.

...

Стаття 49

Члени Організації повинні об'єднуватися для надання взаємної допомоги в проведенні заходів, рішення про які ухвалене Радою Безпеки.

Стаття 50

Якщо Радою Безпеки приймаються превентивні або примусові заходи проти якої-небудь держави, будь-яка інша держава, незалежно від того, чи є вона Членом Організації, перед якою постануть спеціальні економічні проблеми, що виникли через проведення вищезгаданих заходів, має право консультиватися з Радою Безпеки на предмет розв'язання таких проблем.

Стаття 51

Даний Статут жодним чином не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на Члена Організації, доти, поки Рада Безпеки не вдасться до заходів, 142е обхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки. Дії, вжиті Членами Організації при здійсненні цього права на самооборону, мають бути негайно повідомлені Раді Безпеки й жодним чином не повинні зачіпати повноважень і відповідальності Ради Безпеки, відповідно до цього Статуту, відносно вжиття в будь-який час таких дій, які вона вважатиме за необхідні для підтримки міжнародного миру й безпеки.

Для нотаток

Навчальне видання

Єремєєва Ірина Анатоліївна

**ТЕОРІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ
ТА МІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ**

Підручник

Редактор, оригінал-макет, дизайн – *А. В. Самотуга*
Редактор *О. М. Врублевська*

Підп. до друку 27.08.2021 Формат 60x84/16. Гарнітура – Times.
Друк трафаретний (RISO), цифровий. Папір офісний. Ум.-друк. арк. 8,75.
Обл.-вид. арк. 9,00. Тираж 30 прим. Зам. № 03/21-п

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49000, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018